

ესპორტობიუნი
ქიეხნი

2011

არნოლდ ჩიქობავას სახელობის
ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

მტიმულტგიური ქიეგანი VIII

ექღვნება

გელათის აკადემიის აკადემიკოსს, პროფესორ
მიხეილ ქურდიანის
ნათელ ხსოვნას

ლედანა

გამომცემლობა „ლედანა“
თბილისი
2011

UDC(უაკ)81373.6(051.2)

ე-871

გამოჩენილი მეცნიერის, აწ განსვენებული **პროფესორის, მიხეილ ქურდიანის** შემოქმედებაში ეტიმოლოგიურ ძიებებს, როგორც ენათა ისტორიულ-მედარებითი თვალსაზრისით კვლევის უმნიშვნელოვანეს ასპექტს, ცენტრალური ადგილი უჭირავს. ამიტომ, ბუნებრივია, რომ ენათმეცნიერების ინსტიტუტის პერიოდული ეტიმოლოგიური კრებულის მორიგი ტომი მის სსოვნას ეძღვნება.

მიხეილ ქურდიანის ფართო ცოდნა და მეხსიერება, მისი ანალიტიკური უნარი, სწორად სრულიად ახლებურად წარმოადგენდა უკვე ცნობილ მოვლენებსაც კი. ამავე დროს, მისთვის ეტიმოლოგია არ იყო მიზანი, არამედ იყო საშუალება, რომლითაც შეიძლება ისტორიის უხილავი ფურცლები გაიშიფროს. ბევრი ასეთი ფურცლის გამჟღავნება შეძლო მან (თუნდაც თავისი მონოგრაფიის სახით), ბევრი რამ კი ოცნებად დარჩა...

წინამდებარე კრებულში წარმოდგენილია გამოკვლევები, რომლებშიც ქართველურ ენათა ლექსიკური მასალის ანალიზისას მოხმობილია როგორც მონათესავე, ისე არამონათესავე ენათა სათანადო მასალა.

სარედაქციო კოლეგია:

ავთანდილ არაბული (მთავარი რედაქტორი)

ნანა მაჭავარიანი

მურმან სუხიშვილი

მედეა ღლონტი (რედაქტორი)

ვაჟა შენგელია

იზა ჩანტლაძე

მერაბ ჩუხუა

✚ ალექსი ჭინჭარაული

ზურაბ ჭუმბურიძე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა და დიზაინი

პაატა მამფორიასი

© არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ISSN 1987-9946

ქველ-ი სიტყვის წარმოგავლობისათვის

სულხან-საბა ორბელიანი **ქველ**-სიტყვას, მათეს თავის 6,1-ზე მითითებით, განმარტავს როგორც – „მოწყალე გინა კეთილი“. **ქველის-საქმე** – მოწყალეების საქმე (Cab: კეთილი საქმე და მოწყალეების ქმნა).

ქველ-ი სიტყვიდან რედაქცია გვაგზავნის **ჯომარდ**-ზე, სადაც წერია: **ჯომარდი** – სხვათა ენაა, ქველსა ჰქვიან.

ჯომარდზე მითითება მიგვანიშნებს, რომ **ქველის** სემანტიკა „კეთილის“ შინაარსით არ უნდა ამოიწურებოდეს. **ჯომარდი** დ. ჩუბინაშვილს ასე აქვს განმარტებული: (სპარს.) მხნე, შემმართებელი, храбрый, проворный. **ჯომარდობა** მხნეობა, სიმხნე, храбрость, проворство, ловкость.

თვით **ქველი** სიტყვა დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში ასევე ფართო მნიშვნელობითაა წარმოდგენილი და ის უფრო მიახლოებული ჩანს ამ სიტყვის ძველ სემანტიკასთან: კეთილი, სახიერი; მხნე, შემმართებელი; უხვი, ხელ-ფურჩი; добродетельный, доблестный, храбрый; щедрый. **ქველობა** – კეთილობა; მხნეობა, უხვობა; доблесть; щедрость.

ძველ ქართულში **ქველი** საკმაოდ ხშირი გამოყენების სიტყვაა. ილია აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონის“ მიხედვით:

ქველ-ი მამაცი, გულადი, მხნე; „კეთილი“: „ქველი გიყოს შენ“ G, – „კეთილი გიყოს შენ“ M II შჯ. 30, 5; „სხუა არს სიზმარი ქველთაა და სხუა არს ჩუკენთა“ გრ. ნოს. კაც. აგებ. 174, 8; „იყო იგი ქველი და შემმართებელი“ ქ. ცხ. 140, 9; „მოკლა ფარსმან მეფე, ქველი“ ქ. ცხ. 59, 4. იხ. გულქველება.

ამ სიტყვისაგან არაერთი სხვა სიტყვა წარმოქმნილა (რაც ასევე მის ენობრივ ხანდაზმულობას მიანიშნებს):

ქველის-მეტყველება მეოხება.

ქველის-მოქმედი კეთილმოქმედი, მოწყალე.

ქველის-მოქმედება კეთილმოქმედება, მოწყალეობა; წყალობა.

ქველის-საქმარი „ქველის-საქმე“, წყალობა.

ქველის-საქმე „კეთილის საქმე“, კეთილმოქმედება, მოწყალეობა.

ქველნაბრდღუენი მსნე. არწივი დიდი, ქველნაბრდღუენი (ეზექ. 17, 3).

ქველპირობა კეთილი რჩევა.

ქველყოფილი კეთილად ნამოქმედარი.

„ვეფხისტყაოსანი“ ამ სიტყვას, როგორც კონტექსტები აჩვენებს, მხოლოდ „მხნეობის, სიჩაუქის“ მნიშვნელობით გვთავაზობს:

„აწ შევება ხატაელთა, მუნ გამოვჩნდე ლომი ქველად“ (413, 4);

„მათ ლაშქართავან სამასნი კარგნი მოყმენი, ქველანი, თანა წამომყეს“ (425, 1);

„ზღვათა მეფე მოასხენებს: „ხელმწიფეო, ლომო, ქველო ...“ (1436, 1);

„კვლა მოაქვს ერთი ტაბაკი, მძლედ საჭირავი ხელისა, ავთანდილისთვის ლომისა ძღვენი ფრიდონის ქველისა“ (1460, 4).

„ებრძანა: „ლომო, არა გჭირს შენ ომთა გამდრეკელობა, აწ მაგა შესსა თათბირსა ჰგავსო შენივე ქველობა“ (144, 3).

მუნ მომეწონეს ფრიდონის სიქველესი ფიცხენი: იბრძვის ლომი...“ (614, 3).

რომელია **ქველ**- ფუძის ამ ორი მნიშვნელობიდან უფრო ძირითადი და პირვანდელი?

მნიშვნელობის ცვლას, სემანტიკურ გადაწვევებს ახასიათებს გარკვეული კანონზომიერება: „კეთილი“ მნიშვნელობის შეცვლა უფრო ვიწრო და კონკრეტული „ჩაუქობით“ უფრო ნაკლებ არის მოსალოდნელი, ვიდრე „კეთილის“ მნიშვნელობის განვითარება „ძლიერის, ჩაუქისაგან“...

თუ ვიფიქრებთ, რომ დიდებული ქართველი მეფის – ფარსამანის (II ს.) – ზედწოდება (თუ ეპითეტი) ოდინდელი წარმომავლობისაა,¹ მაშინ ეს ყოფილა ამ სიტყვის უადრესი გამოყენება და ის ამ შემთხვევაში, ცხადია, „მხნეს, ძლიერს“ აღნიშნავს.

¹ ოდინდელად უნდა ვივარაუდოთ იმდენად, რამდენადაც შეუძლებელია ქრისტიანულ მწერლობაში შესძენოდა წარმართ მეფეს აღმატებული წოდებრივი სახელი.

ამდენად, **ქველი** თავდაპირველად სწორედ „რაინდის, ძლიერის, ძლევამოსილის“ აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო. და რადგანაც, შუასაუკუნეებრივი მსოფლხედვით, რ ა ი ნ დ ი ს ა მ ა რ თ ლ ი ა ნ ი და კ ე თ ი ლ შ ო ბ ლ ი ა , მნიშვნელობის გადაწვევით ბუნებრივად განვითარდა ამ სიტყვის სემანტიკა – „სიკეთე“, „კეთილი“; ანუ მნიშვნელობის ევოლუცია ამგვარია: „რ ა ი ნ დ ი “ → „კ ე თ ი ლ შ ო ბ ლ ი “ → „კ ე თ ი ლ ი “.

რაც შეეხება **ქველ**-ფუძის წარმომავლობას:

საყურადღებოა, რომ ძველ ქართულშიც და სულხან-საბასთანაც ამ ფუძეში დასტურდება **ვ** და არა **ჟ** (უ-ბრჯგუ). ეს უტყუარი საბუთია: **ქ** ხშულის მომდევნო პოზიციაში **ვ** (**ქვ**) მხოლოდ მაშინ არის შესაძლებელი, როდესაც ეს კომპლექსი მეორეულია, ვთქვათ, ხმოვნის ჩავარდნით არის მიღებული. შეადარეთ;

ყავ- (ჰყავს) → ყვან- (ჰყვანან);

შევ- (ვშევ) → შვილი...

სხვა შემთხვევაში იქნებოდა *ქუელ-ი.

ამგვარად, ეს სიტყვა წარმომავლობით განმოვანებული ძირისა ყოფილა: **ქვ-ელ-**. თუ სავარაუდო შეკუმშულ ხმოვანს აღვადგენთ, შეიძლება ძირის წარმომავლობასაც მივაკვლიოთ.

შეიძლება ორგვარი ვარაუდი:

ა) შესაძლებელია ეს სიტყვა იყოს ერთგვარი სოციალური (ძალაუფლებრივი) ტერმინი და ის უკავშირდებოდეს ციხის მფლობელობას, ანუ მომდინარეობდეს **ქავი** („გალავანი, დამცავი ნაგებობა“) სიტყვისაგან (ანუ – აღდგენით: ***ქავ**-ელ-ი → **ქველ**-ი „ციხიონი, მეომარი, რაინდი“...).

სემანტიკური გადაწვევის თვალსაზრისით, ერთგვარი წარმომავლობითი პარალელი შეიძლება გავილოს სიტყვასთან **დარბასელ**-ი (← დარბაზის-ერი). ხოლო სტრუქტურულ ანალოგიად გამოდგება **ყვ-ელ-** (ყავ- ზმნური ძირისაგან) (მ. შანიძე 1960).

ამგვარი წარმოქმნა რომ შეუძლებელი არ არის, ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიხმოთ „**ცინე**“ სიტყვისაგან მიღებული ანთროპონიმები: **ცინელ**-ი და **ცინელ**-ა, ფსევდონიმი **ცინელ**-ი, გვარები – წარმოქმნილი **ციხელ**- ფუძისაგან: ციხელიძე, ციხელიშვილი, ციხელაშვილი, ციხელაური.

ამ ვარაუდს ახლავს ერთი დაბრკოლება: სიტყვა **ქავი** წყაროებში არ არის დადასტურებული; ის დასტურდება აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კილოებსა და სვანურში. ვ. აბაევი ამ საერთო სიტყვის არსებობას წარმოაჩენს უგრო-ფინური და კავკასიური ენების მასალის შეპირისპირებით; კავკასიურ ენებში ფართოდ არის გამოვლენილი ყველა ჯგუფის ენაში (აბაევი 1958, 573-574). ვ. შენგელიამ ივარაუდა, რომ **ქავი** და **ჩეო** ჩერქეზულთან ქართულის ურთიერთობის ორ ეტაპს ასახავს (შენგელია. 2006, 150-153). არ გამოვრიცხავთ, რომ **ქავ**- ძირთან დაკავშირებული იყოს **ქვა** სიტყვა – ერთ-ერთი უძველესი და, რაც მთავარია, ასევე [ვ] თანხმოვნის შემცველი ფუძე.

ბ) შეიძლება აგრეთვე ამ სიტყვის ამოსავლად წარმოვიდგინოთ ზმნური ძირი **ქავ** (ქავება), რომლის ერთ-ერთ უძველეს მნიშვნელობად ვლინდება – „გამძაფრება, გამწვავება, გაძლიერება“: მაგ.:

ა ქ ა ვ დ ე ს და შეძრწუნდეს წყალნი მათნი (ფს. 45, 4);

შეძრწუნდეს უფსკრულნი დიდძალითა ქ ა ვ ი ლ ი თ ა წყლისათა (ფს. 76, 18).

შესაბამისად, **ქველ**-ი იქნებოდა **ზრქ-ელ**-ი, **გრძ-ელ**-ი, **ყვ-ელ**-ი... ტიპის მიმღეობა, რომლის მნიშვნელობად ვივარაუდებდით: „გ ა ძ ლ ი ე რ ე ბ უ - ლ ი , ძ ლ ი ე რ ი , მ ძ ლ ა ვ რ ი “.

ფორმალურად აქ ნაკლები დაბრკოლებაა, მაგრამ, სამაგიეროდ, სემანტიკური პროცესები ჩანს ნაკლებ ხელშესახები.

გამოყენებული ლიტერატურა

ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ე , ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები), თბ., 1973.

В. И. А б а е в , Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. I, М.-Л., 1958.

ვ. შენგელია, ქართველურ და ჩერქეზულ ენობრივ სისტემათა ისტორიის ზოგადი საკითხები, თბ, 2006.

მ. შანძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკიდან. – სმა ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, II, თბ., 1960.

Avtandil Arabuli

Towards the Origin of the Word kveli “kind”

Summary

The word kveli is one of the oldest lexeme. In Old Georgian its semantics is “brave, vigorous”, also “kind”. It is attested as an epithet for the Georgian King Parsman (2nd c.) with the first meaning.

I suppose, that the word is derived: kv-el- (-el must be a suffix). For kv and not kû occurs in a root it should be connected with one of these roots:

1. kav-i “hardness, town wall”;
2. kav-eb-a “intensifying, strengthening”.

ქვემოსვანეთის ზოგი ტოპონიმის წარმომავლობისათვის

I

ქვემოსვანეთის ტოპონიმები მეცნიერული თვალსაზრისით თითქმის შეუსწავლელია. ჩვენი სტატია ამ ხარვეზის შევსების ცდას წარმოადგენს.

მე-XIX საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედისა და XX საუკუნის ორი ათეული წლის მანძილზე ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა შორის გამორჩეული ფიგურის, სვანეთის ბურჯის, როგორც მას აკაკი შანიძემ უწოდა, ბესარიონ ნიჟარაძის წერილები: სვანეთის ისტორიის, ეთნოგრაფიის, არქეოლოგიის, ფოლკლორის, ენისა და სვანეთთან დაკავშირებულ სხვა მრავალ საკითხებზე იბეჭდებოდა იმდროინდელ ჟურნალ-გაზეთებში; განსაკუთრებით ხშირად „ივერიასა“ და „დროებაში“.

ეს წერილები შეკრიბა, ვრცელი გამოკვლევა დაუროთო და ორ ტომად გამოსცა ალექსანდრე რობაქიძემ (ბ. ნიჟარაძე „ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები“, 1962-64 წწ.). ჩვენთვის საინტერესოა მისი წერილი: „ოთხი დღე მდინარე ენგურის, ცხენისწყლის და რიონის სათავეებში“. ავტორი აღწერს თავის მოგზაურობას მდინარეების — ყორულდის, ზესხურისა და ხიდურის ხეობებში. მოგზაურობის აღწერის დროს, განმარტავს უმგულისა და ქვემოსვანეთის საზღვარზე და, საერთოდ, ცხენისწყლის ხეობაში მდებარე ზოგი ტოპონიმის წარმომავლობას. ეს მოგზაურობა დაიწყო 1885 წლის 24 ივლისს, უმგულიდან რაჭის მიმართულებით, ღები-ჭიორას საზოგადოებაში. მოგზაური ასახელებს ღელე-მდინარეს **ქვიშირ**'ს რომელიც უმგულში უერთდება მდინარე ენგურს. **ქვიშირი** მუდამ შავი და ქვიშიანია,

ამის გამო, მიუღია სახელი **ქვიშირ**, ე. ი. „ქვიშიანი“ (ნიჟარაძე, 11). აქვე განმარტავს ერთ-ერთი დიდი საძოვრის სახელწოდებას **ლანქვერ** „საგრილობელი“. ამ ადგილზე მუდამ გრილა, რადგან მზე მხოლოდ შუადღეს ადგებაო, ამიტომაც ჰქვია **ლანქვერ** (სვან. **ლანქჷნერ**) „საგრილობელი“. მართლაც ამ ტოპონიმში გამოიყოფა დანიშნულების პრეფიქსი **ლა-**, ფუძეა **ქჷნერ** (შდრ. ლნტ. < **ქვეირ**) „ცივი, გრილი“. ასევე განმარტავს სათიბისა და ლელე-მდინარის სახელწოდებას **ლასდილ**, „ეს სახელი იმიტომ დარქმევია, რომ დილით უშკულიდან გამოსული მოგზაური სადილობისას მოაწევს აქ და აქ უსათუოდ ისადილებსო“ (ნიჟარაძე, 16). ბზ. **ლან-სდილ**, ლნტ. **ლან-სტილ** „სასადილო“. ბალსზემოურ **დ’ს** ლენტეხურში **-ტ-** შეესაბამება. გამოიყოფა **ლა-** დანიშნულების პრეფიქსი, **-სდილ-** ქართ. < **სადილ** ფორმის რედუცირებული ვარიანტია. ერთ-ერთ ცნობილ ხეობას და მდინარეს **ყორულდ**’ს უწოდებს და არა **ყორულდაშ**’ს, როგორც მას დღეს სვანები მოიხსენებენ. ბ. ნიჟარაძე ამ ფორმას არ იცნობს, ყოველ შემთხვევაში ამ წერილში არ ასახელებს. არსენ ონიანის ლაშხური დიალექტის ტექსტებში **ყორულდაშ / ყორილდაშ** ფორმები გვხვდება, იშვიათად მათ გვერდით **ყორულდი**’ც დასტურდება. ბზ. **ყორილდაშ / ყორულდაშ**, ლშხ. **ყორილდაშ / ყორულდაშ** ტოპონიმში გამოიყოფა ფუძე **ყორ** „კარი“, **-ილდ**, **-ულდ** კნინობითის მაწარმოებელი სუფიქსებია, **-აშ** კი ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი. სვანეთში, განსაკუთრებით ლაშხურში, ხშირად გვხვდება კნინობითის სუფიქსიანი ტოპონიმები. მაგ.: მთა **კალრდარ**, ფუძეა **კალ** „კალო, ეზო“, **-ოლდ** კნინობითის სუფიქსი, **-არ** მრავლობითი რიცხვის ნიშანი. **კალ-რდ-არ** „კალოები“. ასეთივე აგებულების ტოპონიმია **ლა-კაჟ-რლ-ალ** „საკაჟოები“, **ლა-** დანიშნულების პრეფიქსია, ფუძეა **კაჟ** „კაჟი“, **-რლ** კნინ. სუფიქსი, **-ალ** (< **არ**) მრავლობითი რიცხვის ნიშანი. მახე **ლახჷლ** „ახალი მთა“, **მახე** „ახალი“, **ლახ’ჷ** „მთა“, **-ჷლ** კნინ. სუფიქსი. **მოლრდარ** „მოლები, მინდვრები“, შდრ. ქართ. **მოლი**, **-რდ** (< **ილდ**) კნინ. სუფიქსი, **-არ**

მრავლობითი რიცხვის ნიშანი. ცხენისწყლის ხეობაში კინობითის სუფიქსის შემცველი ტოპონიმებია: **ნაქალაქ-ოლ** „ნაქალაქევი“, **აშ-ულდ** ყანისა, და **კუც-ილ** სოფლის სახელებია. ბ. ნიჟარაძე ყორულდის ხეობის შემდეგ ასახელებს **ცანისა** და **ზესხოს** ხეობას. **ცანა** და **ზესხო** ცხენისწყლის სათავეში მდებარე სოფლებია. ამ სოფლებს ჩამოუღის მდინარეები **ცენ-შურ** და **ზესხ-ურა**. როგორც ცნობილია, ჰიდრონიმებში ხშირად დასტურდება იმ სოფლის, თუ ხეობის სახელი, რომლებსაც ეს მდინარეები ჩამოუღით. **ზესხო**, სვან. **ზესხუ** სახელისათვის ი. ჩანტლაძემ აღადგინა საერთოქართველური ***ძაცხუ** > **ზასხუ**+ი > **ზასხუ** „ცაცხვი“, რომლისაგან მომდინარეობს **ზესხუ** სოფლის და **ზესხურა** მდინარის სახელი, სადაც წარმოდგენილია ქართველურ ჰიდრონიმთა **-ურა** სუფიქსი (ჩანტლაძე, 1998, 249-250).

ცენ-შურ, **ცენ** იგივე ცანაა, სოფლის სახელი, ხოლო **-შურ** ჰიდრონიმების მაწარმოებელი სუფიქსი. შეადარეთ ამ არიალში არსებული მცირე მდინარეები, რომლებიც ცხენისწყალს უერთდებიან: **ცენ-შურ**, **ღობ-შურ** (სოფელ **ღობს** ჩამოუღის), **ხან-შურ**, **აშხა-შურ**, **მეთხ-შურ**, **სგიმ-რა-შურ/ლ** (გამოიყოფა ფუძე **სგიმ** „ვეძა, მჟავე წყალი“), **ლამანა-შურ** და სხვა. **-შურო** ქველში ასეა განმარტებული: 1. ტყეში სერებს შუა ჩაღრმავებული ადგილი. 2. მორების და მისთანების თავქვე საცურებლად. სვანეთში ჰიდრონიმებში, როგორც ზემოთ ვნახეთ **-შურ** (< **შურო**), აგრეთვე **-ურ**, **-ურა** ბოლოსართები ხშირად გვხვდება.

როგორც ბ. ნიჟარაძის წერილიდან ირკვევა, მისი მოგზაურობის დროს ამ ხეობებში ხალხი არ ცხოვრობდა. „ადრე აქ ხალხი ცხოვრობდაო, დღესაც ჩანს ნასახლარები, რომელიც შამბს დაუფარავს. ერთ-ერთ მინდორს **ნაშალვარე ლარე** „ნაომარი სათიბი“ ეწოდებაო. ეს იგივე **ლიშიაღ** არისო, რაც სვანურად ხელჩართულ ბრძოლას ნიშნავსო. ჩხუბი (ბრძოლა) მომხდარა უშეგულის მახვმის **ბაგაშ რატიანის** და ლაშხეთის ბატონის ბეჟანა, ზოგან **ყანსავ ყიფანს** შორის. ამ მინდორში ყიფიანი

ისრით მოუკლავს რატიანს და ამიტომ დარქმევია **ნაშალვარ ლარე** „ნაომარი სათიბი“ (ნიჟარაძე, 21). ლენტეხის მახლობლად ერთ-ერთ ადგილს **ნაკლაშიწლ** „ვაკე საომარი“ ეწოდება. ჩვენი მხრიდან დავამატებთ, რომ **ნაშალჭარ** უნდა მომდინარეობდეს ***ნა-შიალ-ჭ-არ** ფორმიდან, შდრ. ბზ. **ლი-შიწლ**, ბქ., ლნტ. **ლი-შიწლ**, ლშხ. **ლი-შიწლ** „ომი, ჩხუბი“. **ნა-შალ-ჭ-არ** ფორმაში ა ხმოვანი წესით გრძელი უნდა იყოს. **ნა-** — **-არ** წინავითარების აღმნიშვნელი კონფიქსია. **-ჭ-** გაჩენილი ოდენობა, რომელიც ხშირად ჩნდება სვანური სახელების ბოლოკიდურ პოზიციამი და სხვადასხვა ფუნქციის მქონე **-არ** სუფიქსის წინ.

რაც შეეხება **ლარე** „მინდორი, სათიბი“ ფორმას, ა ხმოვანი აქაც გრძელი უნდა იყოს (ბ. ნიჟარაძე სვანურ სპეციფიკურ ბგერებს გრაფიკულად არ აღნიშნავს), შდრ. გრძელხმოვნიანი დიალექტების **ლარე**. ხმოვნის სიგრძის არსებობა ამ ლექსემაში საშუალებას გვაძლევს გამოვყოთ **ლა-** პრეფიქსი, ფუძეა **-არე**, შდრ. ბზ. **ჰარი** „ცარიელი“; ლნტ. **ლგ-არე** „დაცლილი, ცარიელი“, შდრ. ქართული **არე**. გ. მაჭავარიანი **ლარე** სახელში აღადგენს **ჭ**'ს და ვარაუდობს, რომ ეს სიტყვა მიღებულია ***ლაჭრე** დან „საჭრელი, სათიბი“. **ჭ**'ს დაკარგვამ განაპირობა წინამავალი ა ხმოვნის დაგრძელება (მაჭავარიანი, 41). ჩვენი ვარაუდით, **ლარე** < ***ლა-არე** < ***ლა-ჰარე** ფორმიდან. **ლარე** შეიძლება ნიშნავდეს ხეების, ბუჩქების და სხვათაგან თავისუფალ, ცარიელ ადგილს.

ბ. ნიჟარაძე აგრძელებს თხრობას: მივალწიეთ მდინარე **ყო-რულდს**, რომელიც მდინარე ზესხურის მარჯვენა შენაკადს შეადგენს და ორივე უერთდება **ხიდურას** (სვანურად **ვიდურ**, **ვიდრულაჲ**). ამ მდინარეების მიმდებარე ადგილები მოსახლეობით, სახნავ-სათიბებით, სვანებს სისხლის საფასურად მიუციათ ჯაფარიძეებისათვის. ავტორს ხელთ ჰქონია 1868 წლის ჟურნალ ცისკრის ოქტომბრის ნომერი (წიგნი), სადაც დაბეჭდილი იყო: „სასისხლე საბუთი სვანთაგან რაჭველი ჯაფარიძეებისადმი...“ გადასაცემ ადგილებს შორის, ზესხურის ხეობაში,

დასახელებულიაო სოფელი **ზურია**, სწორედ ამ ადგილებში ჩანს სახლების, ციხე-კოშკების და საყდრების ნანგრევებიო, ნასოფლარს დღეს **ლაზრამ**-ი ეწოდება“ (ნიჟარაძე, 44). თუ **ლაზრამ ზურია** სახელიდან არის მიღებული **ლა**- პრეფიქსისა და **-იშ** ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის დართვით, მაშინ ამ სახელში ბოლო **ვ** გრძელი და უმლაუტიანი უნდა იყოს **ლა-ზრ-წშ**, რაც დანამდვილებით არ ვიცით. ზემოვანურის, კერძოდ, უმგულურისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური პროცესების შედეგად **ლა-ზრ-წშ** ფორმა უნდა გვექნოდა. თუ ეს ასეა, მაშინ **ლა-ზრ-წშ < *ლა-ზურია + იშ** (<იშ) ფორმიდან მივიღეთ. **ლა**- პრეფიქსის დართვამ **ზურია** ფუძიდან **-უ-** ხმოვანი ამოაგდო, ხოლო ფუძის **-ი**'სა და ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის **ი** ხმოვნის შერწყმამ **ა**'სთან **ა** ხმოვანი გააუმლაუტა და დააგრძელა. ბ. ნიჟარაძე ამ მიდამოებში მოიხსენიებს **ლაცლავ დაბ**'ს „საცილობელი ყანა“, იმიტომ დარქმევია, რომ ცენელები და ზესხოელები ერთმანეთს ეცილებოდნენ (ნიჟარაძე, 29). აღნიშნულ ტოპონიმში **ლა**- გამოიყოფა, ძირია **-ცლაჲ < სვან. ცილაჲ**, შდრ. ქართული ცილაობა.

ცხენისწყლის შენაკადის **ვიდრულა**'ს სათავეში იყო ადრე მჭიდროდ დასახლებული, დღეს უკვე დიდი ნასოფლარი და საძოვარი **ლაფურ** „საფურე“. ა. ონიანის ტექსტებში ვკითხულობთ: ლაფურიდან მომდინარე წყალი **ვიდურ**, **ვიდრულა** და ცენიდან მომდინარე მცირე მდინარე **ცენშურ** ერთდებიან ლაშხეთის თავში და შეერთების ადგილს ეწოდება **ლა-მეშხჲ** „საერთო“, რომელშიც **ლა**- დანიშნულების პრეფიქსია, **«მ»** **ეშხჲ/უ** „ერთი“ რიცხვითი სახელი. ე. ი. **ლა-მეშხჲ** ნიშნავს „შესაერთებელ“, „გასაერთიანებელ“ ადგილს. სწორედ აქედან უწოდებენ ცხენისწყალს ბალსზემოურად **ლაშხჲირ**, ლაშხურად **ლაშხურ** და ლენტეხურად **ლანჲირ**, **ლაშხირ** სახელს.

მთას, საიდანაც ცხენისწყლის ერთ-ერთი შენაკადი იღებს სათავეს **მაჩხფ-არ** „ჩანჩქერები“ ეწოდება. **მაჩხაფ** „ჩანჩქერი“, **-არ** მრავლობითი რიცხვის ნიშანი.

პირველი საზოგადოება, დიდი ხეობა, რომელსაც ცხენისწყალი ჩამოუდის, ლაშხეთია, სვან. **ლაშხ**. რადგან ხმოვნის სიგრძე მორფემათა მიჯნაზე სვანურში ხშირად ორი ხმოვნის შერწყმის შედეგია, შეიძლება **ლაშხ** ტოპონიმში გამოვეყოთ **ლა-** პრეფიქსი, **-აშხ** კი ფუძეა. ამ ფუძის მქონე სხვა ტოპონიმებიც არსებობს ლაშხურის (ცხენისწყლის) ხეობაში. მაგ. **ლელაშხა** „სალაშხეთო“ მთის სახელია, რომელიც შეიძლება ასე დაიშალოს ***ლე-ლა-აშხ-ა**. სოფელ **ჩიხარეშ** გვერდზე ჩამოუდის მოზრდილი მდინარე **აშხაშურ** < ***აშხ-ა'შუ'-შურ**, აქაც **-აშხ** ძირი გამოიყოფა. **აშხ-** გამოიყოფა ტოპონიმ **აშხ-ან-აშ** „აშხანასი“ ფორმაშიც. არსენ ონიანის ტექსტის ცნობით, ეს ძველი ნასოფლარია, სადაც საცხოვრისის ნანგრევები დღესაც ჩანს.

ლაშხ < ***ლა-აშხ** „ლაშხეთი“, ვფიქრობთ, დასაშვებია დაუტკავშიროთ „მატიანე სვანეთისა კრებისაჲ“-ში ნახსენებ სახელს და გვარს. მატიანეში ორჯერაა დასახელებული საკუთარი სახელი **აშახ-ა**. ბოლო **-ა'ს** მ. ქალდანი კნინობითის საერთოქართულ **-ა'დ** მიიჩნევს (ქალდანი, 1969, 130). აქვე დასტურდება ამ სახელისაგან ნაწარმოები გვარის სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტები: **აშეხ-იანი** გვხვდება შვიდჯერ, **აშახ-იანი** ექვსჯერ, ხოლო **აშხ-იანი**, ფუძეში ხმოვნის გარეშე, რვაჯერ. სავარაუდოა, **ლაშხ** ტოპონიმი უკავშირდებოდეს ამ გვარს თუ საკუთარ სახელს. **ლაშხ** შეიძლება განვმარტოთ, როგორც **სა-აშხ-იან-ო** ადგილი, სადაც **აშხ-იანები** ცხოვრობდნენ. ან ეს ტოპონიმი მიუთითებდეს მათ მფლობელობაში არსებულ ხეობაზე. **ლაშხ**'ს უნდა უკავშირდებოდეს გვარები **ლაშხი**, **მოლაშხია** და **ლასხი-შვილი**.

საინტერესოა ბ. ნიჟარაძის მოსაზრება **ლაშხურ**'ის ხეობაში ერთ-ერთი დიდი სოფლის **ჩიხარეშის** წარმომავლობის შესახებ. ამ სოფლის მცხოვრებლების უმეტესი ნაწილი ჯანხოთლები არიან. ჩიხარეში იმიტომ დარქმევია, რომ ახლანდელი **ჯანხოთელი** ადრე **ჩიხლაძე** ყოფილა გვარად (ნიჟარაძე, 30). ე. ი. სვან. **ჩიხრეშ** <

***ჩიხლაძე-არ-ემ.** საყურადღებოა, რომ **-ემ** ნათ. ბრუნვის ნიშანი ძირითადად მრავლობითი რიცხვის ფორმებს ერთვის. გვარიდან დაკარგულია **-ლაძე-** და არა მრ. რიცხვის ნიშნისეული **-ა**.

ცენისწყლისა და მისი შენაკადების — **ყორულდაშის, ზესხოს, ვიდურის, ლაფურის** — მცხოვრებლებს და ლაშხელებს მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონიათ რაჭა-ლეჩხუმთან აქ მდებარე მთებზე იყო გადასასვლელები: ლებთან, ჭიორასთან, სადმელთან, ორბელთან და სხვა სოფლებთან, ხშირი მიმოსვლა და ნაცნობ-მეგობრობა აკავშირებდათ ერთმანეთთან. გადმოცემით, **ლაფურში** მოსახლეობა ქართულად ლაპარაკობდა, **ლებსა** და **ჭიორაში** სვანურად. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ლეგიონში სვანური ტოპონიმების გვერდით, ხშირად გვხვდება ქართული ტოპონიმებიც. მაგ.: სოფ. **ახგლშენ**, შდრ. ქართ. „ახალშენი“, სადაც ნემსაძეები და აბაშიძეები სახლობენ. სოფელი **ნაცულ** (შდრ. ქართ. **ნა-ცვალ-ი**), ბაკურაძეებით არის დასახლებული. სოფ. **ღობ-ი** (შდრ. **ლებ-ი**), აქ გაგანიძეები და კანდელაკები ცხოვრობდნენ. სოფ. **მანაშ-ში** (შდრ. სვან **მანხე** „ახალი“ ***მა-ხე-აშ** „ახლის“), ძირითადად, ჭელიძეები ცხოვრობენ. ერთ-ერთ მთას **საყიფიანო** ჰქვია. ცნობილია, რომ ლაშხეთის ბატონებად ყიფიანები მოიხსენებიან. ყიფიანები შემდეგ გელოვანებს შეუტყვლიათ, გელოვანები კი დადიანს და მთელ ქვემოსვანეთს ლაშხეთის თავიდან მურის ხიდანვე **სადად შვან**ს „სადადიანო სვანეთს“ უწოდებდნენ. რაჭისაკენ ერთ გადასასვლელზე ვიწრო ადგილს, კლდეებს შუა, **ყელიდ** ჰქვია, შდრ. ქართ. **ყელი**, **-იდ** კნინობითის სუფიქსია. ლაფურის თავზე მდებარე მთას **გორა**, ხოლო მის გაგრძელებას **გორიბოლო** ეწოდება. სოფელ ნაცულს ესაზღვრება მთა **სა-ცილ-ო**. ეს ადგილი სვანებს და რაჭველებს შორის ყოფილა **საცილო**. აქვე მთის კალთას **როყალ** ჰქვია, რომელიც დიდ ქვიანბალახიანი ადგილია, შდრ. რაჭული **როყნარი // ლოყნარი** — „დიდი ლოდების ჩამონაზვავი“ (კობახიძე 1987). ამ მიდამოებში ერთ ადგილს **გიორგიანი** ეწოდება, ნაცულელების (სოფელია) ცნობით,

ეს მთა გიორგობიანს ეკუთვნოდა. შდრ. ქართ. **გიორგობიანი** > სვან. **გიორგინი**. აქვეა ტოპონიმი **ქვასაკუნჭელა ბეჩ**, ამ სახელში ქართულია **ქვა**, ხოლო **ბეჩ** სვან. „ქვა“, **საკუნჭულა** შეიძლება იგივე იყოს, რაც რაჭული **საკუნიჭიალო** — „მოწყობილობა, რითაც ქანაობენ, საქანელა“, შდრ. **კვინჭიალი**, რაჭ. „ქანაობა“ **კვინჭიალობს** „ქანაობს“. საქიანოზე კვინჭილობდით (კობახიძე, იქვე) **ქვა საკუნჭელა** — ქვა საქანელას (ქვა, რომელიც ქანაობს) უნდა ნიშნავდეს. **-ჟი** კომპლექსი ხშირად ლაშხურ დიალექტში, შერწყმის შედეგად **-ჟ-** ხმოვანს გვაძლევს. სოფელ **მახაშ**ში ყანებს შორის მიმავალ გზას **ორლობ** „ორლობე“ ეწოდება.

ლაშხეთში: ახალშენი, მახაში, ნაცული, ლაშხრაში შარა გზიდან მალლობზე დასახლებული სოფლებია. გზას, აღმართს ამ სოფლებისაკენ მიმავალს **კაჩ-არ** „აღმართებს“ უწოდებენ. **-არ** მრავლობითი რიცხვის ნიშანია. გამოიყოფა **კაჩ-** „აღმართი“, ზმნს. „ზეზე, ფეხზე ზეზეულად, მალლა, აღმართ-აღმართ“ (თოფურია, ქალდანი, 2000). **კაჩმერდე** „ფეხზე მდგომი“, გადატ. სუფრის მომსახურე. **ალარ სვა ხეგნის ტაბანგს კაჩუმ** (ბქ. 79) „ესენი ფეხზე (ფეხით) დადგებიან ტაბლასთან“. შდრ. **კაჩ-ა** (ლეჩხ., მოხ., ფშ., მთიულ.) „წვივი, კანჭი, ბარძაყი... საქონლის ადამიანის ფეხი“ (ლონტი 1984).

სოფელ ნაცულის მხარეს ნასოფლარს ალპიურ ზონაში **იწლაკაჩ** „იწის აღმართი“ ეწოდება, რაჭაშია სოფელი **იწი**. ის შეიძლება დაეუკავშიროთ სვან. **ჟიწ**ს „გორაკი, ბორცვი, მალლობი“ (**იწ < ჟიწ**). **ჟიწჟი იზგეხ** (ლნტ.) „გორაკზე ცხოვრობენ“. შეიძლება სვანურში **-ჟ-** თავკიდურ პოზიციაში გაჩენილი იყოს.

საინტერესოა ტოპონიმი **ულიშ**, რომელიც მდებარეობს ცხენისწყლის მარჯვენა მხარეს სოფელ **მახაში**ს თავზე. აქ დგას უძველესი ეკლესია **ულშა თარიგზელ** „ულიშის მთავარანგელოზი“, სადაც იმართება რელიგიური დღესასწაული **ულიშობ** „ულიშობა“. ბ. ნიჟარაძესთან აღნიშნულია, რომ **ჰულიშ**, **ჟილიშ** დღესასწაული იციან მესტიის, ლაშხეთის

და ლენტეხის საზოგადოებაში. ეს დღე ქართული საეკლესიო კალენდრით ემთხვევა სულთა შაბათს, სულთაობას. მეორე დღეს, კვირას, სულთმოფენობაა. ამასთან დაკავშირებით ბ. ნიჟარაძე მოგვითხრობს ძველი სიმღერის ტექსტის შესახებ. ძალიან ადრე ენგურის სათავეში მთას მოსწყდა დიდი მყინვარი, რომელსაც ენგური დაუტუბებია. სულთა შაბათს დაუტუბებულ წყალს ყინული დაუძრავს, იმდენად დიდი ყინულიან-ქვიანი მეწყერი წამოსულა თავქვე, რომ მთელი ზემოსვანეთის სოფლები წაულეკავს. ეს მოვლენა აღწერილია მერი გუჯეჯიანის, აკაკი შანიძის და ვარლამ თოფურის მიერ შედგენილ სვანურ პოეზიაში. აქ ორი ვარიანტია შეტანილი, ორივეს ჰქვია **ჰგლშა საფტინ** „სულის შაბათი“. ამავე დღეს იხდიან ამ დღეობას, ლენტეხში სოფელ **ლეკუდარეშ**ში, პატარა ეკლესიაში, რომელსაც **ჟილიში ჯგვრანგილ** ჰქვია „სულის წმინდა გიორგი“. საინტერესოა, რომ ამ ეკლესიის სიმცირის გამო, წმინდა გიორგის მოიხენიებენ კნინობითი ფორმით **ჯგვრანგილ-ილ**. იქნებ სულთა შაბათს მართლაც მოხდა აქ აღწერილი საშინელი სტიქია, ამიტომ ამ დღეს, გარდაცვლილთა სულების მოხსენიების გარდა, ევედრებიან უფალს, წმინდა გიორგის, მთავარანგელოზს, წყალდიდობის, მეწყერისა, მიწისძვრისაგან და, საერთოდ, სტიქიისაგან დაცვას. რაც შეეხება ბზ. **ჰგლიშ**, ლშხ. **ჟილიშ**, ლნტ. **ჟილიშ**ს, უკავშირდება ქართულ **სულს**, **სულის** ფორმას. ქართ. -ის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის შესატყვისია სვან. -**იშ**. თავკიდური **ს-** დაკარგულია მთელ სვანურში. ლაშხურ დიალექტში მივიღეთ **ჟილიშ**, ლენტეხურში შესაბამისად — უმლაუტიანი **ჟილიშ**, ხოლო ბალსზემოურში — რამდენადმე განსხვავებული **ჰგლიშ** ფშვინვიერი შემართვით და **ჟ**ს ნაწილობრივი რედუქციით; შდრ: ქართ. უნაგირი, სვან., ზს. **ჰინგირ/ჰვნგირ**, ლშხ. **უნგირ**. **ჰგლიშ**, **ჟილიშ**, **ჟილიშ** ნიშნავს „სულის“, ეს ფორმები იქცა როგორც ეკლესიის, ასევე სულთაობის, მიცვალებულთა ხსენების დღის, სულთა შაბათის აღსანიშნავ ტერმინად. ხოლო **ჟლშა თარიგზელ** ეტიმოლოგიურად იქნება „სულის მთავარანგელოზი“.

სოფელ სასასში საუკეთესო წყაროდ ითვლება **ლეკესარიელ ლიც** „საკეისრო წყალი“. ლენტეხის მახლობლად მდებარეობს მთა, საძოვარი **ტუიბლანკესარ** „ხეობა საკეისრო“. მთაც და წყაროც ითვლება საუკეთესოდ, იმდენად კარგია, რომ კეისრის საკადრისიანო, ალბათ ამან განაპირობა ამგვარი სახელების დარქმევა.

დაბა ლენტეხს ჩამოუდის ორი მოზრდილი მდინარე **ველეღურა** და **ლასკადურა**, ორივე მდინარის სახელში გამოიყოფა ჰიდრონიმების მაწარმოებელი საერთო ქართველური **-ურა** სუფიქსი. **ველღურის** ზემო დინება ჩამოუდის სოფ. **ველეღ-ს**, ამიტომ ეწოდება ამ მდინარეს **ველეღურა**.

მდინარე **ლასკადურა-ს** ხეობა ძალიან ვიწრო და ციცაბო-კლდიანია. აქ სოფლები არ გვხვდება, თუ არ ჩავთვლით ლენტეხთან ახლოს შედარებით ფართო ადგილზე, ამავე სახელწოდების სოფლის **ლასკადურა-ს**, სვან. **ლასკადარ**'ის არსებობას.

სოფლის და მდინარის სახელწოდების წარმომავლობის დასადგენად არსენ ონიანის ტექსტებში, ვიწრო, კლდოვანი ხეობის აღსანიშნავად, საინტერესო ტერმინია დადასტურებული. ლეჩხუმისა და ქვემო სვანეთის საზღვრის შესახებ ნათქვამია: **გასკად ვევ ლი ი ძერუ კოჯა ნესგა ლაშხური ლიც, ველშვ ხასკდა, ეშ ნახვწი ლი** (ონიანი, 1979, 216) „ვიწრო (ძლივს გასატევი) ხევია და ორ კლდეს შორის ლაშხურის (ცხენისწყლის) წყალი, ძლივს ეტევა ისე ვიწროა“. აქვე სოფელ ხოფურთან გადებული ხიდის შესახებ წერს: **მეჟარ გასკად აგიქა ხაზ ბოგ, ოდო იშენაგ ძურიდ გარ ემე ლი ხოჩა ლაბოგ ლაშხური ლიცქა** (ონიანი, იქვე, 201). „საკმაოდ ვიწრო (გასატევი) ადგილზეა გადებული ხიდი, თორემ, სხვაგან იშვიათად (ძვირად) არის ხიდის გასადები ადგილი (სახიდე) ლაშხურის (ცხენისწყლის) წყალზე“. ჩვენთვის საინტერესოა **გასკად** „ვიწრო, ძლივს გასატევი კლდოვანი ხეობა“.

აღნიშნული ტერმინის **-სკად-** ფუძე უნდა უკავშირდებოდეს სვანურ **ლი-სკედ** „დატევა“, **ლა-სკედ** „დასატევი“, **ხა-სკედა-ეტევა**“ ფორმებში არსებულ რედუცირებულ (**სკედ** → **სკად**)

ფუძეს. საინტერესოა ლაშხელ მონადირეებთან დადასტურებული ტერმინი, **სკედგრალ** (< **სკედ-გრ-ალ**) „ვიწრო კლდოვანი ხეობები“. **ნათხუიარელ არიხ სკედგრალისა** (ლშხ.) „ნანადირეები (არჩვი, ჯიხვი) არიან ვიწრო, კლდოვან ხეობებში“. საკითხავია, რატომ არ მოხდა რედუქცია ჰიდრონიმ **ლა-სკად-ურა**’სა და სოფლის **ლა-სკად-არ** სახელში? შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ რედუქცია ამ პოზიციასში არ ხდებოდა მაშინ, როცა ეს ტოპონიმები შეიქმნა. ლაშხური დიალექტის **გა-სკად** ტერმინშიც რედუქცია არ მომხდარა. „ზოგად ენათმეცნიერული დებულების მიხედვით, ურედუქციობა, სრულხმოვნაობა პირველადი და ამოსავალი ვითარების ამსახველი ჩანს ქართველურ ენებში, ხოლო რედუქციებული ფორმები — მეორეულისა“ (ქალდანი, 1969, 130).

როგორც ვნახეთ, ქვემოსვანურ ტოპონიმებში ხშირად დასტურდება **ლა-**, **ლე-**, **ნა-** პრეფიქსები, რომელთაც ზოგჯერ სუფიქსიც ერთვის.

ლა- დანიშნულების მაწარმოებელი პრეფიქსია, რომელსაც შეიძლება **-ა** სუფიქსიც ახლდეს. მაგ.: ტოპონიმები **ლა-ფურ** — „სა-ფურ-ე“, **ლა-ხილ** „სა-ხილ-ე; **ლა-სლოა** სა-სილ-ე“; **ლა-გურიკ-ა** „სა-კვირიკ-ო“ (მთაა, სადაც წმინდა კვირიკეს სახელობის ეკლესია დგას); **ლა-კა-ა** „სა-ფიქალ-ე“ (ადგილი, სადაც ფიქალი ჭვა მოიპოვება).

ლა-ლია-არ „სადუცე“; **ლა-** — **-არ** დანიშნულების კონფიქსი, ფუძეა **ლე/ლეა** „დუცი“; **ლა-ტფ-არ**, ფუძეა **ტფ-**, შდრ. ქართ. **ტაფობი** „სატაფოები, ტაფობიანი მთა“. **ლალცნირილ**, ფუძეა **-ცნირ-**, **ლე-ცნირ-ი** „გასაფცქენელი“; **ლი-ცნირ-ე** „გაფცქენა“. **ლეცნირი** ერთგვარი ბალახია, რომელიც გაფცქენის შემდეგ იჭმევა. **ალ ბალახს აცნირებს ი იზბიხ** (ონიანი, 1979, 12) „ამ ბალახს ფცქენიან და ჭამენ“.

სოფელ სასაშთან ახლოს მდებარეობს ადგილი **ლა-ჟყალ-იერი**, გამოიყოფა **ლა-** — **-იერ** კონფიქსი და **-ჟყალ-** ფუძე, რომელიც იგივეა, რაც **ოყალ** „აყალო (მიწა)“. **ლა-** პრეფიქსის

დართვით **ო** ხმოვანმა ნაწილობივი რედუქცია განიცადა **ო>ჟ**'დ. **ლა-ჟყალ-იერ** „საყალოე“ (ადგილი). სასაშლეს თონეებისათვის საჭირო აყალო მიწა აქედან მიაქვთ.

აღნიშნული რეგიონის, ე. ი. მთელი ცხენისწყლის (ლაშხურის) ხეობის 77 ტოპონიმი აქვს თავმოყრილი არსენ ონიანს. თავისი ადგილ-მდებარეობის აღწერით, საზღვრებით, ვიზუალური დახასიათებით, ამ ტოპონიმების სახელწოდებები ცალ-ცალკე შევიდა სვანური პროზაული ტექსტების (ლაშხური დიალექტი — IV ტომში). აქ ჩამოთვლილ ტოპონიმებში დომინირებს ნაგენიტივარი ფორმები. გვხვდება სვანურის ნათესაობითი ბრუნვის ყველა ალომორფი: **-აშ**, **-იშ**, **-ეშ**. მაგ.: **წგრნ-აშ** „წითლისა“ შდრ. **წგრნი** „წითელი“; **დწჟ-აშ** „დევისა“, **დადი-აშ** „დადიანისა“, **ჭვედ-აშ** „კედლისა“, შეიძლება გამოიყოს **ჭვედ** „კედელი“; **ლა-ღარჟ-აშ** „სა-ღარო-სი“ შდრ. ძირი **ღარ** [ჟ] „ღარი“; **ლა-ცჟუ-აშ** ტოპონიმს არსენ ონიანი უკავშირებს **ლა-ცჟალ-აშ** „სახხუბარი ადგილი“. სათიბს, რომელიც **ვიდრულაჲ**-ს მარცხენა ნაპირზე მდებარეობს ეწოდება **მეწვარი-აშ**, რომლის შესახებ არსენ ონიანი წერს, აქ არის წიწვოვანი ტყე და ბევრი სამეწყრე ადგილიო (ონიანი, იქვე, 221). **მეწვარი-აშ** შესაძლებელია მოდიოდეს ***მეწყერი-აშ** „მეწყერისა“ ფორმიდან.

სოფელ ჟაჯუნდერში ერთ წყაროს წყალს **ლალჟულ-აშ**'ს უწოდებენ. გამოიყოფა **-ღჟულ-** ფუძე, **ლა-** პრეფიქსია, **-ღ** ← **-ჟულდ** კნინობითის სუფიქსის ნაწილი, **-აშ** ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი. **ღჟულ** გრძელხმოვნიანი ფუძე უკავშირდება ქართულ **ღმუილ**-ს. მ'ს დაკარგვამ და **ჟ+ი** ხმოვანთა შერწყმამ განაპირობა **ჟ** ხმოვნის დაგრძელება. **ლა-ღჟულ-ღ-აშ** „ღმუილა'ს“ უნდა ნიშნავდეს. ხშირად სვანურში ხმოვანობის გადმომცემი ზმნები საერთოა ქართულთან. მაგ.: კვილი > სვან. **ლი-კილ-ი**; ბღავილი > სვან. **ლი-ბღჟულ-ი**; ჭყავილი > სვან. **ლი-ჭყჟულ-ი** და სხვა. სამეცნიერო ლიტერატურაში სოფლის სახელი **ჟახუნდერი**, სვან. **ჟაჯუნდერ**, სახელში გამოყოფილია **ჟაჯჟ** „არყის ხე“, **-უნდ**

კინოზოლოგიის სუფიქსია. -ერ ქართული -იან სუფიქსის შესატყვისია. **უახუნდერი**, სვან. **უაჯუნდერ** ნიშნავს ნორჩ (პატარა) არყნარს“ (ჭუმბურიძე, 2007, 31).

სოფლის სახელია **დგრ-აშ**, რომელშიც გამოიყოფა ფუძე **დგრ-** „დვრიტა, კვეთი“. აღსანიშნავია, რომ ეს სოფელი ცნობილია ნაყოფიერი სახნავ-სათესით, გამოირჩევა უხვმოსავლიანობით და კარგი სათიბებით. შეიძლება ამან განაპირობა მისი სახელი **დგრ-აშ** „დვრიტისა“. **გუიმბრალ-ა** ამ სახელით იხსენიებს ა. ონიანი ცხენისწყლის მარცხენა ნაპირზე მდებარე სოფელს. გამოიყოფა **გუიმბრ** „გვიმრა“, -**ალ** მრ. რიცხვის ნიშანია დისიმილაციით -**არ**’ისაგან მიღებული, დღეს ამ სოფლის სახელს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ჩამოცილებული აქვს და **გუიმბრ-წლ** „გვიმბრები“ ფორმით დასტურდება. **ლა-წლანდ-აშ**, ლშხ. **ლა-წლანდ-აშ**, ლნტ. დღევანდელი მურის ხიდის მიდამოების ძველი სახელია. გამოიყოფა **ლა-** დანიშნულების პრეფიქსი, -**აშ/-აშ** ნათესაობით ბრუნვის ნიშანია. ფუძეა -**წლანდ**, მისი მნიშვნელობა ჩვენთვის ბუნდოვანია.

როგორც ვნახეთ, გამორჩეულად ხშირად გვხვდება -**აშ/-აშ** ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნიანი ტოპონიმები. ზოგი მათგანი გზადაგზა განვიხილეთ. შეიძლება დამატებით დავასახელოთ: **ქალნად-აშ**, **გორაშ-აშ**, **ლანთლდ-აშ**, **კვედრ-აშ**, **ფხაჭ-აშ**, **დერგ-აშ**, **მუ-აშ**, **ბეყენდ-აშ**, **სას-აშ**, **ლამფალ-აშ**, **დადი-აშ**, **ჭური-აშ**, **ლარ-აშ**, **ლაცუ-აშ**... -**იშ** ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნიანები: **მარგაშ-იშ**, **ულ-იშ**, **ყარ-იშ**, **კუდ-იშ**, **ქაშ-იშ**, **დნბ-იშ**, **კარკ-იშ**, **სტარუნ-იშ**, **ნალ-იშ**, **ლაყბელდ-იშ**, **ქუნ-იშ**... -**ეშ** ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნიანი: **ჩიხრ-ეშ**, **ლეჭუდარ-ეშ**, **ყვედრ-ეშ**, **ბგლ-ეშ**, **უკაშლ-ეშ**, **ვაჩ-ეშ**...

გამოყენებული ლიტერატურა

ნიჟარაძე ბ., „ისტორიულ ეთნოგრაფიული წერილები II, თბილისი, 1964.

ქალდანი მ., სვანური ენის ფონეტიკა, თბილისი, 1969.

კობახიძე ა., რაჭული დიალექტის ლექსიკონი, თბილისი, 1987.

დლონტი ა., ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბილისი, 1984.

თოფურია ვ., ქალდანი მ., სვანური ლექსიკონი, თბილისი, 2000.

ონიანი ა., ლაშხური კილო IV, თბილისი, 1979.

ჭუმბურიძე ზ., ლ. ნიჟარაძე, რ. ქურდაძე, სვანური ენა, თბილისი, 2007.

ჩანტლაძე ი., ქართველოლოგიური ძიებანი, თბილისი, 1998.

მაჭავარიანი გ., საერთო ქართველური კონსონანტური სისტემა, თბილისი, 1965.

ელისაბედ გაზდელიანი

ქვემოსვანეთის ზოგი ტოპონიმის წარმომავლობისათვის

სტატიაში წარმოდგენილია უმეტესისა და ქვემოსვანეთის საზღვარზე და, საერთოდ, ცხენისწყლის ხეობაში მდებარე ზოგი ტოპონიმის სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი.

Elisabed Gazdeliani

**On the Subjects of the Origin of Some Toponyms in
Lower Svaneti
Summary**

The article deals with the structural-semantic analysis of some toponyms on the border between Ushguli and Lower Svaneti and generally, in Tskhenistskali valley.

მტკიცებით-გამაძლიერებელი ნაწილაკები ქართულურ
ენებში და მათი წარმოგავლობა

მტკიცებითი ნაწილაკი — ესაა ისეთი ნაწილაკი, რომელიც წინადა-
დებაში ჩაერთვება რაიმეს გამოსაკვეთად, დასადასტურებლად, მტკიცების
გასაძლიერებლად. მთავარია, რომ ეს არაა მიგებითი ნაწილაკი, ესე იგი,
იხმარება არა პასუხის დროს, არამედ თავისთავადაც.

ქართულ კი ნაწილაკს რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს, რომელთაგან
ერთ-ერთი სწორედ მტკიცებით-გამაძლიერებელია [4]:

I. ჩვეულებრივი მიგებით-დადასტურებითი — იგივე, რაც **ჰო = დიას**
(განსხვავება მხოლოდ სტილისტიკურია), მაგ.: **მოიტანე? — კი. ან: მოი-
ტანე? — კი, მოვიტანე.**

II. **მაპირისპირებელი** — დაახლოებით იგივე, რაც **ხოლო** კავშირისა,
მაგ.: „**თავი რძეს იპარავდა, კატა კი — ძეხვსაო.**“ = „**თავი რძეს იპარავ-
და, ხოლო კატა — ძეხვსაო.**“

მე ამდენს ვშრომობ, ის კი მთელ დღეს კოტრიალობს.

III. **გამაძლიერებელი** ნაწილაკისა, -ც ნაწილაკთან ერთად (რუსული
даже-ს შესატყვისად), მაგ.: „**მშიერს ხმელი პურიც კი ვეგმრიელებაო**“;
ყვავილებიც კი აღელდნენ.

IV. **მტკიცებით-გამაძლიერებელი**, იგივე, რაც კუთხური ქე, მაგ.: **მე კი
ვიცი, რატომაც ადგა; რომ წასულიყო, კი მიეწოდა; მე კი მოვიტან, მაგ-
რამ მაინც არ გამოგადგება; „მე კი ვიყივლებ და თუნდ გათენდეს, თუნდ
არაო“; კი გითხარი; არ კი მოუტანია; ერთი კი იყო დარჩენილი; ასევე:
მოიტანე? — კი მოვიტანე. ან: მოიტანე? — მე კი მოვიტანე, მაგრამ...
მაშასადამე, როგორც სინტაქსურად, ისე სემანტიკურად, არსობრივად,
განსხვავებულია წინადადებები: **კი, მოვიტანე და კი მოვიტანე.****

IV*. გამოკვეთილია ამ ნაწილაკის კიდევ ერთი მნიშვნელობა — და=
ეჭვებითი [4]: **გააკეთებს კი?** ჩვენი აზრით, ეს არაა ცალკე მნიშვნელობა

მას IV მოიცავს. ოლონდ, როდესაც მტკიცებითი კი ნაწილაკი კითხვით წინადადებაშია, მას თავისთავად ექნება დაეჭვებითი ელფერი, რადგან დაეჭვების გარეშე შეკითხვა ხომ არც დაისმებოდა. ესე იგი, წინადადება **გააკეთებს კი?** ისეთივეა, როგორცაა თხრობით-მტკიცებითი **გააკეთებს კი = კი გააკეთებს**. მთელი წინადადების მოდალობა კითხვითი, ხოლო კი ნაწილაკის მნიშვნელობა ზუსტად ერთი და იგივეა. მაშასადამე, მტკიცებითი კი ნაწილაკი იხმარება კითხვით წინადადებაშიც, ამგვარ კონტექსტში კი მას დაეჭვებითი მნიშვნელობა აქვს, მაგ.: *მართლაც უეჭველად გააკეთებს?*

IV**. არსებითად, იმავე IV სახისაა კი ნაწილაკის კიდევ ერთი, დამაზუსტებელი მნიშვნელობა. იგი თავს იჩენს მიმართებით მაკავშირებლებთან გაერთიანებით, მაგ.: **ყველაფერი გაახსენდა, რაც კი მასზე გაეგონა**. ასევე: **სადაც კი, რომელიც კი, როდესაც კი...** ამგვარ წინადადებებშიც შეიძლებოდა კი ნაწილაკის გამოტოვება: **ყველაფერი გაახსენდა, რაც მასზე გაეგონა**. წინადადებას მოაკლდა მხოლოდ მაკავშირებელზე დასმული აზრობრივ-დამაზუსტებელი მახვილი.

IV მაგალითებში სამწერლობო კი ნაწილაკის სრული ტოლფასია კუთხური ქე (მაგ. რაჭ.-იმერ. მე ქვე (ქე) ვიცი, რატომაც ადგა); გარდა ამისა, შეიძლებოდა ამ ნაწილაკის გამოტოვებაც. ამით არ ეცვლება არც წინადადების სინტაქსური აგებულება და არც კი ნაწილაკის ძირითადი სემანტიკური შინაარსი — მხოლოდ თავისებური აზრობრივი მახვილი, გაძლიერებითი მტკიცება ეკარგება შდრ.: **მე ვიცი, რატომაც ადგა; რომ წასულიყო, დაეწეოდა. მოიტანე? — მოვიტანე**.

საყურადღებოა, რომ სხვა ენებზე თარგმნისას ეს აზრობრივი მახვილი თითქმის სულ იკარგება (მაგ.: **რომ წასულიყო, კი (ქე) დაეწეოდა**), ეს ქართველური ენების თავისებურებაა.

ბუნებრივია, რომ დადასტურება (ოლონდ მიგებისგან დამოუკიდებელი) ახლოსაა მტკიცებით-გაძლიერებასთან. ამას თვალსაჩინოდ გვიჩვენებს ან.ქართ. **დიახ** = სამ.ქართ. **დიად II დია** დია ბევრი [1].

მტკიცებით-დადასტურებით-გამაძლიერებელი მნიშვნელობა საწესო ცნობიერებისთვის ლუთაებრიობასთანაა დაკავშირებული. ა. შანიძის თანახმად, მაგ., **დიად** სავარაუდოდ წარმომდგარია შესიტყვებისგან **დია**

ღმერთო – „მოვასხენე: „ღია ღმერთო, ბრძანება ვქმნა მეცა თქვენი“ [რუსთველი] [14]. ეს ბუნებრივია, რადგან უეჭველი, ჭეშმარიტი სიმართლე თუ გაძლიერებული მტკიცება – სწორედ ღვთაებრივი თვისებებია. ამასვე გვიჩვენებს, მაგალითად, ქრისტიანულ ტექსტებში ჩართული სიტყვა – მტკიცებით-დადასტურებით-გამაძლიერებელი „**ჭეშმარიტად**“ (სპარსული წარმოშობისა) [14], იგივე, რაც ებრაული „**ამინ**“ ნამდვილად, ჭეშმარიტად, უეჭველად. დაახლოებით ამავე მნიშვნელობის იყო ძველ ქართულში **დასტურ**: **დასტური ჭეშმარიტი, ნამდვილი, სანდო; დასტურად** ნამდვილად; **სიდასტურე** სინამდვილე, სისწორე, სანდოობა... თანაც არ გვხვდება **დადასტურება** [2][3]. ასევე ყოფილა სულხან-საბას ხანაშიც [1]. ესე იგი, ძველ ქართულშიც და საშუალ ქართულშიც **დასტურ** ფუძეს ჰქონია მხოლოდ მტკიცებით-გამაძლიერებელი, მაგრამ არა დადასტურებითი მნიშვნელობა, რომელიც მხოლოდ ზოლოხანს განვითარდა. საყურადღებოა ის, რომ ამ სპარსული წარმოშობის სიტყვის პირველადი მნიშვნელობა საწყისა: **დასტური ზოროასტრიზმის უზენაესი ქურუმი** [21] (ფშავ-ხევეს. **დასტური სამლოცველოს, ჯვარ-ხატის მსახური** [5].

სხვათა შორის, თანამედროვე ქართულში დაახლოებით ამავე დანიშნულებით გავრცელებულია არსებითად ბარბარისტული სიტყვა **აბსოლუტურად სრულიად** (რომელსაც უფრო ხშირად ექსპრესიულად, გაძლიერებულად წარმოთქვამენ!) – **აბსოლუტი** ხომ იგივე ღმერთია, ისევე, როგორც **სრულიად** – სრულიც მხოლოდ ღმერთია. თანაც ყოველ ასეთ ფრაზას ახასიათებს თანდათანობითი ცვეთა – ჩვევად ქცეულ ფრაზას (მაგ., წამოძახილი „ღმერთო ჩემო!“), ეკარგება გამორჩეულობა, ექსპრესიულობა, „ღვთიურობა“, ამიტომ მის ნაცვლად სხვა „ღვთიურ-გამაძლიერებელი“ ფრაზის ხმარებას იწყებენ. ამან შეუწყო ხელი თავდაპირველი მტკიცებით-დადასტურებით-გამაძლიერებელი ნაწილაკების სემანტიკურ ცვლილებას და ძველის ახლით ჩანაცვლებასაც.

ცნობილია საერთოქართველური მტკიცებითი (გამაძლიერებელ-დადასტურებითი) ნაწილაკი **ქუე**; რაჭ. ხევეს. **ქვე**; იმერ. **ქე**; ლეჩხ. გურ. **ქე** || **ქი**; მეგრ.ლაზ. **ქო** || **ქუ** || **ქ** || **ქა** || **ქე**, სვან. **ჩუ** [11][4]. ამასთან, როგორც სვანურში, ისე ზანურში, ეს ნაწილაკები ზოგჯერ ზმნისწინის დანიშნუ-

ლებითაა, ზმნისწინებთანაა შეზრდილი, იშვიათად კი რთული ზმნისწინის შემადგენელ ორ მარტივ ზმნისწინს შორისაც კია მოქცეული [12] (სხვათა შორის, ამ უკანასკნელ წინადადებაში ერთად გამოვიყენეთ **კი** ნაწილაკი II და III მნიშვნელობებით).

საყურადღებოა, რომ ეს ნაწილაკები ძირითადად მხოლოდ დასავლურ-ქართულ ენა-კილოებში გვხვდება, აღმოსავლეთში კი მხოლოდ – ინგილოურში: **ქო** [6] (**ქვე** (ინგილოურში კანონზომიერია **ვე** (ო).

სულხან-საბა მიუთითებს: „**კი, მი, ყე, ქუე, ქე, წენ, კენ** – ესენი სიტყვათა გემოთა ართრონნი არიან, ხოლო რომელნიმე იმერელნი ამათდა ნაცვლად სიტყვათა შინა ატანენ: **ქე, წენ**. ცუდი არს და ამაო“ [1]. ესე იგი, სულხან-საბას ისინი **კუთხუერ** ნაწილაკებად მიაჩნია.

თუმცა „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება: „ყმა ნავის თავსა უშიშრად **ქვე** დგა, არ თურე კრთებოდა“ – ამ წინადადებაში სრულებით არაა საჭირო ზმნიზედა **ქვე / ქვევით / ქვეშ...**, ნაწილაკი **ქვე** აქ მტკიცებითია: „ყმა ნავის თავსა **კი** იდგა (მიუხედავად იმისა, რომ საშიში იყო), არ კრთებოდა“.

ჩამოთვლილ ნაწილაკათაგან **ყე/ყენ/კენ** ნაწილაკებს ქართულ კილოებში მრავალი მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ მათ შორის არ დასტურდება მტკიცობითობა; ხოლო **მი** ნაწილაკი ძველ ქართულში სახელურ ფუძეებს დაერთოდა და აძლიერებდა მიწვევითობას [4]. დარჩა უცნობი ნაწილაკი **წენ**, რომელზეც სულხან-საბა პირდაპირ მიუთითებს, რომ მას რომელიღაც დასავლურ კილოში **ქე** ნაწილაკის პარალელურად ხმარობენ.

თავისთავად **წ** თანხმოვნის გამოჩენა მტკიცებით ნაწილაკებთან არაა შემთხვევითი. საქმე ისაა, რომ მესხურში იხმარება ნაწილაკი **წვე II მწვე** ძალიან, მაგალითად: „როსტომ **წვე** გულჩქარობდა“ [5:700]. ეს წინადადება აზრობრივადაც და სინტაქსურადაც ძალიან ახლოსაა რაჭულ წინადადებასთან „როსტომი **ქვე** ჩქარობდა“; ოღონდ მესხურში გამაძლიერებელ-მტკიცებით ნაწილაკს მნიშვნელობა ოდნავ შეუცვლია: **კი**, ნამდვილად (ძალიან, მამასადამე, მესხური **წვე** წარმოშობით ისეთივე მტკიცებითი ნაწილაკია, როგორიცაა რაჭული **ქვე**.

კლარჯულში სხვა მტკიცებითი ნაწილაკიცაა – **ზე**: „ის **ზე** დამწყვედი ული დარჩა.“ [13:585]. საყურადღებოა, რომ არც ესაა შემთხვევითი და მოიძებნება ამ ნაწილაკის კანონზომიერი სვანური შესატყვისი – **ჟი**.

აქამდე არ ყოფილა შემჩნეული, რომ სვანურში, გარდა ჩვეულებრივი გამაძლიერებელ-მტკიცებითი ჩუ ნაწილაკისა, ამავე დანიშნულებით ის-მარება აგრეთვე ნაწილაკი ჟი, მაგ. (ბალსქვემოური): „ლანაკ ჟი მეშთხე ჰასჷიმ ლამუარამ ნამხ ოტსოვ ეჯღნა ლწხნაკ“ მამისიანებს კი მოკლე-ბული (მთლად მოკლებული) ასული მამისეულ ნასახლარს მინც მიეყრდნოს; „დაგრა ამსოლდამ ჟიუკიდა ბეგარ ლი“ სიკვდილი ადამიანის კი გადაუდებელი ბეგარაა; „ვოკრიმ მგრდიდ კომურ ნესყოვი ჟქსნაკჷ“ ობლის გამზრდელი უყურო ნემსისთვისაც კი დაიხაროს; „თხუმემ ლაფმდის ჟი ლწპელი ხარ“ თავის ქება კი მოესწრება; „ლღფკელობ გლქს ლწპელი ე ჟი ეჯღნი დემ იკმპრი“ ქალბატონობა გლქს თუნდ მიეცეს, კი მინც ვერ გამოიყენებს; „მინდ მპრემ ბწკს ჟი ხეთირი“ შიმშილი კაცის ნაბიჯს კი ეტყობა; „მამდმპრჷიმ ნადგარ მახმპრჷი ჟი დწს ხოგნა“ სიმთვრალეში მოკლული სიფხიზლეში კი არაფის აუყენებია; „მეკედს ჟი ვობწმ ლახგენა“ მომვლელს კი მრავალი წამოსდგომია; „ჟი ლუც ქაფ ლეისგ ლი“ კი აკიდებული ტვირთი წასადებია; „ჟი ლუშხვინ მარა ჟი ხეხელი“ კი შენახული კაცს კი დახვდება; „უშხვარ ჟი დწრ იცჷემ“ ერთმანეთს კი არაფინ აიკიდებს; „ხოჩა ი ხოლა ნწლზიგალ ქორს ხეთნი ჟი“ კარგი და აფი ნაქნარი სახლს დაეტყობა კი. [17:29,49,42,50,65,72,190].

არც ერთ ამ წინადადებაში ჟი ნაწილაკს არა აქვს ზმნისწინის დანიშნულება, შეიძლება მისი გამოტოვება. ამით წინადადებას დაეკარგება თავისებური აზრობრივი (ლოგიკური) მახვილი, სხვა არაფერი. ზოგჯერ კი შეიძლება ჟი ნაწილაკის შეცვლა ჩუ მტკიცებითი ნაწილაკით, რითაც წინადადება არც სინტაქსურად და არც სემანტიკურად ოდნავადაც შეიცვლება, მაგ.: „უშხვარ დწრ იცჷემ“ / „უშხვარ ჩუ დწრ იცჷემ“; ასევე: „ლანაკ ჩუ მეშთხე ჰასჷიმ ლამუარამ ნამხჷიტსოვ ეჯღნი ლწხნაკჷ“; „ვოკრიმ მგრდიდ კომურ ნესყოვი ჟქსნაკჷ“ ობლის გამზრდელი უყურო ნემსისთვისაც კი დაიხაროს; „თხუმემ ლაფმდის (ჟი) (ჩუ) ლწპელი ხარ“ თავის ქება (კი) მოესწრება; „ლღფკელობ გლქს ლწპელი ე, (ჟი) (ჩუ) ეჯღნი დემ იკმპრი“ ქალბატონობა გლქს თუნდ მიეცეს, (კი) მინც ვერ გამოიყენებს; მინდ მპრემ ბწკს (ჟი) (ჩუ) ხეთირი“ შიმშილი კაცის ნაბიჯს

(კი) ეტყობა; „მამდმანრჟიმ ნადგარჲ მანმანრჟი (ჟი) (ჩუ) დანს ხოგნა“ სიმ-თვრალეში მოკლული სიფხიზლეში (კი) არავის აუყენება [27].

როგორც ცნობილია, სვანური ჟი ნაწილაკის ძირითადი მნიშვნელო-ბა სივრცითია – ქართული ზე ნაწილაკის კანონზომიერი შესატყვისი. ასევე, სვანური ჩუ ნაწილაკის ძირითადი მნიშვნელობაც სივრცითია – ქართული ქვე ნაწილაკის კანონზომიერი შესატყვისი [8]. თანაც, ზემორე განხილულ წინადადებებში ჟი იცვლება მისი საპირისპირო ჩუ ნაწილაკით, წინადადებას კი არაფერი ემართება. მაშასადამე, ცხადია, რომ განხილულ კონტექსტებში ჟი – არა სივრცითი, არამედ ჩვეულებრივი მტკიცებითი ნაწილაკია. გარდა ამისა, ჩანს, რომ წინადადებაში ჟი მტკიცებითი ნაწი-ლაკის ადგილი ნებისმიერია: ის შეიძლება იყოს უშუალოდ ზმნის წინ, ან სხვაგან, წინადადების ბოლოშიც კი, ანდა სულაც შეერწყას სხვა სიტყვას, მაგ.: ჟიუჟიდა II უჟიდა გადაუდებელი.

ჟი მტკიცებითი ნაწილაკი ჯერჯერობით მხოლოდ ბალსქვემოურ კი-ლოში ჩანს, რომელშიც იგი საკმაოდ ხშირად გვხვდება. ხოლო ჩუ მტკი-ცებითი ნაწილაკი ასევე ძალიან ხშირად იხმარება სვანურის ოთხივე კი-ლოში.

სვანურში, ბალსქვემოურშივე, გვხვდება, თუმცა იშვიათად, კიდევ ერთი მტკიცებითი ნაწილაკი აშ, მაგ.: „ლამარგ ლაჩომთე აშ ლეგჷე ლი ი მამ-ჭირან – აშ ლეჯვირი“ ბეჯითი საქმისაგან ქე დასაკავებელია და ზარმაცი – ქე საჯიკავებელი; „ლეთრე აშ დემეგ ასზჷიბ“ სასმელი ქე არ დის წყა-როსავით; „ლეშედს ლანხმედურალოჲ, შომალე აშ ახხელი“ მისაშველს მიეშველე, ოდესჲ ქე წინ დაგხვდება; „რაგანდ ჩი აშ ხოშიდ“ ლაპარაკი ყველასთვის ქე ნებადართულია; „ქჷინ აშ ნაყიდჲ დანს ხარ“ სული ქე ნაყიდი არავის აქვს; „შდგმთე მოგ აშ ესჷდე ი მოგ აშ ოთყუნე“ ყურში ზოგი ქე ჩაუდევნი და ზოგი ქე ჩაუკაყუნე. [17:49,54,56,130,149,161].

ამავე ნაწილაკისაგან ჩანს წარმოქმნილი:

სვან. აშგარ ყოველთვის < აშ ქე + გარ მხოლოდ, მარტო;

სვან. აშოლჲ ნეტამც < აშ ქე + ოლჲ -მც.

(წყევლა: „ბარბოლს აშოლჲ ოთბიჭჷა!“ ბარბალესამც ვაეხეთქო!) [18:21];

სვან. ეში მაინც: „ღებ ცხუ ჟი ხედგარი ი ამახვს ეში ქა ხატყცი“ ფუტკარი ისარს ზედ აკვდება და მტერს მაინც ისრავს [17:115]. ხოლო ჟი ამ წინადადებაში არის უკვე არა მტკიცებითი ნაწილაკი, არამედ ჩვეულებრივი ზმნისწინი: **ხედგარი უკვდება (ჟი ხედგარი ზედ აკვდება, მიაკვდება** [27].

სვანურში მტკიცებითობის დანიშნულებით კიდევ ერთი სივრცითი ნაწილაკი გვხვდება – **სგა**, რომელიც ქართული **ში**- ნაწილაკის კანონზომიერი შესატყვისია [8], მაგ. (ბალსზემოურში): „ახფხიჭეს **სგა** დედბერს“ *სტაცეს „ში“ დედაბერს*; „სემი მარე **სგა** ხონკერის“ *სამი კაცი „ში“ ახლავს*. კ. გაბუნისას აზრით, ეს ნაწილაკები სივრცით მიმართებას გამოხატავს. მართლაც, სვანურში **სგა** უფრო ხშირად სწორედ „ადგილობითი“ ზმნისწინის დანიშნულებითაა და შიგა სივრცეს შეესატყვისება, უპირისპირდება **ქა** ნაწილაკს, რომელიც გარე სივრცეს შეესატყვისება [16:140]. მაგრამ განხილულ ორ წინადადებაში შიგა სივრცე არაფერ შუაშია, რის გამოც თვითონ მთარგმნელმა ქართული „ში“ ნაწილაკი ბრჭყალებში ჩასვა. ჩვენი აზრით, ამ წინადადებებში **სგა** – მტკიცებითი ნაწილაკია. მის ნაცვლად შეიძლებოდა ყოფილიყო **ჩუ** ან **ჟი**, ანუ ქართული **კი** ან იძერული **ქე**, ან შეიძლებოდა ამ ნაწილაკის გამოტოვებაც: „სემი მარე (**სგა**) (**ჩუ**) ხონკერის“ *სამი კაცი (კი) ახლავს* [27].

ამრიგად, ორი საერთოქართველური მტკიცებითი ნაწილაკი **ქვე** და **ზე** ზუსტად ემთხვევა შესაბამის სივრცით ნაწილაკებს და მათგან წარმოქმნილ ზმნისწინ-თანდებულებს. გარდა ამისა, რამდენიმე სხვა მტკიცებითი ნაწილაკის ძირითადი მნიშვნელობაც სივრცითია (მათ შორისაა აგრეთვე სულხან-საბას მიერ მოხსენიებული **კენ**). ამიტომ ეჭვს აღარ იწვევს, რომ ეს მტკიცებითი ნაწილაკები შესაბამისი სივრცითი ნაწილაკების- განაა წარმოქმნილი: წარმოუდგენელია ერთდროულად ამდენი შემთხვევითი დამთხვევა, მით უმეტეს, რომ მტკიცებითი ნაწილაკებისა და სივრცითი ნაწილაკების კავშირი ნახურ-დაღესტნურ ენებშიც ჩანს [11]. მასასადამე, უსაფუძლოა **ქუე** სივრცითი ნაწილაკის მოწყვეტა მტკიცებითი ნაწილაკისაგან [8].

სამწერლობო ქართულ ენაში მტკიცებითი ნაწილაკი **ქვე** გამოიყენებოდა იშვიათად, ისიც მხოლოდ XII-XVIII საუკუნეებში [4]. ჩვენი აზრით, ესეც კილოების გავლენით უნდა აიხსნას. ხოლო ახალ ქართულში (და ქართლურ კილოშიც) მტკიცებითი ნაწილაკია იგივე დადასტურებითი ნაწილაკი **კი** [იხ. ზემორე]. ქართულშიც და მეგრულშიც ერთმანეთს ემთხვევა მტკიცებითი და დადასტურებითი ნაწილაკები, მაგ.: „მა **ქო** მიჩქუმ, მუშენი ედირთუ“ *მე კი ვიცი, რატომაც ადგა*; „მიდურთუშუტკონი, **ქე** გიოჭიშუანდუ“ *რომ წასულიყო, კი დაეწოდა*. ესე იგი, მეგრულში მტკიცებითი ნაწილაკია ხან ჩვეულებრივი დადასტურებითი ნაწილაკი **ქო** (როგორც ქართულში), ხან კი – **ქე**.

სამწერლობო ქართულში მტკიცებითი ნაწილაკი **კი** ფართოდ ვრცელდება XVII-XVIII საუკუნეებიდან („სამართლის ძეგლები“ და სხვა, მაგ.: „სარგებელი **კი** აიღოს“, 1800 წ.) [9], მანამდე კი ძალიან იშვიათია: „თაესა გადაჰკრა მათრახნი, ვნახეთ სისხლისა **კი** დენით“ [„ვეფხისტყაოსანი“ 208]; „ინილეს ყოველთა **კი**“ [„უძველესი იადგარი“ 67:29], (VII-IX ს) [9]. ახალ სამწერლობო ქართულში **კი** ნაწილაკი, ალბათ, ქართლური კილოს, ანდა ქართლ-კახური კილოების გავლენით გავრცელდა. ძველ წერილობით ძეგლებში **კი** ნაწილაკი იმთავითვე მიჩნეული იყო კუთხურ, სოფლურ სიტყვად და მის გამოყენებას ერიდებოდნენ – გავიხსენოთ სულხან-საბასეული „ცული არს და ამოა“, რაც **კი** ნაწილაკსაც ეხება, ასევე **ჟე ქვე** და სხვა ნაწილაკებს. ამის მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ უძველეს ხელნაწერებში, ანუ უცხო ენებიდან ნათარგმნ ქრისტიანულ წიგნებში, ამ ნაწილაკების საჭიროება არ არსებობდა, ვინაიდან წინადადებები აგებული იყო ბერძნული, სირიული თუ სხვა ენების ლოგიკურ წყობაზე, ხოლო ამ უცხო ენებში ამგვარი მტკიცებითი ნაწილაკები არ არსებობს (ამიტომაც ჭირს ამ ნაწილაკებიანი წინადადების სრულფასოვანი თარგმნა უცხო ენებზე, მაგ.: *რომ წასულიყო, კი დაეწოდა*). ამიტომ იქნა მიჩნეული არაწიგნიერ სიტყვად ნაწილაკი **კი**.

საყურადღებოა ვითარება გურულ დიალექტში. მტკიცებით ნაწილაკად თითქმის არ იხმარება არც **კი** და არც **ქე/ქვე**, იხმარება მხოლოდ **ქი** (ყოველ შემთხვევაში, ოზურგეთში):

რაცა ჭკვიანური ქი მეიგონა; ქი ვნახე, მარა არ მომეწონა; არ დუუ-
ჯერა და ქი მეიტება ფეხი; ქია სუფთა; ხვალ ქი მოვალთ; ადრე ქია, მარა...

ხოლო ზოგჯერ გაკვირვებასაც გამოხატავს: **ქი არ მომატყუა?!**

(მეგრულ-ლაზურშიც მტკიცებით ნაწილაკი ზოგჯერ ამავე ქი ფორ-
მითაა). ცხადია, ეს გურული ქი ზედმიწევნით შეესატყვისება ქართულ
ნაწილაკს კი.

მაშასადამე, ნაწილაკი კი — წარმომოებით მტკიცებითი ნაწი-
ლაკია, ხოლო დადასტურებითი ნაწილაკის დანიშნულება მან გვიან
(ყოველ შემთხვევაში, სულხან საბას შემდეგ) შეიძინა და ისიც — მხოლოდ
ნაწილობრივ. ძველ და საშუალო ქართულში დადასტურებითი ნაწილაკია
ჰო, და ახალ ქართულშიც უპირატესად ასეა (ან თავაზიანი დიას).

რაკი სივრცითი ნაწილაკის საერთოქართველური ფორმაა ქჷე, ამი-
ტომ ეგვეე იქნებოდა შესაბამისი მტკიცებითი ნაწილაკის თავდაპირველი
ფორმაც. მაშასადამე:

ქჷე > ქვე > ქე > ქი.

როგორც ვნახეთ, ქართულ კილოებში, გარდა ქვე და ზე ნაწილაკები-
სა, ჩანს კიდევ ორი სხვადასხვა მტკიცებითი ნაწილაკი: ერთი კ- ძირით (კი
და კენ), მეორე კი წ- ძირით (წენ და წვე). ეს ორი ძირი ზუსტად ემთხვევა
ქართველური ენების ძირითადი ნ სივრცითი ნაწილაკიდან დანარჩენთა
ძირებს, შდრ: უ-კუ / კუ-ალ (თავდაპირველი ფუძეა კჷე) [10:17-24][8] და
წ-ინ (თავდაპირველი ძირია წ- [8]); სვან. მ- / სვა = ქართ. ში / შინ / შე
(თავდაპირველი ძირია მ- [8]). მესხ. წვე, როგორც ჩანს, მიღებულია აწ
დაკარგული წინ / წენ და ქვე ნაწილაკების შერევით, კონტამინაციით;
ხოლო ქართული კი ნაწილაკი — კჷე / კჷე ნაწილაკისგან — ისევე, რო-
გორც გურ. ქი < ქჷე.

აღმოსავლურ ქართულ კილოებში მტკიცებით ნაწილაკად სწორედ კი
ფორმის დაპყვიდრებას ხელი შეუწყო არა მარტო კჷე > ქე > კი პრო-
ცესმა, არამედ დასავლური ქი ნაწილაკის გავლენამაც. ამას ბგერწერული
საფუძველიც აქვს — მტკიცებითი ნაწილაკი „მტკიცდე“ უნდა ჟღერდეს,
საამისოდ კი ფშვინვიერი ქ შეუფერებელია, იგი უნდა გამკვეთრდეს, ვინა-
იდან „მქროლაფი“ თანხმოვანი მტკიცე ვერ იქნება; ხოლო კ თანხმოვანი

ქართულ ენაში მართლაც ხშირად გამოხატავს სიმაგრეს, მაგ.: **მტკიცე, მკვრივი, კერკეტი, კირკიტი, კერკი, კურკა, კაკალი, კაკუნი, კეტი, კირი, კაყი, კოყრი, კორძი, კუნძი, კვანძი, ნასკვი...**

ლაზ. **ქო || ჰო ჰო** [7] სვამს საკითხს: ქართ. **ჰო || ხო** ნაწილაკებიც ხომ არაა წარმოქმნილი **ქო / ქუე** ნაწილაკისაგან (ამჟამად ამაზე ვერაფერს ვიტყვი).

მტკიცებითი **კჷე** ნაწილაკის მონათესავეა ძვ.ქართ. **უკჷე ნუუკჷე უკჷეთუ თუკი** და სხვა. კანონზომიერია, რომ ყველა ლოგიკური სემანტიკისაა. ასევე ლოგიკური სემანტიკისაა სამწერლობო ქართულის **კი** ნაწილაკის II და III მნიშვნელობანი [იხ. ზემორე]. ასევე წმინდად ლოგიკური კავშირია ახ. ქართ. **თუკი < თუ+კი**, რომელშიც მტკიცებით-გამაძლიერებელი **კი** ნაწილაკი დაერთო პირობითობის კავშირს **თუ**, რითაც გამოკვეთა და გააძლიერა იგი, შდრ. „**თუ მოხვალ**“ / „**თუკი მოხვალ**“. და ასევე ლოგიკურია მტკიცებითი ნაწილაკის ერთი დამატებითი მნიშვნელობა ლაზურში: **ჰემჷშენი იმისთვის, იმიტომ (ჰემჷშენი ქი იმიტომ რომ** [7].

თავისთავად სივრცითი მნიშვნელობის ნაწილაკისგან ლოგიკური (კერძოდ, მტკიცებითი თუ პირობითი) ნაწილაკის სემანტიკური განვითარება – ჩვეულებრივი პროცესია: ლოგიკურ ნაწილაკთა უმრავლესობა წარმოშობით სივრცითი მნიშვნელობის ნაწილაკებია [22:§1]. მაგრამ ძალიან საინტერესოა წინაუკმობა: დადებითი, მტკიცებითი შინაარსის გამომხატველთა ორივე ურთიერთსაპირისპირო ნაწილაკთა წყვილი – **ქჷე** და **ზე. *წენ** და ***კჷ**. ჩვენი აზრით, ეს წინაუკმობა უძველესი ქართველური ტომების საწვესო ცნობიერების თავისებურებით აიხსნება (საწესო, მითორიტუალური ცნობიერების მნიშვნელობა ეტიმოლოგიური კვლევებისთვის კონკრეტული მაგალითებითაა ნაჩვენები ჩვენ მიერ [24]).

ცნობილია, რომ უძველესი და საყოველთაოდ გავრცელებული მსოფლხედვა და საზოგადოებრივი წყობილება – ესაა ორადული (დუა-ლური) წყობილება, როდესაც საზოგადოება იყოფა ორ საპირისპირო ნახევრად. ამ ნახევრების ან მათი მოგვიანო გართულებული წარმონაქმნების მთავარი და ყველაზე გავრცელებული საწესო ნიშანთვისებაა სივრცით მიმართებათა მიხედვით დაპირისპირება, როდესაც, მაგ., ერთი

ნახევარია „ზედა“, ხოლო მეორე – „ქვედა“; ანდა – „წინა“ და „უკანა“. პირველი ნახევრის ტოტემია „ზენა ცხოველი“, მაგ., ქორი, ხოლო მეორისა – „ქვენა ცხოველი“, მაგ., გველი [20][15:485-491,776-786] [21:ტ.1:408-409]. მითოსში უპირველესი და უზენაესი მნიშვნელობა სწორედ სივრცით მიმართებებს აქვს: ზესკნელ-ქვესკნელი, წინასკნელ-უკანასკნელი, შინასკნელ-გარესკნელი და მარჯვენა-მარცხენა [21:ტ.1:233-234; ტ.2:43-44]. ხატონად ამას ძელიცხოველი განასახიერებს და იგია მთელი სამყაროს შუაგული ლერძი, მთელი სამყარო ძელიცხოველზე, ანუ სივრცით მიმართებებზეა აგებული [21:ტ.1:398-406]. ამითვე აიხსნება ის, რომ ქართველურ ტოპონიმოკაში ძალიან გავრცელებულია დაპირისპირება ზემო-ქვემო (ზემო სვანეთი – ქვემო სვანეთი, ზემო მაჩხაანი – ქვემო მაჩხაანი) და წინა-უკანა (წინა ფშავი – უკანა ფშავი); გვხვდება შიგა-გარეც (შიდა ქართლი, გარე კახეთი). თუმცა არ გვხვდება მარჯვენა-მარცხენა. ამ სივრცით დაპირისპირებებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს უძველეს ქართველურ წეს-ჩვეულებებსა და მითებში [19].

მტკიცებით-დადასტურებით-გამაძლიერებელ, დადებით ნაწილაკად სწორედ „ზედა“ ქართველური ტომების მეტყველებაში დამკვიდრდებოდა სივრცითი ნაწილაკი **ზე**, ხოლო „ქვედა“ ტომებისა – **ქვე**. ასევე, სხვაგან – ***წენ** და ***კვენ**.

საუკუნეთა განმავლობაში, როდესაც შეირყა ორადული წყობილება და ქართველური ტომები, ერთი მხრივ, დაიშალა და განიტოტა, ხოლო მეორე მხრივ, ზოგიერთი მათგანი ერთმანეთს შეერწყა (მაგ., მესხებისა და ზანების შერწყმით წამოიშვა გურიის ტომი) – აირია მტკიცებითი ნაწილაკების გავრცელების სურათიც. ამას ფონეტიკური და სემანტიკური ცვლილებებიც დაერთო, რისი შედეგიცაა გავრცელების თანამედროვე ვითარება.

მტკიცებითი ნაწილაკების ძირითადი და ალბათ თითქმის ერთადერთი დანიშნულება – ესაა აზრობრივ-ექსპრესიული მახვილის დასმა. მათგან წარმოებული ნაწილაკებიც ძირითადად ლოგიკური სემანტიკისაა. მამასა-დამე მტკიცებითი ნაწილაკები, არსებითად, რიტორიკული ნაწილაკებია. ამიტომ ქართველურ ენა-კილოებში მტკიცებითი ნაწილაკების ესოდენი

სიჭარბე (რაც უცხო ენებში ფრიად იშვიათია) ქართველური ენების მეტად მნიშვნელოვან თავისებურებას გვიჩვენებს – მიდრეკილებას ძლიერი რიტორიკული გამომსახველობისკენ. ამგვარი მიდრეკილება, განსხვავებით უცხო ენებისგან, აშკარად ეტყობა ქართული ენის სინტაქსსაც, კერძოდ – სიტყვათრიგს [23:§2,3,6,8]. ზოგადად კი ეს, კონოტაციებისა [25] და ბგერწერის გამორჩეულ სიუხვესთან ერთად [26:§7], ქართველური ენების განსაკუთრებულად ძლიერ ექსპრესიულობაზე გვითითებს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. **სულხან-საბა ორბელიანი**. ლექსიკონი ქართული, ტ. I-II. თბ., მერანი-1991.
2. **ილ. აბულაძე**. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბ.-1973.
3. **ზ. სარჯველაძე**. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბ.-1995.
4. **ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე**. ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი. თბ.-1988.
5. **ალ. ღლონტი**. ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. თბ.-1984.
6. **რ. ლამბაშიძე**. ინგილოური კილოს ლექსიკონი. თბ.-1988.
7. **ს. ჟღენტი**. ჭანური ტექსტები – ლექსიკონი. თბ.-1938.
8. **ზ. სარჯველაძე, ჰ. ფენრიხი**. ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი. თბ.-2001.
9. ქართული ენის ისტორიული ლექსიკონის მასალები - შ. რუსთაველის კომისიის არქივში.
10. **არნ. ჩიქობავა**. სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში. თბ.-1942.
11. **დ. იმნაიშვილი**. მტკიცებითი ნაწილაკები ქართველურ ენებში. - საქ. მეცნ. აკად. მოამბე. ტ. 11/6, 1950.
12. **მ. ხუბუა**. მტკიცებითი ქო ნაწილაკი მეგრულში. - საქ. მეცნ. აკად. მოამბე. ტ. 3/6, 1942.
13. **ბ. ჯორბენაძე**. ქართული დიალექტოლოგია. თბ.-1989.

14. აკ. შანიძე. ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I. თბ.-1953.
15. Т.В. Гамкрелидзе и В.В. Иванов. Индоевропейский язык и индоевропейцы, т. 2. Тб.-1984.
16. კ. გაბუნია. ზმნისართის წარმოება და ფუნქციები ქართველურ ენებში. თბ.-1993.
17. ა. დავითიანი. სვანური ანდაზები. თბ.-1973.
18. ვ. ბარდაველიძე. ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბაბარ). თბ. -1941.
19. ი. სურგულაძე. ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა. თბ.-1980.
20. А.И. Золотарев. Родовой строй и первобытная мифология. М.-1971.
21. Мифы народов мира, т. 1,2. М.-1980-1982.
22. ზ. ვახანია. ძირითად მიმართებათა გააზრების კანონზომიერებანი – მეცნ. აკად. დ. უზნაძის სახ. ფსიქოლოგიის ინსტ. „მაცნე“, 2004, №1.
23. ზ. ვახანია. გამორჩევადობა და მისი ენობრივი გამოხატვა. – კრებ. „ფსიქოლოგია“, ტ. XXI, თბ.-2009.
24. ზ. ვახანია. საწესო ცნობიერება და სიტყვების წარმომავლობა. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1993, № 2.
25. ნ. ვახანია. კონოტაცია და მისი ეთნოფსიქოლოგიური მხარე. – საქართველოს ფსიქოლოგიის მაცნე, 2007, № 1.
26. ზ. ვახანია, კ. გაბუნია, თ. მასარაძე. ქართული ფილოლოგია, ტ. 1. თბ.-2009.
27. ეთერ ვიბლიანი, თსუ კავკასიური ენების კათედრის თანამშრომელი – ზეპირი საუბარი, 1990 წ. (რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებ).

Zurab Vakhania

Affirmative-Amplifying Particles in Kartvelian Languages and their Origin Summary

Kartvelian languages and dialects are characterized by abundance of affirmative-amplifying particles. Their function is a logical-expressive stress, because their removal doesn't affect not syntactical structure, nor semantical content of the sentence. This stress is almost disappearing when translating the sentence into foreign languages. All these facts (together with our research of syntax and phonology) shows the especial tendency of Kartvelian languages towards intensive rhetorical and general expressiveness.

Affirmative-amplifying particles, with regular correspondence, are reconstructed up to common-kartvelian level. It was known: Georgian **kwe** = Zanian **ko** || **ku** || **ke** = Svanian **u**. We discovered also Georgian dialectical **ze** = Svanian **ġi**, Georgian **ḵi** = Georgian dialectical **ki** and some other particles.

In general, most part of logical conjunctions and particles are descended from spatial particles. The concerned particles have the same origin - they coincide with 5 spatial particles from main 6: **up-down, front-behind, in** (we can't see **out**; the most widespread are derivatives of **kwe down**). Their origin is connected with the myth-ritual consciousness of ancient Kartvelian tribes, in particular, with dualistic worldview and dualistic social order.

**მარტივ რიცხვით სახელთა ფონეტიკური ვარიანტები
სვანურ დიალექტებში და მათი
ურთიერთმიმართება**

ქართველურ ენათა რიცხვითი სახელების შესწავლას ჯერ კიდევ მე-20 საუკუნის დასაწყისიდან ეთმობოდა დიდი ყურადღება საენათმეცნიერო ლიტერატურაში, რაც შემთხვევითი ნამდვილად არ იყო, ვინაიდან: 1. რიცხვითი სახელები მიეკუთვნებიან ენობრივ უნივერსალიებს, ე. ი. შეადგენენ ნებისმიერი ენის, მათ შორის ქართველურ ენათა, ლექსიკის ერთ-ერთ ძირითად ნაწილს; 2. ისევე, როგორც თანამედროვე მაღალგანვითარებულ ხალხთა რიცხვით სისტემებს, ქართველურ ენათა რიცხვით სახელებსაც აქვს ციკლური ბუნება, ანუ წარმოდგენენ უაღრესად სტრუქტურირებად მასალას; 3. ქართველურ ენათა რიცხვითი სახელები უძველესი ენობრივი ფონდის კუთვნილებაა. ამ ენათა რიცხვითი სახელები კი საერთოქართველური ენის დიალექტური დიფერენციაციის მწყობრ სურათს აღვადგენინებენ.

ქართველურ ენათა რიცხვითი სახელები არაერთი ცნობილი ქართველი თუ უცხოელი მეცნიერის (გ. როზენი, ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი, გ. კლიმოვი, ვ. თოფურია, მ. კვებერელი-კობაძე, ზ. ჭუმბურიძე, მ. ჩუხუა...) ნაშრომებშია განხილული.

რა შეიძლება ითქვას სვანური რიცხვითი სახელების წარმომავლობის შესახებ?

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრების თანახმად, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ სვანურში წარმოდგენილი ყველა მარტივი რიცხვითი სახელის ფუძე სავსებით შეესატყვისება სხვა ქართველურ ენათა შესაბამის ფორმებს, საიდანაც ნათლად ჩანს, რომ აღნიშნული

რიცხვითი სახელები ქართველურ ენათა ლექსიკის უძველეს ფენას განეკუთვნება (ჭუმბურიძე 2007, 111). რა თქმა უნდა, გამონაკლისები აქაც გვაქვს, მიუხედავად იმისა, რომ თითქმის ყველა ენაში რიცხვითი სახელები სწორედ შედარებით მყარი ლექსიკის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენენ.

წინამდებარე წერილში შევეცდებით საენათმეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობითა და ჩვენეული ინტერპრეტაციებით წარმოვადგინოთ სვანურ რიცხვით სახელთა ეტიმოლოგიური ანალიზი.

1. რიცხვითი სახელი **ეშხუ/ეშხო/ეშხუ** „ერთი“. როგორც ცნობილია, სვანურ მარტივ რიცხვით სახელთაგან გამონაკლისს წარმოადგენს **ეშხუ** „ერთი“ (შდრ. ასევე სვან. უ-**შხუ**-**არ** „ერთმანეთს“, **ეშხუ-ნაარ**¹ „ერთნაირი“ და სხვ.), რომელიც ბგერითი შედგენილობით ქართულ **ერთს** და მეგრულ-ლაზურ **ართს** ვერ დაუკავშირდება, მაგრამ, მეცნიერთა ვარაუდით, შესაძლოა უკავშირდებოდეს ახ. ქართ. **სხვა**, ძვ. ქართ. **სხუა**-**ე** „მეორე, სხვა, ერთი“, ზან. (მეგრ.) **შხვა** „სხვა; უცხო“, **შხვა**-ში „სხვისი“, **შხვა**-დ-ო „სხვაგან“, **შხვა**-ნ-ერ-ი „სხვაგვარი“, ლაზ. **ჩქვა** ← **შქვა** ← **შხვა** „სხვა; დანარჩენი“, არ-**ჩქვა** „კიდევ ერთხელ“ ფუძეს (ცაგარელი 1880, 41; ჩიქობავა 1938, 246; ერთელიშვილი 1950, 211-219). ამ დაკავშირების შედეგად საერთოქართველურ არქეტიპად აღდგენილია **სხუა**- „ერთი; სხვა“ ძირი (ჩუხუა 2008, 488).

საანალიზო სვანური ფუძის (**ე-შხუ**) თავკიდური **ე** კი, საენათმეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრების თანახმად, შეიძლება დეიქტური ხმოვანი იყოს, რომელსაც ისევე ენაცვლება **უ**, როგორც ქართულში [ერთ-ურთი, ურთი-ერთი;

¹ **ეშხუ** „ერთი“ ფუძის შემცველია, აგრეთვე, ბზ., ლშხ. **ლამეშხუა**, ბქ., ლნტ. **ლამეშხუა** „ცალუღელა (ზედმიწ. — სამეერთე)“ და ბქ. **ლიმშხუალ**, ლშხ. **ლიშხუნალ** „ერთობა, გაერთიანება, ერთად ყოფნა“ და ა. შ.

შდრ. სვან. **უ-შხჷ-წარ** — „ერთმანეთს“ (ჭუმბურიძე 2007, 111)].

აღნიშნულ ქართველურ ძირთა (**სხვა||სხჷა-ჲ, შხვა, ჩქვა, ეშხუ**) სტრუქტურულ-სემანტიკური ერთგვარობა თვალსაჩინოა, თუმცა ქართული **ერთ**-ის სვანური შესატყვისი დღემდე არ არის გამოვლენილი.

შენიშვნა: ქვემოთხსენებულ დიალექტებში დაფიქსირებული ფორმები — (ლშხ.) **დამორდ** და (ლნტ.) **დამგრ^რთ¹** 1. ლშხ. „თანაბრად“, 2. ლნტ. „ერთიანად; ერთად“ შესაძლოა ქართული **ერთ**-ფუძის შემცველიც იყოს, თუმცა ანლაუტისეული **და**-ს წარმოშობა უნდა იქნეს მოძიებული.

იქიდან გამომდინარე, რომ რიცხვით სახელებად თავდაპირველად ადამიანის სხეულის ნაწილებს იყენებდნენ, ვფიქრობთ, რომ ქართული „ერთ“-ის კვალი უნდა ვეძებოთ სვანურ **ლერთენ||მურთჷენ||მერთენ** (ზს.), **ლერთენ||ლერთან** (ბქ.), **ლერთან** (ლნტ.) „მარცხენა ხელი“ ფორმებში. იგივე ფუძე მეორდება ცაცის აღმნიშვნელ ფორმაშიც, მაგ.: **ლერთონჲ** (ბზ.), **ლერთნჲ** (ბქ.), **ლერთნაჲ** (ლშხ.), **მღღერთენ** (ლნტ.) და, ჩვენი აზრით, ლაშხური **მართინ** „ხეზე ჩამოკონწიალებული, ნახევრად მოტეხილი ტოტი“, ასევე შეიძლება დაუკავშირდეს საანალიზო ძირს. სტრუქტურულ-სემანტიკური იგივეობა აშკარად თვალში საცემია (შდრ. ქართ. **ერთი** და სვან. **ლერთენ** ანუ ცალი ხელი, ერთადერთი, რომელიც მარტო ვერაფერს აკეთებს და ლშხ. **მართინ**, რომელიც ასევე სემანტიკურად აღიქმება, როგორც „მარტომყოფი“, „უძლური“, ანუ „ტოტი, რომელიც მყარად არ არის მიმაგრებული ხეზე“). საინტერესოა, აგრეთვე, სვანური მასდარი **ლიღღართენი** „გათვალვა, დამარცხება, დანავსება...“, და მისგან ნაწარმოები ზმნის პირიანი და მიმღეობური ფორმები: **ხჷიღღართენი** „საქმე არ გამომდის, ვითარსები, ვმარცხდები“, **ჩ'ოთღღართენენ** „დავმარცხდი, გავითვალე...“, **ჩ'ოლღღართენეხჷი** „დავმარცხებულვარ, გავთვალულვარ, დავთარსულვარ“; **ჩუ ლღღართენე** „დათარსული, გათვალული“, **ჩუ ლელღართენი**

„დასათარსი, გასათვალი“ და ა. შ. ჩვენ მიერ საანალიზოდ წარმოდგენილ ფორმებში ძირად ყველგან **-რთ-** გამოიყოფა, რომელიც იგივე უნდა იყოს, რაც ქართულ რაოდენობით რიცხვით სახელში „ერთ“-ში გამოვლენილი **-რთ-** ძირი.

სვანური **ლერთენ** წარმოების თვალსაზრისით ქართული მარჯვენა და მარცხენა-ს იდენტურია.

რაც შეეხება სვანურ საანალიზო ფორმებში წარმოდგენილ **-ენ** სუფიქსს, რომელიც არსად არ იკარგება, როგორც ჩანს, ქართულიდან არის გადმოყოლილი (შდრ. ქართ. მარჯვენა||მარცხენა ფორმებში გამოვლენილი **-ენ**, რომელიც სვანურ **ლერსგუენ**-შიც ფიქსირდება).

რაც შეეხება სვანურ, კერძოდ, ბალსქვემოურ, იდიომატურ გამონათქვამში **წართუდ ლირდე** „ცალკე, კენტად, თავისუფლად, მოწვებულად ყოფნა“ დაფიქსირებულ პირველ კომპონენტს **წართვ-**ს, იგი, ჩვენი ვარაუდით, შესაძლოა, ქართული **ერთ-**ისა და ზანური **ართ-**ის ფონეტიკური შესატყვისი იყოს. სვანური **წართუ** ← ***ერთუ** უკანა მიმართულების (**ე + უ** პოზიციისეული) უმლაუტის საშუალებით (შდრ. სვან. **წაჭუარ** < ქართ. მწვევარი, სვან. **ძაჭულ** < ქართ. ძევალი „ცომის ხაში“, სვან. **ტაჭუნ** < ქართ. მტევანი და ა. შ. — იხ. მ. ქალდანი, სვანური ენის ფონეტიკა, I, უმლაუტის სისტემა სვანურში, თბ., 1969, გვ.). აქ შეიძლება გაჩნდეს კითხვა აუსლაუტისეული **ჭ** სონორის შესახებ. როგორც ცნობილია, **ჭ** სონორი, რომელიც წინამავალ **ე**-ს აუმლაუტებს, ისტორიულად შეიძლება სხვადასხვა წარმოშობის იყოს, რის მიხედვითაც, სამეცნიერო ლიტერატურაში, გამოყოფენ რამდენიმე ქვეტიპს: 1. მეუმლაუტე **ჭ** სონანტი, რომელიც **ო** ხმოვნის ნარედუქციალია; 2. **ჭ** სონანტი აუსლაუტისეული **უ**-ს ნარედუქციალია; 3. **ჭ** სონანტი **უ** ხმოვნის ნაუმლაუტარია; 4. **ჭ** სონანტი **ო** ხმოვნის ნაუმლაუტარია; 5. **ჭ** სონანტი **უ** ხმოვნის პოზიციურ ვარიანტს წარმოადგენს. აქვე აერთიანებენ აგრეთვე **ჭ**-ს, რომელიც ა) ქართ. **-ალ** სუფიქსისეული **ლ**-ს ფონეტიკურ ეკვივალენტს წარმოადგენს

სვანურში და ბ) მიცემითი ბრუნვის -**ჟ** სუფიქსია ერთი ტიპის სახელებთან (იხ. იქვე, 71). ჩვენი თვალსაზრისით, **პართუ** ფორმის აუსლაუტისეული **ჟ** მიცემითი ბრუნვის ნიშანია, რომელიც სვანურის მეორე ტიპის ბრუნებისთვისაა დამახასიათებელი (იხ. თ. შარაძენიძე, ორფუძიანობის ერთი ტიპის შესახებ სვანურ სახელთა ბრუნებაში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, 1961, 221). ფუძეში **ე** ხმოვნის შემცველი რიცხვითი სახელები: **ეშხუ**, **დერუ**, **სემი** სწორედ **ჟ**-იან მიცემითს იყენებენ ფუძედ მომდევნო ბრუნვათათვის (მაგ.: სახ. **ეშხუ**, მიც. **აშხუ**, მოთხრ. **აშხუ-ემ**, ნათ. **აშხუ-მ-იშ**, მოქ. **აშხუ-შუ**, ვით. **აშხუ-დ** და ა. შ.), რაც ჩვენს ვარაუდს მხარს უჭერს.

2. რიცხვითი სახელი **დორი/დორი/დორუ/დორუ/დერუ/დერუ/დერუ/დერბი/ერბი** „ორი“. რაც შეეხება **ორის** აღმნიშვნელ რიცხვით სახელს, იგი სამივე ქართველურ ენაში, როგორც ვარაუდობენ, საერთო ფუძიდან მოდის, მაგრამ ამ საერთო ფუძის აღდგენა მეცნიერებაში რთულად არის მიჩნეული (ჭუმბურიძე 2007, 111). ამ სირთულის მიზეზი, ცხადია, მეგრულ-ლაზურის ანლაუტში გამოვლენილი **ჟ-ჩ**- უნდა იყოს (შდრ. ქართ. **ორ-ი**, მეგრ. **ჟირი||ჟგრი**, ლაზ. **ჟურ||ჯურ**).

სწორედ **ჟურ** ფორმა ივარაუდება ჭანური და მეგრული ვარიანტებისათვის ამოსავლად, რისგანაც არის მიღებული მეგრული **ჟირ-ი** უ-ს ი-თ შეცვლით, ხოლო ათინურსა და ართაშნულში ხმარებული **ჯურ** უნდა მოეცა **ჟ → ჯ**. ამ ფონზე სვანურ დიალექტებში დაცული ვარიანტები (**დორი||დორუ||დერუ**, **დორი**, **დერბი**, **დერუ**, **ერჟი||ერბი**) ადრეულ საფეხურზე **დორ** ფუძის აღდგენის საშუალებას იძლევა, საიდანაც უნდა იყოს მიღებული მეგრულ-ლაზური ***ჟორ** → **ჟურ** → **ჟირ||ჯურ** (ჯავახიშვილი 1937, 389-404; ჩიქობავა 1938, 213).

ზ. ჭუმბურიძის ვარაუდით, თუ გავიზიარებთ იმ აზრს, რომ აღნიშნული რიცხვითი სახელის პირველადი ფორმა ქართველურ

ენებში არის **ფორ-**, მაშინ ის სვანურში უმლაუტის გზით მოგვცემდა **იჟერ-**ს, შემდეგ საფეხურზე კი მეტათეზისით — **ფერჟ|ფერუ** ფორმას (ჭუმბურიძე 2007, 111-112; შარაძენიძე 1961, 222). **ფერუ** ფორმა, რამდენადაც ცნობილია, დღესაც დასტურდება სვანურის გრძელხმოვნიან დიალექტებში ბალსზემოურსა და ლაშხურში და, აგრეთვე, ჩოლურულ მეტყველებაში.

მეცნიერის აზრით, არც ის არის გამორიცხული, რომ ბოლოკიდური **უ (ფორუ/ფერუ)** გარკვეული ფუნქციის ფორმანტი იყოს (შდრ. **ემხუ, ჟომოხჷ**), რისგანაც უნდა იყოს მიღებული **ბ** ლენტეხურში (**ერბი**), **მ** კი რიგობით რიცხვით სახელში **მერმე** „მეორე“ (ჭუმბურიძე 2007, 112).

ქართველურ ენათა ბგერათფარდობის საფუძველზე საერთო-ქართველურ არქეტიპად აღდგენილია ***ფორ-**.

ფორი რიცხვით სახელში, ისევე როგორც **სემი-**ში, დაცულია სახელობითი ბრუნვის ნიშანი **ი**, რომელიც სვანურში იშვიათი გამონაკლისის გარდა ჩვეულებრივ მოკვეცილია.

სვანურ სახელებს, როგორც ეს საენათმეცნიერო ლიტერატურიდან არის ცნობილი (შანიძე 1957, 364; თოფურია 1927, 285), წრფელობითისა და სახელობით ბრუნვათა განსასხვავებლად არავითარი ფორმალური ელემენტი არ გააჩნიათ, ორივე ბრუნვის ნიშანი ნულითაა წარმოდგენილი (მსგავსი ვითარებაა ქართული ენის ხევსურულსა და ინგილოურ დიალექტებშიც) და, ამდენად, სახელთა უმრავლესობა თანხმოვნიანი ფუძეებით გვხვდება. **ფორი, სემი, ზან...** ფორმების გარდა ბალსქვემოურში ჩვენ დავაფიქსირეთ კიდევ ერთი ლექსემა **ბურთი** სახელობითი ბრუნვის ნიშნით წარმოდგენილი, რომელიც სვანური ენის სხვა დიალექტებში განსხვავებულ სურათს გვიჩვენებს, შდრ. ბზ. **ბჷლთ** რჷ/ზირთჷ, ლშხ. **ბჷლთ**, ლნტ. **ბულთ** (საღლიანი 2005, 245). უნდა ითქვას ისიც, რომ ქართულიდან ნასესხები **ა** ხმოვანფუძიანი სახელები ბალსზემოურში (იშვიათად ლენტეხურში) დაირთავენ სახელობითი ბრუნვის მორფემას **-ფ** ალოფონს [მაგ.: ბზ. **აბზინდანფ**

„აბზინდა“, **ასაბიწა** „ასაბია“, **ბამბწა**||**ბანბწა** „ბამბა“, **დიხსწა** „დიასახლისი“, **დაშწა** „დაშნა“, **კარდალწა** „კარდალა“, ბზ., ლნტ. **ფერბწა** „პირფერი, პირმოთნე, ფარისეველი; მომფერებელი“, ლნტ. **ქალაკოლწა** „ქალაკოლა“ და ა. შ. (იქვე, 67-69)].

3. რიცხვითი სახელი **სემი/სემი** „სამი“. რაც შეეხება მარტივ რიცხვით სახელს **სემი**-ს, მასში სახელობითი ბრუნვის ნიშნის გავლენით **ა** გაუმლაუტებელია და **ე**-დ არის ქცეული: **სამი** → **სწმი** → **სემი**. მეგრულ-ლაზურში **ა**-ს შესატყვისად, როგორც ივარაუდება, **ო** უნდა გვქონოდა, მაგრამ მომდევნო ბავისმიერი ბგერის გავლენით ის **უ**-დ არის ქცეული. ყურადღებას იქცევს ისიც, რომ ქართული **ს** არც სვანურში და არც კოლხურში არ ქცეულა **შ**-დ (ჭუმბურიძე 2007, 112).

საინტერესოა, რომ გრძელხმოვნიანი **სემი** ჩოლურულის გარდა სვანური ენის არცერთ დიალექტსა და კილოკავში არ დადასტურებულა. ჩვენ სადისერტაციო ნაშრომში „ნასესხობანი სვანურ ენაში“ (2005, 99-102), ხმოვანთა სიგრძის მოვლენების განხილვისას, ცალკე პარაგრაფად წარმოვადგინეთ ბალსხემოურ და ლაშხურ დიალექტებში ჩვენ მიერ დაფიქსირებული ქართულიდან ნასესხები მასალა, სადაც აღნიშნულ სიტყვათა ხმოვნების სიგრძის გამომწვევი მიზეზი არ ჩანს [მაგ.: ბზ., ლშხ. **ამენ** „ამინ“, ბზ. **გუნწლი** „გვალვა“, ბზ., ლშხ. **ნაჭა** „ჯაჭვი, ნაჭა“, ბზ., ლშხ. **სირმა** „სირმა“, ბზ. **ფარა** „ფარა (ფული საერთოდ)“, ბზ., ლშხ. **ჩერი** „ჩერი (თითისტარი)“, ბზ. **ჩუნწი** „სპილენძის ან თუჯის ქვაბი, დიდი კარდალა“ (შდრ. რაჭ. **ჩოინა** „თუჯის პატარა ქვაბი“) და ა. შ.)], თუმცა შეიძლება ვარაუდის სახით დავუშვათ, რომ ფუძისეული ხმოვნის სიგრძეს დასახელებულ ფორმებში სწორედ მომდევნო, აუსლაუტისეული ხმოვანი იწვევს, ვინაიდან არც ერთი ფონეტიკური პროცესი, ჩვენი აზრით, უმიზეზოდ არ ხდება ენაში. საკითხი უფრო ღრმა შესწავლას მოითხოვს.

შევნიშნავთ: ჩოლურულში **სემი**-ს გარდა გრძელხმოვნიანია,

აგრეთვე, **ფერუ** „ორი“ ფორმაც. არც ერთი მათგანი ჩოლურულის მოსაზღვრე ლაშხურ დიალექტში არ დასტურდება.

4. რიცხვითი სახელი **ჟოშთხჟ**/**ჟოშთხჟ** „ოთხი“. **ჟოშთხჟ**, როგორც ცნობილია, ქართული **ოთხ**-ის კანონზომიერ ფონემატურ შესატყვისად არის მიჩნეული: **თ** → **შდ**, მაგრამ ყრუ ბგერათა შორის მოქცეულ **დ**-ს ასიმილაციით ისევ **თ** მოუცია (თოფურია 1979, 12). პროფ. ზ. ჭუმბურიძის აზრით, „იქმნება ილუზია, თითქოს **თ**-ს წინ **შ** უბრალოდ იყოს გაჩენილი“ (2007, 112).

რა შეიძლება ითქვას სვანური რაოდენობითი რიცხვითი სახელების: **ჟოშთხჟ**, **ჟოხჟშდ** და **ჟუსგჟა** ანლაუტში გაჩენილი **ჟ** ბგერის შესახებ?

სვანური ვოკალიზმისთვის, როგორც ცნობილია, დამახასიათებელია ხმოვანთა შემართვის ორი სახე — **ფშვინვიერი და ძლიერი შემართვა**, თუმცა, ვარდა ამისა, სვანურს ახასიათებს ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც **ო** და **უ** ხმოვნების წინ ბილაბიალური **ჟ** თანხმოვანი ვითარდება, ხოლო **ჟ**'ს წინ **ლ** თანხმოვანი (ეს უკანასკნელი ყველაზე ნაკლებად არის გავრცელებული).

სვანურში არაერთი ნასეხები თუ საკუთრივ სვანური სიტყვა ფიქსირდება, სადაც თავკიდური **ო**'სა და **უ**'ს წინ ბილაბიალური **ჟ** ვითარდება (შდრ. ქართული დიალექტური ფორმები: **ჟორი**, **ჟოთხი**, **ჟოცი**...), რაც ს. ჟღენტის აზრით, **ო**'ს სივიწროვეზე მიაწინებს (1949, 125). მისივე მოსაზრებით, „ანლაუტში მოქცეულ ხმოვნებს ზემოსვანურში (ბალსზემოურსა და ბალსქვემოურში) უვითარდება **ჟ** ბგერა ფშვინვიერი შემართვის გამო, ხოლო ქვემოსვანურში (ლაშხურსა და ლენტეხურში) **იოტი** და **ო**'ს წინ **ჟ** თანხმოვანი“ (იქვე). ჩვენ თავის დროზე გამოვიკვლიეთ ხმოვანთა შემართვის სახეები სვანური ნასეხები მასალის საფუძველზე და აღმოჩნდა, რომ რამდენიმე შემთხვევაში პარალელურად ზემოსვანურ დიალექტებშიც, განსაკუთრებით ლახამულურ კილოკავში, სიტყვის ანლაუტში ფშვინვიერშემართვიანი ფორმების

გვერდით დასტურდება იგივე იოტირებული ხმოვნები (მაგ.: ბზ. **ალონ** „ალიონი“, ბქ. **აეშმა|აეშმა** „გრძნეული, ეშმაკი, ეშმა“, ბქ. **აეჭუ** „ეჭვი“, ლხმ. **აექიმ** „ექიმი“ და ა. შ.) და, ბუნებრივია, შეგვხვდა უამრავი ისეთი მაგალითი, სადაც **ო**'სა და **უ**'ს წინ წყვილბაგისმიერი ანუ ბილაბიალური **უ** არის განვითარებული (მაგ.: ზს., ლნტ. **უობელ**, ლშხ. **უობოლ** „ობოლი“, ზს. **უორაგულ** „ორაგული“, ჩოლ. **უორლაუიან** „ეშმაკი, გაიძვერა, დაუნდობელი (შდრ. ქართ. (რაჭ.) **ორღავი**)“, ზს. **უონერ** „ონერი“, ზს., ლნტ. **უონრანჸუმ**, ლშხ., ჩოლ. **უონრანჸუმ** „ონრანჸუმი“...; ბქ. **უუბანდუ** „უბედური (შდრ. ქართ. **უბედო**)“, ზს. **უურემ** „ურემი“, უშგ. **უულუფ** „ულუფა“, ბქ. **უურჯულ** „ურჯულო“, ზს. **უუხემ** „უხემი“ და მრავ. სხვ.) და ამ მოვლენას, ე. ი. **ო**'სა და **უ**'ს წინ **უ**'ს განვითარებას, პირობითად ვუწოდეთ **ბილაბიალური შემართვა** (სალლიანი 2008, 196-211).

რაც შეეხება საანალიზო სვანური ლექსემის **უოშთუ**-ის აუსლაუტისეულ **უ**'ს, იგი ისტორიულად **ო** სრული ხმოვნის რედუქციის მომდევნო საფეხურს ასახავს (**უო-შთუ** ← ***ო-შთო** — შდრ. ზან. (მეგრ.) **ო-თხ**-ი „ოთხი“, მაგრამ **ო-თხო-ნ-ეჩ**-ი „ოთხმოცი“, ლაზ. **ო-თხო||ო-ნთხო||ო-თხუ** „ოთხი“). საერთო-ქართველური ენობრივი ერთობისათვის კი, მ. ჩუხუას აზრით, აღსადგენია ***ო-თხო**- არქეტიპი (2008, 450; როზენი 1845, 11; ჩიქობავა 1938, 215).

პროფ. ზურაბ ჭუმბურიძის აზრით, აღნიშნულ **უ**'ს შესაძლოა მორფოლოგიური ფუნქცია ჰქონოდა, — შდრ. ლაზ. **ოთხო** „ოთხი“ (2007, 112).

5. რიცხვითი სახელი **უონჸუშდ/უონჸუშდ/უონჸუშდ/უონჸუშტ** „ხუთი“. იმ ფონეტიკური კანონზომიერების საფუძველზე კი, რომლის მიხედვითაც ქართ. **თ** სვანურში **შდ**-ს იძლევა ქართული **ხუთ**-ისაგან უნდა მიგვეღო სვანური ***ხუშდ**, გაუმლუტებით კი — **ხჸუშდ**. აღნიშნული ფუძის ანლაუტში **უოშთუ**-ის ანალოგიით

ჟო უნდა განვითარებულიყო, რის შედეგადაც საბოლოოდ მივიღეთ ბალსწემოური **ჟოხჟიშდ** (თოფურია 1979, 202). საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ბოლოდროინდელ ნაშრომებში საერთოქართველურ არქეტიპად აღადგენენ ***ხჟი**-თ ძირს (ჩუხუა 2008, 654), რომლის ბოლოკიდური **-თ** აფიქსად ადრე მოიაზრებოდა, შდრ. ერ-თ-ი : ლაზ. არ- „ერთი“ (ჩიქობავა 1938, 215-216; ფენრიხი-სარჯველაძე 2000, 704).

ბალსწემოურის გარდა უმლაუტიანი ფუძე (**ჟოხჟიშტ**) ლენტეხურსა და ჩოლურულშიც დასტურდება, სხვა დიალექტებში კი (ბალსქვემოურსა და ლაშხურში) უუმლაუტო ფორმები (**ჟოხჟშდ**) გვაქვს. ბალსქვემოურში **ჟოხჟშდ**-ის პარალელურად **ჟოხჟჟშდ** ფორმაც დასტურდება, რაც სვანური ენის არც ერთი დიალექტისთვის არ არის დამახასიათებელი. ჩვენი აზრით, აუსლაუტში ბაგისმიერი **ჟ**-ს წინ განვითარებული წყვილბაგისმიერი ანუ ბილიბიალური **ჟ** ამ ხმოვნის სივიწროვეზე მიუთითებს.

6. რიცხვითი სახელი **ჟუსგჟა/ჟსკჟა/ესკჟა** „ექვსი“. სვანური მარტივი რიცხვითი სახელი **ჟსგჟა** ფონეტიკური მრავალფეროვნებით არ გამოირჩევა, ერთადერთი გამონაკლისია ლენტეხური **ჟსკჟა** და ბალსქვემოური **ჟუსგჟა**, რომელიც **ჟსგჟა**-ს პარალელურად დასტურდება. რა თქმა უნდა, ბალსქვემოური **ჟუსგჟა**-ში გამოვლენილი თავკიდური წყვილბაგისმიერი **ჟ** ფონეტიკური დანართია ისევე, როგორც **ჟოხჟჟშდ**-ში.

ქართული **ექვსი|ექუს**-ის შესატყვისად მიჩნეულია სვანური **ჟსკჟა||ჟსგჟა** ← ***ჟუსკჟ**-ა, ზანური (მეგრული) **ამშვ**-ი და ლაზური **ანშ**-ი → **||ანშ**-ი „ექვსი“. საენათმეცნიერო ლიტერატურაში საერთოქართველური ენობრივი ერთობისათვის ივარაუდება ***ემსჟ**- არქეტიპის აღდგენა, რომლის ზუსტ შესატყვისს წარმოადგენს ზანური **ამშჟ**- → **||ანშ**-ი (ჩიქობავა 1938, 216; თოფურია 1979, 60; ჩუხუა 2008, 322). ზოგი მეცნიერის თვალსაზრისით, სვანურისათვის ამოსავლად ივარაუდება ***ჟქსჟ** ფორმა, რომელიც

თავისი თავკიდური უ ხმოვნით შესაძლოა ისევე განსხვავდებოდეს ექსჟ-ისაგან, როგორც ემხუ და უშხუ (შდრ. სვან. უშხუდ „ერთად“, უშხუწარ „ერთმანეთს“) ანდა ქართული ერთ-ურთი||ურთი-ერთი. მეორე შესაძლებლობის მიხედვით კი შესაძლოა, რომ თავკიდური უ ხმოვნის გაჩენა ე-ს ნაცვლად სვანურში მომდევნო ბაგისმიერი ჟ-ს გავლენის შედეგი იყოს (გამყრელიძე 2000, 30-31).

თ. გამყრელიძის აზრით, ამოსავალი *უქსჟ- ფორმისგან უნდა მიგვედო *უქშჟ- , ხოლო -ქშ- კომპლექსში მომხდარი მეტათეზისის შედეგად კი მივიღეთ სვანურისათვის მეტად ბუნებრივი დეცესიური რიგის შქ → შგ კომპლექსი: *უქშჟ- > *უშგჟ-ა. -შგ- კომპლექსის გასისინების შედეგად მომდევნო ბაგისმიერი ჟ-ს გავლენით უნდა ჩამოყალიბებულიყო სვანურში ისტორიულად დამოწმებული უსგჟ-ა ფორმა (იქვე, 31).

7. რიცხვითი სახელი იშგჟიდ/იშკჟიდ „შვიდი“. სვანური მარტივი რიცხვითი სახელი იშგჟიდ (შდრ. ლნტ. იშკჟიდ), მეგრული შქჟით-ი და ჭანური შქჟით-ი||შქით-ი კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისია ქართული შვიდ-ისა. მეცნიერებაში ცნობილი თვალსაზრისით, სვანური შგჟ (ზან. შქვ) კომპლექსს კანონზომიერად უნდა მოეცა სგჟ (ზან. სქვ), მაგრამ შიშინა კომპლექსი აქ არ შეცვლილა მოსალოდნელი სისინა კომპლექსით, რათა ერთმანეთს არ დამსგავსებოდა „ექვსისა“ და „შვიდის“ აღმნიშვნელი რიცხვითი სახელები. რაც შეეხება სვანურის ანლაუტი-სეულ ი ხმოვანს, იგი პროთეტულ ხმოვნადაა მიჩნეული (ყდენტი 1949, 190), ხოლო სხვაგვარი ვარაუდით, შეიძლება გარკვეული ფორმანტი იყოს, ისევე როგორც ფორ-ის ი (ჩიქობავა 1938, 217).

შესაძლოა, სვანურის ანლაუტში გაჩენილი ი მომდევნო ი-სთან ასიმილაციის შედეგიც იყოს.

8. რიცხვითი სახელი არა „რვა“. როგორც ცნობილია, ზოგჯერ ძირეული მასალის გარჩევა ნასესხები ლექსიკისაგან საკმაოდ

რთულია, „განსაკუთრებით კი მაშინ რთულდება ძირეული და ნასესხები ლექსიკის გამიჯვნა, როდესაც ესა თუ ის ლექსემა საერთოქართველური ფუძეენის დონეზეა ნასესხები სხვა ენ-იდან, დიფერენცირების შემდეგ კი სრულიად ბუნებრივია, რომ ფონემათშესატყვისობები გაჩნდა“ (სალლიანი 2004-2005, 130). სწორედ ერთ-ერთი მათგანია რიცხვითი სახელი **რვა**, რომელიც ჯერ კიდევ ფ. ბოპმა (1846, 295) ***არჟა** არქეტიპის სახით აღადგინა, ხოლო მოგვიანებით გ. კლიმოვმა იგი ფუძეენის ეპოქა-შივე სემიტური **არბა** „ოთხი“-დან ნასესხებად მიიჩნია (1965, 308-309), მიუხედავად იმისა, რომ თითქმის ყველა ენაში რიცხვითი სახელი სწორედ შედარებით მყარი ლექსიკის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს.

აკად. ნ. მარის ვარაუდით, **რჟა||რვა** პირველადი **რჟან**-ისაგან არის წარმომდგარი, რომელსაც საფუძვლად ***რჟნ** ძირი უდევს (1925, 75).

ქართველურ ენათა მონაცემების შედარების საფუძველზე აღდგენილ **არჟა**-სგან უმარცვლო **უ**-ს დაკარგვით უნდა მიგველო სვანური **არა** და ზანურში **ა:ო** ხმოვანთა შესატყვისობის საფუძველზე **ორვო**, რომელიც ზანურში მეტათეზისის შედეგად **ოვრო**-ს ფორმითაა დაცული. რაც შეეხება მეგრულს, იქ თავ-კიდური **ო** დაკარგულია, ხოლო **უ** მახვილიანია და ცალკე მარცვალს ქმნის — **რჟო**. პარალელურად მეგრულში **ბრჟო** ფორმაც დასტურდება, სადაც **ბ** ფონეტიკურ დანართადაა მიჩნეული (ჩიქობავა 1938, 217-218; გამყრელიძე 1959, 52, 72; კლიმოვი 1964, 44-45).

თავკიდური **ა-** და **ო-**, რომლებიც საანალიზო ფუძის ანლა-უტში გვხვდება სვანურსა და ზანურში, პროფ. ზ. ჭუმბურიძის აზრით, რაღაც აფიქსი უნდა იყოს, რომლის ფუნქციაც დღემდე გაურკვეველია (2007, 114). ჩვენი აზრით, თუკი ზემოთწარმოდგენილი ვარაუდი, აღნიშნული რიცხვითი სახელის სემიტურ **არბა**-სგან სესხების შესახებ, სწორია, მაშინ უნდა

ვივარაუდოთ, რომ სვანური რიცხვითი სახელის **არა**-ს თავკიდური **ა** თავდაპირველია და არა რალაც გაურკვეველი აფიქსი, მითუმეტეს თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ სემიტურ **არბა**-სთან ყველაზე მეტ ფონეტიკურ სიახლოვეს სვანური **არა** ამჟღავნებს.

მოგვიანებით კი ცნობილ ენათმეცნიერთა რეკონსტრუირებული ფუძის ***არჷა**-ს გვერდით გაჩნდა ***ჷარჷა** არქეტიპის რეკონსტრუქცია (ჩუხუა 2008, 457).

სვანურში ბავშვების მეტყველებაში **ჷრუა||რუა** „რვა“ ფორმაც დასტურდება; უკანასკნელი შედარებით ახალ ნასესხობად უნდა მივიჩნიოთ ქართული **რვა**-დან. საანალიზო ფუძის ფონეტიკური ტრანსფორმაცია შემდეგი სახით წარმოგვიდგება: ქართ. **რვა** → სვან. **რუა** → **ჷრუა**.

9. რიცხვითი სახელი **ჩხარა/ჩხწარა** „ცხრა“. სვანური მარტივი რიცხვითი სახელებიდან ფონეტიკური ვარიანტების უქონლობით მხოლოდ **არა** „რვა“, **ჩხარა** „ცხრა“ და **აშირ** „ასი“ გამოირჩევა. დანარჩენი რიცხვითი სახელები, როგორც უკვე ვნახეთ, ფონეტიკურ ვარიანტთა მრავალფეროვნებით გამოირჩევა, რაც საერთო-ქართველური ფუძის აღდგენას, ასე თუ ისე, აფერხებს.

სვანური **ჩხარა** „ცხრა“, როგორც უკვე ითქვა, ფონეტიკურ ვარიანტთა უქონლობით გამოირჩევა და ქართული **ცხრა**-ს კანონზომიერ ფონეტიკურ შესატყვისს წარმოადგენს (**ც**→**ჩ**), სადაც **ჩ** დაცულია დეზაფრიკატიზაციის გარეშე. ქართულისაგან განსხვავებით, სვანურში შენახულია პირველი მარცვლის ხმოვანი **წ**, რომელსაც კოლხურში **ო** შესატყვისება [შდრ. **ჩხორო||ჭან. ჩხოვრო** (ჩიქობავა 1938, 218)].

შევნიშნავთ: ჩხწარა ფორმა სვანურში დღესდღეობით ვერც ტექსტებში და ვერც ცოცხალ მეტყველებაში ვერ დავადასტურეთ. თუმცა „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ (1978, 74:5) აღმოჩნდა გრძელხმოვნიანი **ჩხწარა**, რომელიც შესაძლოა კორექტურული შეცდომაც იყოს.

10. რიცხვითი სახელი **ეშდ/ეშდ/ეშტ/ეშტ** „ათი“. ქართ. **ათ**-ი, ზან. **ვით**-ი და სვან. **ეშდ||ეშდ**, საენათმეცნიერო ლიტერატურაში, რეგულარული ფონეტიკური შესატყვისობითაა ცნობილი. ქართულ **ათ**-ს **თ:შდ** შესატყვისობის საფუძველზე სვანურში უნდა მოეცა **აშდ**, უმლაუტის შედეგად — **აშდ**, მაგრამ უმლაუტის პროცესი ბოლომდე განვითარებულა და შედეგად მივიღეთ **ეშდ** (შდრ. **სამი > სემი**), **ეშდ**-ის პარალელურად კი — **ეშდ** (ხმოვნის წინ იოტაციის შედეგად, ისევე, როგორც **აორი**-ში), რომელიც უფრო ხშირად გამოიყენება სვანურში. ლენტეხურსა და ჩოლურულში საანალიზო ლექსემის **შდ** იცვლება **შტ** კომპლექსით და გვაქვს **ეშტ** (ჩოლურულში არაიოტიზირებული **ეშტ**²-იც დასტურდება). **ათი**-ს ზანური შესატყვისი კი უნდა ყოფილიყო **ოთი** (**ა > ო**), მაგრამ **ო** ხმოვანი უ-დ ქცეულა, ამ უკანასკნელს კი **ჟი** კომპლექსი მოუცია და საბოლოოდ მივიღეთ დღეს გავრცელებული **ვითი** (ჩიქობავა, იქვე; თოფურია 1979, 135-136).

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში საერთოქართველურისათვის რეკონსტრუირდება ***ასთ**- არქეტიპი (ჩუხუა 2008, 262).

11. რიცხვითი სახელი **აშირ** „ასი“. სვანურ **აშირ**-ში ქართული **ს**-ს კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისია **შ**, ისევე როგორც კოლხურში: **ოში**. საერთოქართველურ არქეტიპად ***ას-ირ** ძირის აღდგენის შესაძლებლობაზე მიუთითებს მ. ჩუხუა (2008, 268). რაც შეეხება სვანურ **აშირ**-ში გამოვლენილ ბოლოკიდურ **ირ**

² მ. ქურდიანმა სვანური ენის დიალექტების საკვალფიკაციოდ ა. შანიძის მიერ გამოყოფილ 3 ფონეტიკურად რელევანტურ ნიშანს: ხმოვანთა სიგრძე, უმლაუტი, რედუქცია, დაამატა მის მიერ შედგენილი მეოთხე რელევანტური ნიშანი: ფშვინვიერი სპირანტისა და ფშვინვიერი ხშულის შემცველი კომპლექსის ხშული შემადგენელი დეზასპირირების ხასიათი (გამჟღერება, გამკვეთრება, მაგ.: **შდ/შტ**, **სგ/სკ** და **შკ**), რის საფუძველზეც სვანურ ენაში გამოყო ხუთი დიალექტი — ბალსზემოური, ბალსქვემოური, ლაშხური, ლენტეხური და ჩოლურული.

მარცვალს, იგი, ზოგიერთი მეცნიერის ვარაუდით, ფუძისეული უნდა იყოს, რომელიც ქართულსა და ზანურში აღრევე დაკარგულა (ჰუმბურტიჟე 2007, 115).

ჩვენი აზრით, **ირ** მარცვლის ფუძისეულობაზე მეტყველებს **აშირ** ფუძისგან სიტყვაწარმოებისას გამოვლენილი ვარიანტების სიმრავლეც, მაგ.: მე-**აშირ**-ე „მეასე“, ა-**შირ**-გნ||**აშრ**-ინ „ასჯერ, ასწილად“, ლი-**შირ** (უშგ.) „გა¹ასება (შდრ. ბქ. **აშირ**-დ ლიგნე)“, სა-**ლ-შირ**||**აშირ**-იან (უშგ.) „ასიანი“, **აშირ**-კეც (უშგ.) „ასკეცი“ და ა. შ.

ჰანურში, როგორც ცნობილია, რიცხვითი სახელის „ათას“-ის აღსანიშნავად გამოყენებულია ბერძნულიდან ნასესხები **შილია**, საკუთარი (ანუ ქართველური) ფუძე კი დაკარგული აქვს (ჯავახიშვილი 1937, 415). საინტერესოა, იგივე ბერძნული ფუძე ხომ არ არის სვანურშიც შემოსული?

ვინაიდან სვანურ **აშირ** „ას“-ი ფორმაში გამოვლენილი ბოლო-კიდური **ირ** მარცვლის წარმომავლობა დღემდე გაურკვეველია და მას სხვა ქართველურ ენებში შესატყვისი არ ეძებნება, ვფიქრობთ, რომ მისი კვალი სწორედ სხვა რომელიმე ენაში უნდა ვეძებოთ. ვინ იცის, იქნებ სვანური **აშირ** ლექსემაც სწორედ ბერძნული **შილია**-დან მოდის? მით უმეტეს, რომ ბერძნულიდან ნასესხები ლექსიკა საკმაოდ მოიპოვება სვანურში.

12. რიცხვითი სახელი **მილიონ/მილჲენ/მილოჲან/მილჲან/მლეჲან/მილიენ** „მილიონი“. ქართულიდან ნასესხები **მილიონი** სვანურის ყველა დიალექტში, ბალსქვემოურის გარდა, ფონეტიკურად უცვლელი სახითაა შესული — **მილიონ**, სახელობითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვას ფუძისეული ხმოვნის უმლაუტი არ გამოუწვევია. ბალსქვემოურში აღნიშნული ლექსემის რამდენიმე ფონეტიკური ვარიანტი დასტურდება: **მილიონ||მილჲენ||მილოჲან||მილჲან||მილიენ**.

საინტერესოა, რა ფონეტიკური პროცესები განვითარდა ბალსქვემოურში სესხების პროცესში?

ქართულიდან სესხების პროცესში სახელობითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვას, როგორც წესი, უნდა გამოეწვია წინამავალი (ანუ ფუძისეული) **ო** ხმოვნის უმლუტი. როგორც მოსალოდნელი იყო, ბალსქვემოურში პროცესი კანონზომიერად განვითარდა და ქართ. **მილიონ**-ი → ***მილიჟენ** → **მილჟენ**, შემდგომ კი უმლაუტის პროცესის ბოლომდე გატარების შედეგად მივიღეთ ბალსქვემოურში დღეს დადასტურებული **მილჟან** ფორმა. ლახამულური **მილიენ** ← ***მილიჟენ** დელაბიალიზაციის შედეგად. რაც შეეხება **მილეჟან** და **მილოჟან** ფორმებს, მათში განვითარებული ფონეტიკური პროცესები ასახსნელია (?).

ამრიგად, წინამდებარე წერილში შევეცადეთ, საენათმეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობითა და ჩვენეული ინტერპრეტაციებით, განგვეხილა მარტივი რაოდენობითი რიცხვითი სახელების ეტიმოლოგიური ანალიზი სვანურში სხვა ქართველურ ენებთან შეპირისპირებით. რამდენადაც მოსალოდნელი იყო, გამონაკლისებმა აქაც იჩინა თავი, მიუხედავად იმისა, რომ თითქმის ყველა ენაში რიცხვითი სახელები სწორედ შედარებით მყარი ლექსიკის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენენ.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბობი 1846 — Fr. Bopp, Über das Georgische in sprachverwandschaftlicher Beziehung, Berlin, 1846

გამყრელიძე 1959 — თ. გამყრელიძე, სიბილანტთა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი, თბილისი, 1959

გამყრელიძე 2000 — თ. გამყრელიძე, რჩეული ქართველოლოგიური ნაშრომები, თბილისი, 2000

ერთელიშვილი 1950 — ფ. ერთელიშვილი, „სხვა“ სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის: თსუ სტუდენტთა შრომები, V, თბილისი, 1950

თოფურია 1927 — ვ. თოფურია, სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში, თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VII, თბილისი, 1927

თოფურია 1979 — ვ. თოფურია, შრომები, III, თბილისი, 1979

კლიმოვი 1964 — Г. А. Климов, Этимологический словарь Картвельских языков, Москва, 1964

კლიმოვი 1965 — Г. А. Климов, Заимствованные числительные в общекартвельском, Этимология, Москва, 1965

მარი 1925 — Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка. _ Л.: Изд. Российской Академии Наук, 1925

ჟღენტი 1949 — ს. ჟღენტი, სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები, თბილისი, 1949

როზენი 1845 — G. Rozen, Über die Sprache der Lasen. _ Philologische und historische Abhandlungen, Berlin, 1845

საღლიანი 2004-2005 — მ. საღლიანი, ქართულის გზით ნასესხები ლექსიკა სვანურ ენაში, ივერია, XII-XIII, პარიზი, 2004-2005

საღლიანი 2005 — მ. საღლიანი, ფონეტიკურად უცვლელი ნასესხები ფუძეები სვანურ ენაში, იკე, XXXV, თბილისი, 2005

საღლიანი 2008 — მ. საღლიანი, ხმოვანთა შემართვა და მისი სახეები სვანური ენის ნასესხებ ფუძეებში, თბილისი, 2008

ფენრიხი-სარჯველაძე 2000 — ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი, 2000

შანიძე 1957 — ა. შანიძე, უმლაუტი სვანურში, ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბილისი, 1957

შარაძენიძე 1961 — თ. შარაძენიძე, ორფუძიანობის ერთი ტიპის შესახებ სვანურ სახელთა ბრუნებაში: ქესს, II, თბილისი, 1961

ჩიქობავა 1938 — არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938

ჩუხუა 2008 — მ. ჩუხუა, იბერიულ-იჩქერიულ ენათა შედარებითი გრამატიკა, 2008 თბილისი, 2008

ცაგარელი 1880 — А. Цагарели, Мингрельские этюды, вып. II, Опыт фонетики мингрельского языка, С.-Петербург, 1880

ჭუმბურიძე 2007 — ზ. ჭუმბურიძე, სვანური ენა (გრამატიკული მიმოხილვა, ტექსტები, ლექსიკონი), თბილისი, 2007

ჯავახიშვილი 1937 — ივ. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბილისი, 1937

ლექსიკონები:

დონდუა 2001 — კ. დონდუა, სვანურ-ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი, 2001

თოფურია, ქალდანი 2000 — ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, სვანური ლექსიკონი, თბილისი, 2000

ლიპარტელიანი 1994 — ა. ლიპარტელიანი, სვანურ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1994

ნიჟარაძე 2007 — ბ. ნიჟარაძე, ქართულ-სვანურ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი, 2007.

წყაროები:

სვან. პროზ. ტექსტ. 1939 — სვანური პროზაული ტექსტები, I, ბალსზემოური კილო, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ და ვ. თოფურიამ, თბილისი, 1939

სვან. პროზ. ტექსტ. 1957 — სვანური პროზაული ტექსტები, II, ბალსქვემოური კილო, ტექსტები შეკრიბეს ა. დავითიანმა, ვ. თოფურიამ და მ. ქალდანმა, თბილისი, 1957

სვან. პროზ. ტექსტ. 1967 — სვანური პროზაული ტექსტები, III, ლენტეხური კილო, ტექსტები შეკრიბეს და რედაქცია გაუკეთეს ვ. თოფურიამ და მ. ქალდანმა, თბილისი, 1967

სვან. პროზ. ტექსტ. 1979 — სვანური პროზაული ტექსტები, IV, ლაშხური კილო, ტექსტები შეკრიბეს არ. ონიანმა, მ. ქალდანმა და ალ. ონიანმა, რედაქცია გაუკეთეს მ. ქალდანმა და ალ. ონიანმა, თბილისი, 1979

სვან. ენის ქრესტ. 1978 — სვანური ენის ქრესტომათია, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ, მ. ქალდანმა და ზ. ჭუმბურიძემ, თბილისი, 1978.

Medea Saghiani

**On the Subject of the Structural-semantic and
Etymological Analysis of Numerals in Svan
Summary**

In the previous article we have tried to discuss on the etymological analysis of the simple cardinal numbers („eSxu” – one, „ori” – two, „semi“ – three, „woStxw“ – four, „woxuSd“ – five, „wusgwa“ – six, „iSgwid“ – seven, „ara“ – eight, „Cxara“ – nine, „ieSd“ – ten, „aSir“ – hundred, „milion“ – million) in Svan by the confrontation with other Kartvelian languages. We conducted the research with our interpretations and also on the basis of the scientific literature.

As expected, we found some exceptions in spite of the fact that numerals are the part of the comparatively solid vocabulary almost in all languages.

2. სუსიფილი

ქართ. გუელის ნაცემი: მებრ. გვერიზ ნაჩაბინა

ზაზა ფანასკერტელის „სამკურნალო წიგნის“ 1978 წ. გამოცემას ერთვის დაავადებათა საძიებელი, რომელიც პროფ. მ. შენგელიას ეკუთვნის. ამ საძიებელში სხვა დაავადებებთან ერთად დასახელებულია აგრეთვე გუელ ნაკბენი || გუელ ნაცემი. უჩვეულო ამ ფაქტში არაფერია: საქართველოში გველის 21 სახეობაა გავრცელებული და მათგან ოთხი სახეობა შხამიანია (ველის, ცხვირრქოსანი, კავკასიური გველგესლა და გიურზა). აქედან, კავკასიური გველგესლა კავკასიის ენდემია (ქე I, 1997, 606). ჩვენში გველის სახეობათა მრავალგვარობას და შხამიანი გველების არსებობას ზაზა ფანასკერტელიც ადასტურებს:

„და ფერნი გუელთანი || მრ[ა]ვ[ა]ლნი არიან და უძნელესი ყოვლისა ორი არის, რომელსა ქუიან ასლა, და ესე რომელსაცა უკბინოს მოკლავს მსწრაფლ. და სხუაგუარი არის აფი ქუიან და ისიცა ფიცხლა მოკლავს კაცსა, უკბენს.“ (669,3-6).

სხვათა შორის, ამასვე აღნიშნავს ვახუშტი ბატონიშვილი საქართველოს ტერიტორიაზე მობინადრე მძრომთა დახასიათებისას:

„ხოლო არიან მძრომნი მაწყინარნი: გუელნი მკბენელნი, ღრიანკელნი გესლიანნი, გუელ-ხოკრა, ჯოჯო, ფსუენი, ხულიკი, კუ, თაგვ და სხუანი-ცა“ (ვახუშტი, 1973, 43).

„სამკურნალო წიგნში“ ჩამოთვლილია ის რთული წამლნაერთები, რომლებიც გველისა და სხვა მძრომთა ნაკბენს შველის. ეს წამლები დასალევიცაა და საცხებიც, მაგ.:

„თრიაყის ხასიათი“... (მდრ., საბა: თერიაყი „სამსალის მკურნებელი“) არგებს ყოველსა მოწამლულსა, ღრიანკალ ნაკბენსა უშუელის, გუელნაკბენსა უშუელის, მორიელნაკბენსა უშუელის და ცოფ ნაკბენსა ძაღლისა უშუელის და ყოველსა ცოფ ნაკბენსა და ბრაზიანსა უშუელის“ (ფანასკერტელი, 1978, 93, 13-16).

ამის შემდეგ წარმოდგენილია ამ რთული წამლის შედგენილობა (ნახევარ გვერდზე მეტი მოცულობის ტექსტი) და ახლავს რჩევა:

„შესუან პერულმოხდლითა თაფლითა“ (ფანასკერტელი, 1978, 94,6).

„თერია, რომელ იქმნების ოთხითა წამლითა სარგო || ღრიაკლისა ნაკუნისა და გუელისა და ტყირბის ტკივილისა“ 94, 36-37

„არგებს გუელ ნაკუნსა და ღრიაკალ ნაკუნსა“ 102,2

„და ერგების ღრიანკლისა ნაკუნსა, გუელისა და ძალლისასა“ 674, 5.

კომპოზიციის **გუელნაკუნის** პარალელურად „სამკურნალო წიგნში“ გუელკბენილი, გუელნაცემი (გუელის ნაცემი, ნაცემი) და გუელცემულიც (გუელის ცემული, ცემული გუელისა) დასტურდება:

„და ესეცა იქნების რომე ტანი და თუალნი გაუყვითლდნე კაცსა მას გუელ-კბენილსა“ 670,2.

„გუელნაცემსა და ღრიანკალისა და მორიელნაცემსა უშველის“ 99,14

„და ვისდა გუელსა ეკბინოს ანუ მორიელსა, წონა ნახევარ დრამისაღვინითა ძუელითა და იცხოს ნაცემსა სიმენასა ზეთითა და აკრას ზედა ვითა მარამა.“ 126,6-9.

„თუ მოიღო ნაკუეთი თხისა ტყავისა, ანუ თიქნისა, რაჟამს გაიჯადოს და დასდვა ნაკუნსა გუელისასა: გამოილოს შხამი.“ 752,3.

„ქათამი რომე გააპოს და ცხელსა ზედა დაიდებდეს, გუელი[ს] ნაცემსა არგებს“... 769

„მოწამლულთა სასიკუდინედ და გუელცემულთა“ 133,28

„...ერგების, რომელსა სასიკუდინე წამალი ესუას და გუელცემულთა და ღრიანკალთა“ 133,30

„და ცემულსა გუელისასა“ 130,14...

„ახალი ერბო გუელ[ი]ს ცემულსა არგებს“ 772, 25.

„სამკურნალო წიგნში“ გარკვევით იკითხება ის ცოდნა-გამოცდილება, რაც ჩვენში გველისა და ქვემძრომთა ნაკუნების დიაგნოსტიკა-მკურნალობასთან დაკავშირებით იყო დაგროვილი: სამკურნალო საშუალებად გამოყენებული მცენარეული, ცხოველური თუ მინერალური ნედლეული, ნაკუნის პირველადი დამუშავებისთვის საჭირო მეთოდები, ქირურგიული

ჩარევისათვის აუცილებელი სათანადო რეკომენდაციები და სხვ. შდრ.:

„და ოდეს უკბინოს გუელმან კაცსა, ასრე კურნე – შეკარ ნაკბენსა ზეით კერძო ახლოს, რომე წამალი არ დაიფანტოს ტუინსა და გულსა შიგან და ძარღუთა ტანისათა“. 669, 22-24

„ასრე გააძებს თერია იმას გესლსა გულისაგან და არა მოარჩობს გულსა და არა მოკლავს კაცსა“ 669, 37-38.

„და რა თერიასა შეასუამ, გაააურვებს გულსა, და მერმე იმა შხამსა გამოსწმედს“ 869, 35.

„და შეასუი თერია დიდი, რომელი იქნების ჯორცისაგან გუელისა“ 669, 29.

„და თუ ადგილი იგი გამოსაკუეთელი იყოს, გამოკუეთე. ასრე თქუეს, ვითა: თუ თითსა იყოს ნაკბენი, ანუ სხუასა ადგილსა, გამოკუეთინ, სადამდი ავიდოდეს წამალი იგი ასოთა შიგან მთავართა“ 669, 25-27.

კიდევ უფრო მრავალფეროვნად არის წარმოდგენილი **გველნაკბენის (გველნაცემის)** თუ სხვათა მძრომთა ნაკბენის სამკურნალო საშუალებები (როგორც მცენარეული, ასევე ცხოველური) დავით ბაგრატიონის „იადი-გარ დაუღში“:

„თუ გველმა ან მორიელმა უკბინოს ადამიანს შარდში ბანბეული ას-ველეთ და აფარეთ, წამსვე უშველის“ (548, 31-32).

მცენარეული ნედლეულისაგან ნაკბენის საცხებად რეკომენდებულია: დანაყილი ნესვის თესლი ან გული (549, 8-9). ლიმოს წყალი (549, 25-26), ღვინოში დამბალი მისხაკი (552, 10-11), ახალი ლედვის რძე (552, 17-18), დანაყილი ნიორი (550, 39), დანაყილი მარწყვი (550, 22) და ა.შ. სასმელად – დანაყილი ნიორი ღვინით (550, 99), ნიასურის წვენი (551, 14-15), ეგირის ძირის ნახარში (551, 30), გარეული პიტნის წვენი (552, 34) და ა.შ.

ცხოველური ნედლეულიდან – გამოწლილი გველი:

„და თუ ვითმე ამავე გველს მოჰკულებ და ისივე გველი რომე გამოს-წლან და თავისავე ნაკბენზედა დაიდვან, მაშინვე ულხენს და უშველის“ (550, 16-17);

გამოწლილი სამამლე ვარია ან სამი დღის გოჭი:

„...შავი სამამლე ვარია და ან სამის დღის გოჭი გაჭყაპურტონ და და-
იდვან მანკსა და შხამსა ყუელასა გამოსწოვს და გამოიღებს“ (550, 18-20);

„ირმისა და ძროხის ნესვი“ (551, 10-11) და სხვ.

მინერალური ნედლეულიდან – გამთბარი მარილი:

„ვინცა მარილი გაათბოს და გველისა და მორიელის ნაკბენზედა და-
იდვას და ისი ნაკბენი ცეცხლსა მიუშვიროს რომე გაუთბეს, მწოვედ კარგი
არის“ (549, 11-13).

შხამის გამოსალეზად დაკბენილს აყიროს კოტოშსა ც მოჰკიდებ-
დნენ:

„თუ გველმან და ან მორიელმან კაცსა უკბინოს, მოიტანე ერთი მომ-
ცრო პირ მოჭრილი აყირო და ამა აყიროშივა ცოტა დაწეწილი ზამბა ჩა-
დევ და ამა ზამბასა სანთლითა ცეცხლი მოუკიდე და ნაკბენზედა დადევ,
კოტოშსა ვით მოუჭირებს და მოეკიდების, და როდისცა მწოვედ მოეკიდოს,
ძალად უნდა მოგლიჯონ და შხამსა უკმოაბრუნვებს და გამოიღებს“ (549,
14-19).

შხამიანი და ავი გველის ნაკბენის შემთხვევაში ქირურგიული ჩარევა-
ცაა საჭირო:

„და თუ კაცსა ავმან და აფი გველმან უცეს, თუ მოსაკუეთელსა ალაგსა
იყოს, ნაცემსა ალაგსა ზემო და ქვემო ორგანვე ირმის თასმა მოუჭირონ,
და თუ ირმის თასმა არ იყოს სხვა თასმა მოუჭირონ და სადამდისი გუ-
ელსა ეცეს და ან დალურჯებოდეს, ისი დალურჯებული ალაგი სამართებ-
ლით ამოსჭრან და ამას ეცადნენ, და ამას ეშურნონ და ასრე ფიცხლად
უნდა ამოსჭრან, რომე ჯერ შხამი ასოსა და ძარღუშივა არ დაფანტული-
ყოს“ (549, 27-32).

შესიტყვებები – გუელის ნაკბენი, გუელის ნაცემი ძველი
ქართულის ტექსტებშიც დასტურდება:

„მინედვით დააცხრობს მკბენელთა გუელთა ნაკბენსა“ [A=162,
8v, 8-96];

„ნაკბენსა ასპიტთასა განჰკურნებენ“ [Jer.=24 195v; 31-196 r,
1] (სარჯველაძე, 1995).

„ვითარცა გუელისა ნაცემი განეზავოს“ O. – „ვითარცა გუელი-საგან მოწყლული განირთსა“ pb., იგ. სოლ. 23,32 (აბულაძე, 1973).

„ბერსა უმრავლეს ათისა ზედაესხნეს ნაცემნი გუელისანი“ [A=689 253r, 18-20a] (სარჯველაძე, 1995).

ძველ ქართულში დასტურდება ასეთივე შინაარსის თხზული სახელი გუელცემულ - „გველის ნაკბენი“.

„ვინმცა შეიწყალა მსახრვალი გუელცემული“ [Jer=12 114r, 25-26] (სარჯველაძე, 1995).

გუელცემული წარმოშობით მართულმსაზღვრელიანი კომპოზიტი, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტის სრული ჩამოცილების შედეგად მიღებული: გუელისა ცემული > გუელისცემული > გუელცემული; ასეა მიღებული გუელნაკბენი (<გუელისნაკბენი) და გუელნაცემი (<გუელისნაცემი).

გველნაკბენი, გველნაცემი და გველცემული ახალ ქართულშიც იხმარება:

გველნაკბენი... ვისაც, რასაც გველმა უკბინა. ატუზული ობოლი ბავშვივით, ან როგორც ევა, გველნაკბენი, დედამობილა („ლიტ.“).

გველნაკბენივით ზმნს. თითქოს გველმა უკბინაო, – სწრაფად, უეცრად...

გველნაცემივით ზმნს. იგივეა, რაც გველცემულივით.

გველცემული... იგივეა, რაც გველნაკბენი. [ჯარა ექიმი] გველცემულს დანაყულ ლოკოკინას გაუგზავნიდა (ნ. წულეისკ.). გველცემულივით ზმნს. იგივეა, რაც გველნაკბენივით. უკანასკნელმა სიტყვებმა გველცემულივით გააფითრა რუსუდანი (კ. გამს.). „ნეფე“ გველცემულივით შეკრთა და ფერფურმა გადაჰკრა (ნ. შაბან.). (ქეგლ-ის ახ. ფონდი).

ასე რომ, ქართული ენის ისტორიის (ძველი, საშუალო, ახალი) ყველა ეტაპზე „გველნაკბენის“ ცნება, როგორც დაავადების სახელი, ცნობილია და ის აღინიშნება როგორც შესიტყვების (გუელის ნაკბენი, გუელის ნაცემი, გუელის კბენილი), ასევე კომპოზიტების (გუელნაკბენი, გუელნაცემი, გუელცემული) საშუალებით, რომელთა

პირველი ნაწილი **გუელ-** სიტყვაა, ხოლო მეორე ნაწილი – მიმღობური ფორმა კბენა და ცემა ზმნებისა.

ჩვენში გველის ნაკბენის (ზოგადად, ქვემძრომთა ნაკბენის) მკურნალობის დიდ ტრადიციასზე მიუთითებს არა მარტო სამკურნალო წიგნებში დამოწმებული სათანადო ცნობები, არამედ ქართულ ფოლკლორში დაფიქსირებული გველნაკბენის სამკურნალო შელოცვებიც. ამ შელოცვების ფუნქცია ძირითადად ნაკბენის შედეგად დაავადებული შინაური ცხოველების გაჯანსაღებაა; არსებობს გველის ნაკბენის შელოცვა, მორიელის ნაკბენის შელოცვა... (გაგულაშვილი, 1986, 68).

გველის შელოცვის ტექსტები, რიტუალები, მკურნალობის საშუალებები ქართულ ლიტერატურაშიც აისახა (ნ. ლორთქიფანიძე, დ. შენგელაია, კ. გამსახურდია, ნ. წულუისკირი...) (გაგულაშვილი, 1986, 32-37.):

„გველისფერ ჩოხა-ახალუხში“ გამოწყობილი სოფლის მკურნალის ტოჩი კონჯარას ძალიან დამახასიათებელი მხატვრული სახე შექმნა დ. შენგელაიამ „მორდუში“:

„ყველა მის წყველა-კრულვაში იყო, ყველას იმისი ეშინოდა, მაგრამ უიმისოდ რომ ვერ გაეძღებოდათ!

გველნაკბენის მოარჩენდა, წელკავს ის აუშვებდა, გათვალულს ის გამოულოცავდა...“ (შენგელაია III, 1970, 17).

გველის ნაკბენის აღნიშვნისათვის გამოყენებული ენობრივი ფორმულები – შესიტყვებები თუ კომპოზიტები (გუელისა ნაკბენი, გუელის ნაცემი, გუელნაცემი, გუელცემული...) სხვა დაავადებათა სახელებისთვისაც გამოიყენება და ეს ჩანს იმ შელოცვათა დასახელებებშიც, რომელთა ხელნაწერები XIV-XIX საუკუნეებით თარიღდება. შდრ.: სხვაა ლოცუაჲ სახლ მტერ დაცემულისავე, ეშმაკისა და ქაჯისა...

ფუტკრის თვალნაცემის და ადამიანის თვალნაცემის ლოცვა...

თვალნაცემის ლოცვა სიზმრად ნასწავლი... (გაგულაშვილი, 1986, 71).

ლოცვა აღდაცემულისა...

ლოცვა თვალცემულისა... (გაგულაშვილი, 1986, 73).

თუ გავითვალისწინებთ გველის მოტივის ხვედრით წონას ქართულ (ქართველურ) მითოლოგიასა და ფოლკლორში, გველის ნაკბენისა და მასთან დაკავშირებული სამედიცინო ცოდნის არქაულობის საკითხი ეჭვს არ უნდა იწვევდეს.

გველნაკბენის, როგორც დაავადების, ცნება ნიშანდობლივია სხვა ქართველური ენებისთვისაც. შდრ.:

სვანური: ჟიჯი ნაკეფ „გველის ნაკბენი“ : – ჟიჯი ნაკეფს შიშდ უახჩოჟი ამშა წჷჷნე (ლშხ.) – გველის ნაკბენს სწრაფად არჩენს ამის წვენი (სვან. ლ., 2000).

მეგრული: გვერიში ნაჩამინა „გველის ნაკბენი“, გვერიში ნაჩამინაშორო „გველის ნაკბენით“ (ქაჯაია I, 2001, 321).

მეგრულ მაგიურ პოეზიაში სხვადასხვა ვარიანტებით დაფიქსირებულია გველის ნაკბენის შელოცვის (გვერიშ ნაჩამინაში შელოცვა) ტექსტები.

ეს ტექსტები წარმოადგენს როგორც უშინაარსო და გაუგებარი სიტყვების, ასევე მნიშვნელობის მქონე სიტყვათა შეწყობას:

- (46) არე-მარე, სარე-მარე; არე-მარე, სარე-მარე
საისაკურელი მარე, საი საკვირველი მალე,
დუდი შხუ დო კუდეი ჭიფე, თავდიდი და კუდი წვრილი,
ნინა გაბარზალებური, ენა გაბზინგებული (გასაგსავებული),
გვერს დუდი მესოფი, გველს თავი წააწყვიტე
ბერწული დო ლაკარტია, ბროწეული და ლაკარტია,
აჟა, ფაჟა, კაჟა, აჟა, ფაჟა, კაჟა,
ურგებელი სარგებელი ურგებელი სარგებელი
ლაკარტია მომწამალე ლაკარტიათი მიწამლე.

ამ შელოცვას ახლავს მკურნალობის რეკომენდაციებიც: ნაკბენზე უნდა დაიდოს ბროწეულისა და ლაკარტიას დანაყული ფოთოლი.

ბროწეული და ლაკარტია სხვა შელოცვაშიცაა ნახსენები, ოღონდ მკურნალობის რეკომენდაცია სხვაგვარია: დაფშენილ ნახშირს წაუსვამენ დანის პირს და მერე ნაკბენ ადგილს:

- (47) აჟონა, ფაჟონა, კაპიტომონა, აჟონა, ფაჟონა, კაპიტომონა,
ბერწული დო ლაკარტია, ბროწეული და ლაკარტია,

გვერს ოჭიში მეტახია,
ფუი, თეში გააქარი.

გველს ზურგი გაუტეხე,
ფუი, ისე გააქარე.

გველის შელოცვათა ვარიანტებში ზოგჯერ გაუგებარი სიტყვები ფონეტიკურადც სახეცვლილია:

(48) ალა, გალა, სალა, მაკუდელაია...

შდრ.:

(49) ალე, მალე, სალე, მალე,

სალე მაკუდელაია (მეგრული ტექსტები II, 1991, 485-487).

გავრცელებულია მორიელის ნაკბენის შელოცვაც (მორიელეში ნაჩამინაში შელოცვა):

(52) მორიალე, მორი სქუა,
ჩხორო დიდა, ჩხორო სქუა,
ვართ აჩა, ვართი კვათა,
ვართ გურიშა მიაკათა
მორიალეში ოკოპუსკორუა,
ფუჲ, თაში გააქარი
მორიალეში ნაჩამინა

მორიელი, მორის შვილი,
ცხრა დედა, ცხრა შვილი,
არც უკბინო, არც გაკვეთო,
არც გულზე შემოეყარო
მორიელეშის გაწყვეტა
ფუჲ, ისე გააქარე
მორიელის ნაკბენი...

და ა.შ.

საყურადღებოდ გვეჩვენება, რომ „გველნაკბენის“ ცნების გადმოსაცემად ქართულსა და მეგრულში სინტაქსურად იდენტური შესიტყვებები (ნათესაობითი დასმული მსაზღვრელი + ვნებითი გვარის წარსული დროის ან, სხვაგვარად, საობიექტო მიმღეობა) დასტურდება (ქართ. გუელის ნაცემი: მეგრ. გვერიშ ნაჩამინა). თავისთავად მართულმსაზღვრელიანი (ნათესაობითბრუნვიანი) სინტაგმები საერთოქართველურიდან მომდინარე სინტაქსური კონსტრუქციაა: ქართ. გუელის ნაცემი: მეგრ. გვერიშ ნაჩამინა: სვან. ჟიჯი(შ) ნაჯეფჟი... ამ რიგის შესიტყვებების საერთოქართველური წარმომავლობის წარმოსაჩენად არა მარტო შესიტყვებით გამოხატული ცნების არქაულობის მტკიცება (მითოლოგიის, ზეპირსიტყვიერების, წერილობითი წყაროების არქეოლოგიური მონაცემების და ა.შ. ჩართვით), არამედ შესიტყვების შემადგენელი ლექსიკური ერთეულების (ფუძეების, მორფოლოგიური ელემენტების) კანონზომიერი

შესიტყვებების ჩვენებაა საჭირო. მაგ., ქართ. გუელის ნაცემი, მეგრ. გვერიშ ნაჩამინა, სვან. ჟიჯი ნაკეფჟ სინტაქსურ შესიტყვებათა შედარება აჩვენებს, რომ სვანურში განსახილველი ცნება ქართულისაგან და მეგრულისაგან განსხვავებით სხვა ლექსიკურ ერთეულთა შეწყობით გამოიხატება, შესაბამისად, ფუძეენის ღონეზე საერთო, ამოსავალი შესიტყვება ამ შეპირისპირებით არ აღდგება.

ქართული და ზანური მონაცემები (ქართ. გუელის ნაცემი და მეგრ. გვერიშ ნაჩამინა) შეიძლება ქართულ-ზანური ერთიანობის ღონეს მიეკუთვნებოდეს. ამ შესიტყვების შემადგენელი ნაწილები ქართულსა და მეგრულ-ლაზურში კანონზომიერი შესატყვისებია: ქართ. გუელ-ი : მეგრ. გვერ-ი || ნ-გვერ-ი, ლაზ. მგვერ-ი; მეგრული და ლაზური ფუძეების ე- გახმოვანება უმლაუტის შედეგია: საერთოზანური *გუარ- > გვერ- (ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000); შესიტყვების მიმღებური ნაწილის ამოსავალია ქართულ-ზანური პოლისემიური ზმნური ფუძე *ცემ-; ქართული და ზანური ფორმები კანონზომიერ ფონეტიკურ შესატყვისობას გვიჩვენებს – ქართ. ცემ- „დარტყმა“, „მიცემა“, „კბენა“, „დაჯახება“ : მეგრ. ჩამ- „მიცემა“, „ჭმევა“; ჩამ-ინ-ი „კბენა“; ლაზ. ჩამ- „ჭმევა“, „მიცემა“, „დარტყმა“: ო-ჩამ-უ „ჭმევა“; მე-ჩამ-უ „მიცემა“, გა-მო-ჩამ-უ „გაყიდვა“; გე-ჩამ-უ „დარტყმა“ (ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000); ო-ჩამინ-უ „ფხანა“, „ქავილი“ (მარი), იხ. ქაჯაია III, 2002.

რაც შეეხება ცემ- ფუძის მნიშვნელობებს, ისინი ერთმანეთთან დაკავშირებული და ერთმანეთისგან გამომდინარე მნიშვნელობებია. ამას ძველი ქართულის მასალაც ამოწმებს, შდრ.:

„დარტყმა“ : „სცა კლდესა მას კუერთხითა მით ორგზის“ G რიცხვ. 20, 11

„მიცემა“ : „უკუეთუ სცე მშიერსა პური შენი“ მ. სწ. 25, 10

„კბენა“ : „უკუეთუ შეეახლო (გუელსა) გცეს შენ“ O ზირ. 21, 2

„ცემამან გუელისამან ყვის წყლულებაჲ O ზირ. 28, 21

„დაჯახება“ : „აღდგეს მდინარენი და ქრიოდეს ქარნი და ეცნეს სახლსა მას“ C მთ. 7, 27 (აბულაძე, 1973).

განსხვავებები გვაქვს ქართულისა და მეგრულის მიმღეობათა მორფოლოგიაში: ქართულში მიმღეობის **ნა-** პრეფიქსიანი წარმოება გვაქვს (ნა-ცემი), მეგრულში – **ნა-** – **ა** პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება (ნაჩამი-ნა); ე.ი. ქართ. **ნა-** პრეფიქსის კანონზომიერი **ნო-** შესატყვისის ნაცვლად მეგრულში ქართულიდან ნასესები **ნა-** პრეფიქსია წარმოდგენილი, რომელმაც თითქმის მთლიანად გამოდევნა მეგრულიდან **ნო-** პრეფიქსი (დეტერსი, 1930, 227; ნადარეიშვილი, 1962, 182; 188). შენაცვლების ფაქტს პარალელური **ნო-** და **ნა-** პრეფიქსიანი მიმღეობის (თუ გასუბსტანტივებული მიმღეობის) პარალელური წარმოებები ადასტურებს: ნო რ თ ი > || ნარ თ ი „განაყოფი“, ნარ ტ ყ - ი „ერთმანეთში გადახლართული“ || ნორ ტ ყ ი „ცოცხალი ღობე“, „ერთმანეთზე გადახლართული ეკალ-ბარდი“, ნორ გ - ი || > ნარ გ - ი „ნარგავი“, ნორ დ - ი || > ნარ დ - ი „ნაზარდი, ახალგაზრდა“...

ერთი და იმავე მნიშვნელობის **ნო-** და **ნა-** პრეფიქსიანი მიმღეობების გვერდით დასტურდება აგრეთვე ოდენ **ნო-** პრეფიქსიანი (შეზღუდულად) და **ნა-** – **ა** პრეფიქს-სუფიქსიან მიმღეობათა პარალელური წარმოებაც: ნო-თირ-ი, ნო-თერ-ი || ნა-თირ-ა „ნაცვალი, გამონაცვალი...“

ნოკვეთ-ი, ნო-კვეთე || ნა-კვათ-ა „[და]ნაჭერი“,

ნო-სოფ-ი || ნა-სოფ-ა „ნაგლეჯი, ნაწეწი“... (ქაჯაია II, 2002).

ნო- – **ა** წარმოების ტიპის მიმღეობა მეგრულში არ ფიქსირდება (ნადარეიშვილი, 1962, 189); ზემოთ დასახელებული **ნო-** **კვეთ-** ე ლაზურის გავლენა უნდა იყოს, სადაც მიმღეობის **ნა-** – **ე** წარმოებაც დასტურდება. მეგრულში ამოსავალში ოდენ **ნო-** პრეფიქსი გვქონდა. ამას ამოწმებს ნამყოს მიმღეობა **ნო-კვეთ-ი** (კვათუნს ზმნისა) და მისთ. ამოსავალი ვითარება ზმნაშია დაცული: შდრ.: ქართ. კუეთს – ზან. კვათუნს. ანალოგიური შეფარდება (სახელის ფუძეში ე : ზმნის ფუძეში ა) გვიჩვენებს სახელური ე გახმოვანების მერმინდელ საფეხურს. სახელური ე გახმოვანება ზანურში უმლაუტის შედეგია: *ნოკვათი > ნოკვეთი, *ნოტახი > ნოტეხი..., რომელიც თავდაპირველად განხორციელდა მაპალატალიზებულ ხმოვანთა შემცველ ბრუნვებში (ნათესაობითი, მიმართულები-

თი, დაშორებითი, მოქმედებითი, დანიშნულებითი) და შემდეგ განზოგადდა (გამყრელიძე, მაჭავარიანი, 1965, 161, 162).

ნო- პრეფიქსის ქართ. **ნა-** — **ა** პრეფიქს-სუფიქსური წარმოებით შენაცვლების შემდეგ მიმღობის ფუძეში აღდგა კანონზომიერი **ა** გახმოვანება (ნო კვეთ-ი > ნაკვათ-ა), რადგან საუმლაუტო პირობები აღარ არსებობდა.

ნა- — **ა** პრეფიქს-სუფიქსიანი მიმღობები მეგრულში **ნო-** პრეფიქსის ქართული **ნა-** პრეფიქსით ჩანაცვლების შემდეგ ჩანს გაჩენილი. შდრ., ნაკვალ-ი || ნაკვალ-ა „ნაკვალევი“ კვალ უნს ზმნისა.

ამდენად, შესიტყვების გვერდში ნაჩამინა ისტორიული გზა ასე გვესახება: *გვერდში **ნო-ჩამ-ინ-ი** < *გვერდში ნა-ჩამ-ინ-ი (**ნო-**ს შეენაცვლა ქართ. **ნა-**) < **გვერდში ნა-ჩამ-ინ-ა**.

ამ დაშვებაში არსებითი წინააღმდეგობა ის იქნება, რომ როგორც რეალურ (ნა-ჩამ-ინ-ა), ასევე აღდგენილ ფორმებში გვაქვს საუმლაუტო პოზიცია — ჩამ- ფუძეს ერთვის **-ინ** ელემენტი, ხოლო უმლაუტი არ განხორციელებულა, ე.ი. მოსალოდნელი ფონეტიკური პროცესი ჩამ-ინ-ა > ჩემ-ინ-ა არ შედგა. აქ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ:

1) პარადიგმის გათანაბრება მოხდა არა პალატალური ხმოვნების შემცველ ბრუნვისნიშნის ფორმების (ნათესაობითი, მოქმედებითი და ა.შ.), არამედ იმ ბრუნვათა მიხედვით, რომლებიც პალატალურ ხმოვნებს არ შეიცავენ და, შესაბამისად, ფუძის **ა** გახმოვანება (ნაჩამ-ინ-ა) შენარჩუნდა (გამყრელიძე, მაჭავარიანი, 1965, 163-164);

2) **ინ-** ელემენტის დართვა უმლაუტის მოქმედების შემდეგ დროინდელი პერიოდის ფაქტია და, შესაბამისად, ფუძეში **ა>უ** პროცესი (ნა-ჩამ-ინ-ა > *ნა-ჩემ-ინ-ა) აღარ განხორციელდა.

ქართ. **ნა-** ცემ მიმღობურ ფუძესთან მიმართებით მეგრულის სახელზმნურ წარმოებებს: ჩამ-ინ-ი „კბენა“, ნა-ჩამ-ინ-ა „ნაკბები“, ჩამ-ინ-ელ-ი „ნაკბენი“, ო-ჩამ-ინ-ალ-ი „საკბენი“ და უღვლილების ზოგიერთ (კერძოდ, III და IV სერიის ფორმებში ქინო-ჩამ-ინ-უ-ე „ნაკბენა“, ქუუ-ჩამ-ინ-უ „უკბენა“ წარმოჩენილ **-ინ** სუფიქსის მეტობასთან ერთად მისი მერმინდელობის საკითხიც დგება.

„კბენის“ მნიშვნელობა I და II სერიის ფორმებში **-ინ** ელემენტის გარეშეც გამოიხატება:

გვერქ თქუ: დიო დუს ქუაჩამუქ დო უკულ შხვასია „გველმა თქვა: ჯერ თავს ვუკბენ და მერე სხვასაო“ (ხალხ. სიბრძნ. I, 1994).

გვერქ აჩამუ... „გველმა უკბინა“.

ასეთი **ინ**- მეტობა სხვაგანაც დასტურდება – როგორც მკვიდრ ზანურ, ასევე ქართულიდან ნასესხებ სიტყვებში:

ტყობუა „დამალვა“	ტყობინი, ტყობინაფა „დამალვა“
სოფუა „გლეჯვა, წყვეტა, წეწვა“...	სოფინი „რუდუნება“
ნასოფა, ნასოფი „ნაწყვეტი, ნაგლეჯი“	ნასოფინა „ნაამაგარი, ნაწვალები“

ჩოჩუა „ჩოჩვა, ცოცვა, სოხვა“	ჩოჩინი „ჩოჩვა, ცოცვა, სოხვა“
ჩოქუა „ჩოქვა“	ჩოქინი „დაჩოქვა“, „დაჩოქება“
დონაჩოქა „დანაჩოქი“	დონაჩოქინა „დანაჩოქი“ და სხვ.

(ქაჯაია I, II, III).

მეგრულში „კბენის“ მნიშვნელობით იხმარება „ჩამინი“. აჩამუ – უკბინა („ცემა“ ძირია გამოყენებული – წერს არნ. ჩიქობავა „შედარებით ლექსიკონში“ (ჩიქობავა, 1938, 291), მაგრამ არაფერს ამბობს **-ინ** სუფიქსის შესახებ, რომელიც მხოლოდ სახელზმნურ და კაუზატიურ ფორმებში დასტურდება და რომლის დართვამაც ჩამ – ფუძის მნიშვნელობებიდან გამოანაწევრა „კბენის“ მნიშვნელობა. **-ინ** კაუზატივის მარკერად მიიჩნია გ. კლიმოვმა (კლიმოვი, 1964, 228); შემდგომში ეს თვალსაზრისი კითხვის ნიშნით წარმოადგინა (კლიმოვი, 1998, 271). ასეთი ფუნქციადაკარგული კაუზატივის რიგის სუფიქსები დასტურდება ქართულშიც და სვანურშიც (გიგინეიშვილი, 1981, 66-74).

ზემოთქმულის მიხედვით, ვფიქრობთ, რომ „გველნაცემის“ მნიშვნელობა ქართულ-ზანური ერთიანობის დონეზე გამოხატულია ნათესაობით-ბრუნვიანი მსაზღვრელისა და ვნებითი გვარის საობიექტო მიმღებობით წარმოებული შესიტყვეების საშუალებით : ქართულ-ზანური ***გუელის ნა-ცემი-ი** > ქართ. **გუელის ნაცემი-ი** : მეგრ.-ლაზ. **გუერიშ *ნოჩამი** ან < ***ნოჩემი** (იმის გათვალისწინებით **ა-** გახმოვანების თუ **ე-** გახმოვანების

მქონე ვარიანტი გავრცელდა მთელ პარადიგმაზე) > გვერდში ნა-ჩამ-ინ-ა (ნო- პრეფიქსის ნა- — ა პრეფიქს-სუფიქსით ჩანაცვლებით და სუფიქსურ-რი -ინ ელემენტის დამატებით).

გამოყენებული ლიტერატურა

აბულაძე 1973 – ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი.

ბაგრატიონი, 1985 – დავით ბაგრატიონი, იადიგარ დაუდი, გამოსაცემად მოამზადა ლადო კოტეტიშვილმა, „საბჭოთა საქართველო“, თბ., 1985.

გაგულაშვილი, 1986 – ი. გაგულაშვილი, ქართული მაგიური პოეზია, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

გამყრელიძე, მაჭავარიანი, 1965 – თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი.

გიგინეიშვილი, 1981 – ბ. გიგინეიშვილი, კაუზატივის ფუნქციადაკარგული სუფიქსი ზმნათა ერთ წყებასთან ძველ ქართულში, მრავალთავი, IX, თბილისი.

დეეტერსი, 1930 – G. Deeters, das Kharthwelische Verbum, Leipzig.

ვასუშტი, 1973 – ვასუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება IV, გამ. მოამზადა ს. ყაუხჩიშვილმა, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.

კლიმოვი, 1964 – Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, Москва.

კლიმოვი, 1998 – G.A. Klimov, Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages, Berlin - New York.

მეგრული ტექსტები II, 1991 – ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, II, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ნადარეიშვილი, 1962 – ლ. ნადარეიშვილი, მიმღობა ზანურში, იკე, XIII, თბილისი.

ფანასკერტელი, 1978 – ზაზა ფანასკერტელი-ციციშვილი, სამკურნა-

ლო წიგნი კარაბადინი, ტექსტი მოამზადა, გამოკვლევები , შენიშვნები, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო პროფ. მიხეილ შენგელიამ, „საბჭოთა საქართველო“, თბ., 1978.

სარჯველაძე 1995 – ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, მასალები. თბ.

სვან. ლ., 2000 – ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, სვანური ლექსიკონი, თბ.

ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000 – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ.

ქაჯაია I, 2001; II, III, 2002 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. I, II, III, თბ.

ქე I, 1997 – საქართველო, ენციკლოპედია, I, თბილისი.

ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I-VIII, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, თბ., 1950-1964.

ქეგლ ახ. – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, ახალი რედაქცია, რედ. პროფ. ა. არაბული, თბ., 2008.

ჩიქობავა, 1938 – არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, ტფილისი.

ხალხ. სიბრძნ. I, 1994 – ხალხური სიბრძნე I, მეგრული და ლაზური ანდაზები; შემდგენლები: რ. შეროზია, ო. მემიშიში, თბილისი.

Murman Sukhishvili

Georgian *gwelis nacemi* : Megrelian *gweriš načamina* Summary

Word combination *gwelis nacemi* (parallel *gwelis naḳbeni*) meaning **snake bite** is already attested in Old Georgian. It is also well represented in the medical books of the middle ages. These books give recommendations for snake bite treatment and offer anti-snake remedies for healing bites caused by the snakes. The information provided demonstrates that snake bite treatment tradition (and that of reptile bites in general) has been strong in Georgia.

These word combinations (*gwelis nacemi*, *gwelis naḳbeni*) containing determinatives in the Genitive case appear to be constructions derived from Proto Kartvelian. Word combination *gwelis nacemi* belongs to the level of Georgian-Zan linguistic community. The components of this word combination (snake and bite) are regular correspondences in Georgian and Megrelian.

*guel-is na-c₁em-i : Georgian **guel-is na-cem-i** : Megr.
(Zan) *gwer-iš no-čam-i > **gwer-iš na-čam-in-a**

Georgian **na-** prefix substitutes for Zan (Megrelian) **no-** prefix, **-in** seems to be a causative element that has been presented in single Zan forms (infinitive, participle and the forms of III and IV series).

ერთი აფხაზური ნასესობისათვის მებრუნლი

აფხაზებს ქართველურ ენა-დიალექტებზე მოლაპარაკეთაგან ყველაზე მჭიდრო ურთიერთობა მეგრელებთან ჰქონდათ. ამის შედეგად აფხაზურ-მა არაერთი ლექსიკური ერთეული შეითვისა მეგრულიდან და, პირიქით, მეგრულშიც დამკვიდრდა აფხაზური ნასესობანი. ჩვენ ერთ-ერთ მათგანს განვიხილავთ.

აფხაზურ ენაში დასტურდება ლექსიკური ერთეული **ა-ხო** (მდრ. აბაზ. ჰობ) 1. „წილი“. ჰჯვარა დაჰშან ხობ დარ იგობტ, ხობ სარ „ორად გავყავით და ერთი ნაწილი იმან წაილო, ერთი ნაწილი მე“. 2. „კერძი, ულუფა“. სხო სტთ! „ჩემი ულუფა, კერძი მომეცი!“ (ჯანაშია 1954). ბ. ჯანაშიას ამ ლექსემის ერთ-ერთ მნიშვნელობად დასახლებული აქვს ძღვენი: აჰა ახო იზნაიგემატ „ნათესავს ძღვენი მიუტანა“ (ჯანაშია 1954).

საანალიზო **-ხო**- ძირი ასევე მონაწილეობს ქელეხის აღმნიშვნელ აფხაზურ სიტყვაში: **აფსხოტ** „ქელეხი (ზედმიწ. „მიცვალებულის წილი, ხვედრი“)“.

იგივე **-ხო**- ძირი უნდა გვქონდეს შემდეგ ლექსიკურ ერთეულშიც: **ა-ხოტ** (მდრ. **ა-ხოტა**) „წილი, ხვედრი“. ურ იხოტ იმრუიტ „მას წილი არ ხვდა“. 2. ნაწილი. ხუჯვარა იშანტ ხობტ „მეხუთედი ნაწილი, მეხუთედი“. აკტი ა-ხოტ „პირველი ნაწილი“; აღუნტი ახოტაჰ „მსოფლიოს ნაწილები“; აცოტიჟ ახოტაჰ „სხეულის ნაწილები“; აჰაზა ახოტაჰ „მეტყველების ნაწილები“ (ჯანაშია 1954).. აკად. ქ. ლომთათიძე —**თა**-ს ვითარების სუფიქსად მიიჩნევს: არტ ავტჟ ჰარა-სარათა მალაბ „ამ ჯგუფში ყველა თავისუფლად გრძნობს თავს, თავისუფლად არის“ (მდრ. ქართ. „შენ-ჩემობით“ არის) (ლომთათიძე 2006, 82). შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ **ა-ხოტ**-შიც იგივე —**თა** სუფიქსი გვქონდეს, მაგრამ ვითარებითობის შინაარსი ამ ფუძეში დარდილულია. ეს აფიქსი აღნიშნული ფუნქციით უფრო აქტიური და მოქმედი ჩანს აბაზურში: **ხოთ**-თა „თავისუფლად“, **კაგა**-თა

„გიჟურად“ (Абазинско-Русский Словарь 1967). ამავე ფუძეების —**თა** სუფიქსიანი ვარიანტები აფხაზურ ენაში ვერ დავადასტურებ.

ხოთ მონაწილეობს ზმნურ ფუძეშიც: ა-**ხოთა**-რა (იხოთოუბ) „იყო ვალდებული (ე.ი. რაღაცის გაკეთება გმართებს, წილი გაქვს რაღაც საქმეში)“.

ხოთ უნდა გვექონდეს ვაჭრობის აღმნიშვნელ აფხაზურ სიტყვაშიც: ა-**ხაახოთ**-რა „ვაჭრობა“ (შდრ. ა-**ხაახოთვ** „ვაჭარი“). მას აქვს პარალელური ფორმაც: ა-**ხაჰახოთ**-რა. ორივესთვის ამოსავალია აბაზ. **ხოთახოთ**-რა „id“. სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ აფხაზურ აა-ს გარკვეულ შემთხვევებში იძლევა (ა)ჰ||ჰ(ა), ასევე მისივე წყვილელი ფშვინვიერი ლარინგალური სპირანტი (ა)ჰ||ჰ(ა) (ლომთათიძე 1976, 26). ა-**ხაახოთ**-რა რთული ზმნაა. იგი მიღებული უნდა იყოს **ხაჰა** და **ხოთ** ფუძეების შეერთებით, რომელსაც თავში დართული აქვს ზოგადობის ა-პრეფიქსი, ბოლოში კი მასდარის მაწარმოებელი -**რა** სუფიქსი. ზმნის ბოლოკიდური ა ამოვარდნილია (ა-**ხაახოთ**-რა < ა-**ხაახოთა**-რა), რაც მასვილის მოქმედებას უნდა გამოეწვიოს. როგორც ჩანს, აფხაზის წარმოდგენით, ვაჭრობა არის „ყიდვა-განაწილება“.

განხილულ აფხაზურ ფუძესთან მიმართების თვალსაზრისით საინტერესოა მეგრულში დადასტურებული ლექსემა **ათოხუთაფა (ათო-ხოთ-აფა)** „მისაკუთრება, მითვისება (ქიხუთუ||ქათიხუთუ „მისაკუთრა, მიითვისა“)“. აღნიშნული ლექსემა მეგრულის ლექსიკონებში ვერ დავადასტურებ (საანალიზო ლექსიკური ერთეული ჩავიწერეთ ჩხოროწყუს რაიონის სოფელ ჭოლაში). საფიქრებელია, რომ იგი აფხაზურიდან შეეთვისებინა მეგრულს. **ათო**- ზმნისწინა და გამოხატავს რაღაცის ქვეშ მყოფობას (ათოჭაბაკუა „დატკეპნა (ფეხქვეშ)“, ათოქიმინუა „ქვეშ-ქვეშ გაკეთება, მოწყობა, პროვოცირება, ღალატი“), **-ხოთ**, ჩვენი ვარაუდით, აფხაზური **ხოთა** ფუძიდან უნდა მომდინარეობდეს, რადგანაც მეგრულს არა აქვს ლაბიალიზებული თანხმოვნები, აფხაზური ხო ფონემისაგან მივიღეთ მეგრული **ხო** მიმდევრობა, **-აფ** თემის ნიშანია, **-ა** კი მასდარის მაწარმოებელი. მეგრულში უფრო მოსალოდნელი იყო **ხვ** (შდრ. მეგრ. **ჩემქვა || ჩემვა** „რძისა და ელარჯისგან გაკეთებული ფაფის მსგავსი საჭმელი“ (ჭარაია 1997), „რძეში მოხარშული ელარჯი; ფქვილის ღომი“ (ქობაღია 2010) < აფხ.

ა-ჩამქა „ყველთა და რძით გაკეთებული ღომი“ (Чирикба 1998, 131), მაგრამ მეგრულ თანხმოვანთკომპლექსებში ვ ფონემა ყოველთვის ბოლოკიდურ პოზიციაში გვხვდება (გუდავა, გამყრელიძე, 2000, 152-153), ამიტომ ფონოტაქტიკური შეზღუდვის შედეგად **ხეთ**-ს ნაცვლად მივიღეთ **ხუთ**. მეგრულში აფხაზურ ძირს სემანტიკური ცვლილებაც განუცდია: თუ საანალიზო ძირი აფხაზურში „წილს, სვედრს, ნაწილს“ ნიშნავს, მეგრულში გამოხატავს „რალაცის ჩუმად, მალულად მისაკუთრებას“, ამ სემანტიკურ ნიუანსს მეგრულში შესაძლოა **ათო**- ზმნისწინი ქმნიდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გუდავა, გამყრელიძე 2000 – ტ. გუდავა, თ. გამყრელიძე, თანხმოვანთკომპლექსები მეგრულში, კრებულში: რჩეული ქართველოლოგიური შრომები, თბ., 2000;
2. ლომთათიძე 2006 – ქ. ლომთათიძე, აბაზური ენა (მოკლე მიმოხილვა), თბ., 2006;
3. ლომთათიძე 1976 – ქ. ლომთათიძე, აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი, I, თბ., 1976;
4. ქობალა 2010 – ა. ქობალა, მეგრული ლექსიკონი, თბ., 2010;
5. ჭარაია 1997 – პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1997;
6. ჯანაშია 1954 – ბ. ჯანაშია, აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1954;
7. Абазинско-Русский Словарь, Москва, 1967;
8. Чирикба 1998 – В. Чирикба, К вопросу об абхазских заимствованиях в мегрелском языке, вопросы языкознания, 4, 1998;

Natia Poniava

Towards One of the Abkhazian Loan in Megrelian Summary

The article considers the megrelian root -xut- (ato-xut-af-a) “to appropriate” is loaned from the Abkhazian language where is attested the root **ᶑ** “a part, a share, a portion; a lot”. With this meaning in the Abkhazian language is attested the stem a- **ᶑᶑta** “a part, a share, a portion”; a lot. To our mind **-ta** can be the same suffix appeared in the Abazian stems expressing condition. In our opinion Megr. **-xut-** comes just from the Abkhazian root **ᶑᶑta**. Abkhazian **ᶑ** phoneme has given **xu** phonemes order in Megrelian because it hasn't the labialized consonants.

As it seems the Abkhazian root has changed the semantic meaning in Megrelian – If in Abkhazian the given root means “part, share, portion; lot”, in Megrelian it means to part something by stealth. This semantic meaning in Megrelian maybe caused because of the preverb **ato-** which one function is to give the word insinuating action.

სოც-ის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდისათვის
(ქართ. სოცნი, სოცვა, სოცნა, ქორწილი)

ლექსიკურ-სემანტიკურ ბუდის კვალიფიკაციისათვის:

ბუდედ მოიაზრება დარგობრივ-თემატური პრინციპით შერჩეული გარკვეული ოდენობის ლექსიკური მარაგი, რომელსაც მოეპოვება განსაზღვრული ამოსავალი ლექსიკური ერთეული ან ერთეულები (მაგალითად: „უფალისა და ღმერთის“, „სულისა და ხორცის“, „კაცისა და ადამიანის“, „ცდის (განსაცდელის)“, „შურის“ და მისთანა ბუდეებისთვის ამოსავალი ლექსიკური ერთეულები იქნება ბუდის სახელდებით მონიშნული ლექსემები).

სახელდება – **ლექიკურ-სემანტიკური** – განპირობებულია ბუდის ფარგლებში წარმოებული კვლევის საგანგებო წესით, კერძოდ: განსაზღვრება ბუდის ლექსიკური მარაგის სემანტიკური ველები (ბუდის გარეთ არსებული ამავე სემანტიკის მქონე ლექსიკური ერთეულების გათვალისწინებით); დგინდება მისი (ლექსიკური მარაგის) მაგისტრალური სემანტიკური მიმართულებები და იკვეთება ამოსავალი ლექსიკური ერთეულის ან ერთეულების გვარ-სახეობრივი სემანტიკური რაობა; წარმოჩნდება ბუდის ლექსიკური პოლისემიურობა. ყოველივე აქედან გამომდინარე, შესაძლებელი ხდება ამოსავალი ლექსიკური ერთეულის ან ერთეულების საგარაუდო არქესემანტიკის აღდგენა.

ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდის ფარგლებში არსებული ლექსიკური მარაგის კვლევა სამ საანალიზო ეტაპს ითვალისწინებს: 1) **საკუთრივ ლექსიკურ-სემანტიკური ანალიზი**; 2) **ამოსავალი ლექსიკური ერთეულის ან ერთეულების ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ინფორმაცია**; 3) **შესაბამისი საღვთისმეტყველო მასალის მოხმობა ეკლესიის წმიდა მამათა თარგმანებაზე დაყრდნობით**.

ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდის ამგვარად წარმოებული ანალიზი ახალი კუთხით წარმოაჩენს ქართული სიტყვის სემანტიკური განვითარების

ისტორიულ გზას, ბუდეში შემაგალი დარგობრივ-თემატური ლექსიკის ენობრივ არჩევანს.

უკვე შესრულდა „ცდის (განსაცდელის)“ (ღლონტი 2009, 223-231), „შურის“ (ღლონტი-კობიაშვილი 2010, ბპ. 163-180) და „უფალისა და ღმერთის“ (ღლონტი 2010, 40-65) ლექსიკურ-სემანტიკურ ბუდეების ანალიზი.

იყო ცდა ეტიმოლოგიური დაკავშირებისა: **ჯოც->ჯორც-** (გურამ ბედოშვილის ზეპირი გადმოცემით).

ამ დაკავშირების დასადასტურებლად წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილია „სულისა და ხორცის“ ლექსიკურ-სემანტიკურ ბუდეში შემაგალი „ხორცის“, „ხოცვის“ და „ხრწნის“ მაგისტრალურ სემანტიკურ მიმართულებათა ანალიზი, ზემოთ მონიშნული საანალიზო ეტაპების გათვალისწინებით.

ჯორც-ი:

წმიდა წერილი, ადამის შესაქმე, ადამიანს სულისა და ხორცის „შეურევენელ“ ერთიან ქმნილებად შერაცხავს (დამასკელი 2000, 75, 110, 179). ქართ. **ხორცის** სალექსიკონო განმარტებებში, როგორც წესი, საგანგებოდ ფიქსირდება **ხორცის და სულის** სემანტიკური პარადიგმა:

„სხეულიანი, ხილული, მოკვდავი“ <—> „უსხეულო, უხილავი, უკვდავი“.
მდრ.:

ერთი მხრივ — ძვ. ქართ. **ჯორცი** „სხეული; ხორცი; აგებული; ასო“ (აბულაძე 1973; სარჯველაძე 2001). **„ჯორცი** („და თქუა ადამ: აწ ესე ძუალი ძუალთა ჩემთაგანი და ჯორცი ჯორცთა ჩემთაგანი. ამას ეწოდოს ცოლ“ — შესაქმე 2, 23); და მეორე მხრივ — **„კაცთა სული** — სიტყვიერი, არსება-გონიერი, უსხეულო, უცნაური, სიტყვიერიდა უკვდავი, არსება-წვლილი, უსახო, ხატი და მსგავსი ღვთისა“ (სულხან-საბა 1993);

ერთი მხრივ — **„ხორცი** სხეული („და ჯორცნი იგი ზეცისათანი და ჯორცნი იგი ქუეყანისათანი“ — 1 კორინთელთა მიმართ 15, 40); სხეული, ტანი კაცისა (შესაქმე 2, 23); ხორცი ხილისა“; და მეორე მხრივ — **სული** არსება უსხეულო, გულის-ხმიერი, მნებებელი და სიტყვიერი („სულ არს ღმერთი“ — იოანე 4, 24) (ჩუბინაშვილი 1984);

მღრ. ასევე: ქეგლ-ის განმარტებანი: **ხორცი**-ი 1. ადამიანის ან ცხოველის სხეულის კუნთოვანი ნაწილი. 2. დაკლული (მოკლული) ცხოველის ან ფრინველის სხეულის ნაწილები, რომელსაც საჭმელად იყენებენ. 3. ადამიანის სხეული. 4. ფიზიკური არსებობა („სულის“ საპირისპიროდ);

სული 1. ადამიანის ფსიქიკურ უნართა ერთობლიობა. 2. გონი. 3. ადამიანის შინაგანი სამყარო, პიროვნების დამახასიათებელი ფსიქიკური თვისებები (უნარი, ნიჭი, ხასიათი, გრძნობა, განცდა, მიდრეკილებანი...), რაც მის მოქმედებას, ქცევას, მსოფლმხედველობას განსაზღვრავს. 4. უსხეულო, უხილავი, უკვდავი, ღვთაებრივი (საპირისპ. ხორცისა). 5. სუნთქვა. 6. ცალკეული ადამიანი, პიროვნება, კაცი (რიცხვით სახელებთან) (ქეგლ-ი 1960). [სულის ქეგლ-ისეულ განმარტებას აუცილებელი კორექტივით წარმოვადგენთ].

როგორც ვხედავთ, **ხორცი** ქმნის სამ სემანტიკურ ველს: I. „საკუთრივ სხეული“, II. „სხეულის ნაწილი (კუნთოვანი, რბილი)“, III. „არსება, ადამიანი“.

ხორცის სამივე სემანტიკური ველი, ძველი ქართული წყაროების მოწმობით, შემდეგნაირად გადანაწილდება:

ბერძნ. *soma* „ცოცხალი სხეული; ადამიანი“ და ბერძ. *sarx* „id.“, ანუ **ჯორცი** „სხეული (ცოცხალი)“, როგორც „**შემადგენელი ნაწილი ღვთის ქმნილებისა, ადამიანისა**“, მცირე გამოხატვისით, წარმოდგება ნართანიანი მრავლობითის ფორმით – **ჯორცნი**:

„სული გულს-მოდგინე არს, ხოლო **ჯორცნი** – უძღურ“ (მათე 26, 41);

„ნუ გეშინინ მათგან, რომელთა მოსწყვდნენ **ჯორცნი**, ხოლო სულისა ვერ ჯელ-ეწიფების მოკლვად“ (ლუკა 12, 4);

„შობილი იგი **ჯორცთაგან** ჯორცი არს, და შობილი იგი სულისაგან სული არს“ (იოანე 3, 6);

„სული არს განმაცხოველებელ, ხოლო **ჯორცნი** არად სარგებელ არიან“ (იოანე 6,63).

„ვითარცა **ჯორცნი** თვნიერ სულისა მკუდარ არიან“ (იაკობი 2, 26);

„ორნივე – სული და **ჯორცნი** – ერთ-გუამ არიან“ (დამასკელი 2000, 111);

„ერთბამად იქმნა დაბადებამ **ჯორცთამ** და შთაბერვამ სულისამ“ (და-მასკელი 2000, 111).

ქრისტეს წმიდა უხრწნელ ხორცსა და ყოვლადპატიოსან სისხლთან ნა-ზიარებს სიხარულით ვულოცავთ: „საკურნებელად სულისა და **ხორცთა**!“.

ამისგან განსხვავებით, ბერძნ. kreas „მოკლულის ხორცი (მკვდარი); ხორცის ნაჭერი (საჭმელი); ტყავი, კანი; (მიმართვისას) ადამიანი“, ანუ **ხორცი**, ვითარცა „**სულისაგან განშორებული, გვამი, საჭმელი**“ – ძველ ქართულში გადმოიცემა მხოლოებითი რიცხვის ფორმით **ჯორცი**:

„და სხუანი იგი მოისრნეს მახვლითა ცხენსა მას ზედა მჯდომარი-სადათა, რომელი გამოვიდოდა პირით მისით, და ყოველნი მფრინველნი განძლეს **ჯორცითა** მათითა“ (გამოცხადება 19, 21);

„უმჯობეს არს არა ჭამამ **ჯორცისამ** და არცა სუამა ღვნისამ“ (რო-მაელთა მიმართ 14, 21).

არცთუ იშვიათად მხოლოებით რიცხვშია **ჯორცი** მაშინაც, როცა იგი აღნიშნავს „ხორციელს, სულდგმულს“:

„რამეთუ ყოველი **ჯორცი** თივამ არს და ყოველი ღიდებამ კაცისამ“ (1 პეტრე 1, 24);

ან მხ. რ. **ჯორცი** „ნათესავის“ სემანტიკას იძენს: „**ჯორცო** ჩემო და დაო ჩემო“ (აბულაძე 1973), ან კიდევ შემადგენელიასაკრამენტული სემანტიკური წყვილისა – **ჯორცი და სისხლი** (ქრისტესი): „რამეთუ **ჯორცი** ჩემი ჭეშმარიტი საჭმელი არს და **სისხლი** ჩემი ჭეშმარიტი სასუმელი არს. და რომელი ჭამდეს **ჯორცსა** ჩემსა და სუმიდეს **სისხლსა** ჩემსა, იგი ჩემ თანა დადგრომილ არს, და მე მის თანა“ (იოანე 6, 55-56).

იგივე ვითარებაა შესაბამის სომხურ წყაროებშიც.

უკვე XI საუკუნიდან მოკიდებული, მრ. რ. **ჯორცნი** უმეტესწილად თითქმის სრულადაა ჩანაცვლებული მხ. რ. **ჯორცით**.

ჯოც-ა:

რა ლინგვისტური თუ ექსტრალინგვისტური საფუძვლები ეძებნება რიცხვში მონაცვლე ზმნათა **კლვა** (კლავს მას, მოკლა ერთი) და **ჯოცა** (ხო-ცავს მათ, დახოცა/დაჯოცნა მრავალი/იგინი) სემანტიკურ გადანაწილებას? რატომ იტვირთა სწორედ **ჯოცა** ზმნამ „მრავალთა კვლის“ სემანტიკა?

ძვ. ქართ. **ვოცა** უმთავრესად სამ სემანტიკურ ველს ქმნის:

„(აღმო)ფხვრა, მოშორება“ („მოვოცით მოივოცოს სული იგი ერისაგან თვისისა“ — რიცხუთა 15, 31);

1. **„მოსპობა, მოკვლა, დახოცვა, ამოწყვეტა“** („რომელმან ა(ღ)ვოცნეს ცოდვანი სოფლისანი“ — იოანე 1, 29; „ვითარცა დავოცნეს იგინი“ — აბულაძე 1973).

2. **„წმენდა, მოხოცვა“** („თმითა თვისითა წარჰვოცდა ფერჯთა მისთა“ — ლუკა 7, 38).

ქართ. **ხოცვა** დღემდე ინარჩუნებს სამივე სემანტიკურ ველს;

I. **„(აღმო)ფხვრა, მოშორება“:**

ძვ. ქართ. **მოვოცა** „აღფხვრა“ (აბულაძე 1973); **აღხოცვა** „აღ-მოფხვრა, მოსპობა“ (ქეგლ-ი 2007); **ხოცვა** „შემშრალება, მოშორება (ოფლისა, ცრემლისა), წმენდა (ცხვირისა)“ (ქეგლ-ი 1964).

ამ სემანტიკურ ველში ექცევა: მეგრ. **ხორცქ-** „გლეჯა, მოწყვეტა“ (რ-ს განვითარებით და მეტათეზით — ჩიქობავა 1938); მეგრ.-ჭან. **ქოს-** „ხვეტა“ (ვ->ქ) (ფენრიხი-სარჯველაძე 2000) და მეგრ. **ხოწ-**უა „თლა“, შდრ.:

ძვ. ქართ. **სუენა** „თლა“, **გამოხუენა** „კანის გაცლა“, **მოხუენა** „მოთლა“, **ხეენი** „ხის ჭურჭლის სათლელი (გულის ამოსაღები) იარაღი“ (ქეგლ-ი 1964); **ხეენა** „ხეენით თლა“ (ქეგლ-ი 1964); ამ უკანასკნელთა რიგშია: **გამოხეენა, მოხეენა**, ასევე **ხიენა** „ძვლებიდან ხორცის მოცლა, წიწკნა“ (ქეგლ-ი 1964).

II. **„მოსპობა, მოკვლა, დახოცვა, ამოწყვეტა“:**

ძვ. ქართ. **აღვოცა** „ამოწყვეტა, მოსვრა“ („ვეთქუ გარდაფენად გულისწყრომამ ჩემი მათ ზედა უდაბნოს შინა აღსავოცელად მათდა“ — ეზეკიელი 20, 13); **დავოცა** „მოკვლა, ამოწყვეტა, მოსვრა“ (აბულაძე 1973); **ვოცა** „მოსვრა, დავოცა“ (სულხან-საბა 1993). **ხოცა** „მოკვლა“ (ჩუბინაშვილი 1984). **ხოცვა** „ბევრის კვლა“; **დახოცვა** „ბევრის მოკვლა, გაწყვეტა, გაჟლეტა“ (ქეგლ-ი 1953); **ხოცვა-ჟლეტა** „ხოცვა, ჟლეტა“ (ქეგლ-ი 1964).

ამ სემანტიკურ ველში ექცევა: მეგრ.-ჭან. **სოცქ-//სროცქ-//სროსქ-** „კვდომა ცხოველისა“; ათინ. **სოწ-** „ხორცი“ (ც→წ – ჩიქობავა 1938); მეგრ. **სორცქ-, სარცქ-** „გაძღომა, გასკდომა“; მეგრ. **სორცქილ-**ი, **სარცქილ-**ი „გახეული“; ძვ. ქართ. **ვეც-**, **მ-ვეც-**ი „მხეცი; პირუტყვი“ (აბულაძე 1973; სარჯველაძე 2001) და სუან. **ვაც-/ვეც/ვეც-, ვაც-ა** „ნგრევა“, **ლი-ვეც-**ე „დანგრევა; განადგურება“ (ფენრიხი-სარჯველაძე 2000). ასევე შდრ.: მეგრ. **ხირიწკ-** „ფხრეწა“; ძვ. ქართ. **დახუეწა** „გადაკარგვა“; მოხევ. **სორსლი** „სატირლად გამზადებული სახის დამანჭვა“ და მოხევ. **დახვეწა** „გაფუჭება, გაცვეთა (კაბისა)“.

III. „წმენდა, მოხოცვა“:

ძვ. ქართ. **წარჯოცა** „გაწმენდა“ (აბულაძე 1973); **მოხოცვა** „მოწმენდა (ცხვირისა, ცრემლისა, ოფლისა)“ (ქეგლ-ი 1958), „წაშლა (ნახატისა)“ (ჩუბინაშვილი 1984). შდრ.: ძვ. ქართ. **ხუეწა** „ფხეკა“, **ხეწა** „ნართის გასუფთავება სახვეწით“ (ქეგლ-ი 1964). **ხიწნა** „ძვლებიდან ხორცის მოცლა“ (ქეგლ-ი 1964).

ამ სემანტიკურ ველში ექცევა: მეგრ. **სორცქ-** „გლეჯა“ (ჩიქობავა 1938); მეგრ.-ჭან. **ქოს-** „წმენდა, დაგვა, ხვეტა“ და მეგრ. **სოს-** „ხილის გაწმენდა“ (ფენრიხი-სარჯველაძე 2000). ასევე შდრ.: მეგრ. **სუმ-** „გვა, დაგვა“, **ხუმენს** „გვის“.

ქართველურ ენათა წარმოდგენილი ლექსიკურ-სემანტიკური მასალა აღბეჭდავს ქართ. **ჯოცა** ზმნის სემანტიკური განვითარების შემდეგ საფეხურებს:

„თლა, ცლა, წყვეტა“ —> „შლა, რღვევა“ —>
„ნგრევა, საობა, განადგურება“ —>
„კვდომა“ —> „მრავლის კვლა“ —>
„(და)ხოცვა“.

სრწნ-ა, ვრწნ-ა:

სრწნა და **სრწნილება** სულხან-საბას მიერ საგანგებოდაა ნიშანდებული დარღვევა-დაშლის სემანტიკის ორი (მრჩობლი) ასპექტით („სრწნილებისა სახე ორსა დაჰნიშნავს“ – სულხან-საბა 1993), რომლის დროსაც ქართვე-

ლი ლექსიკოგრაფი ხელმძღვანელობს იოანე დამასკელის „გარდამოცემით“ (დამასკელი 2000):

ერთი ასპექტია – „შემტკიცებული სხეულის შემადგენელი უხილავი ელემენტების **დარღვევა, დაშლა, სრწნა**“:

„**სრწნა** დაქსნა კავშირთა და დარღვევა“; „**სრწნილება** სრწნის მოსლვა. დაჰნიშნავს სრწნილება სრულიად დაქსნასაცა და უჩინო-ქმნასა ვორცთა-სა კავშირთა მიმართ, რომლისაგან შემტკიცებულ იყოს“ (სულხან-საბა 1993);

მდრ.: ძვ. ქართ. **ჯრწნა, სრწნა** „გახსრწნა, წახდენა, გაფუჭება; დახსნილება, სრწნილება“ (აბულაძე 1973; სარჯველაძე 2001); **დაჯრწნა** „დაშლა; გახსრწნა“; **დახსრწნა** „დაშლა“ (სულხან-საბა 1993; აბულაძე 1973; სარჯველაძე 2001).

მეორე ასპექტია – „**სულისა და ხორცის გაყრა, სიკვდილი**“:

„და კვალად დაჰნიშნავს... სიკვდილს, რომელ არს სულისა ვორცის განყოფა და ეგვეითარი“ (სულხან-საბა 1993).

აქედან გამომდინარე, **სრწნილება** და **უსრწნელობა** მიუცილებელი კომპონენტია ადამიანის შესაქმისეული ორბუნებოვნების (სული+ხორცი) გამომხატველი სემანტიკური ოპოზიციისა;

„სხეულიანი, ხილული, მოკვდავი, **სრწნადი**“ <—>

<—> „უსხეულო, უხილავი, უკვდავი, **უსრწნელი**“.

ეკლესიის წმიდა მამათა სწავლებით, **ხორცის, სხეულის, გვამის, ხორციელის, კაცის** გარდა, სრწნადი ბუნებისაა:

საწუთრო, (წუთი)სოფელი, ქვეყანა: მდრ. ებრ. **ხელედ** „წუთისოფელი“ < „სრწნა, უანგი“: „და იხილა უფალმან ღმერთმან ქუეყანა და იყო გან-სრწნილი“ (შესაქმე 6, 12);

ადამისეული სამოსელი – ადამისეული პირველცოდვა წმიდა მამათაგან ხშირადაა სახელდებული **პირველსრწნილებად**, ანუ ადამის მოდგმის წარწყმედის პირველმიზეზად: „შეჰმოსა უფალმან ადამს სამოსელი იგი სრწნილებისა და განწყუნადი“ (დამასკელი 2000).

წმიდა მამები გვითითებენ **სულის და ხორცის, სიცოცხლის და სიკვდილის** საღვთისმეტყველო-სემანტიკურ პარადიგმათა ანალოგებზე:

„ქმნა“ <—> „ხრწნილება“: „ქმნა — ვითარცა აღორძინება და ხრწნილება — ვითარცა მოკლება (დამასკელი 2000);

„შობა“ <—> „ხრწნილება“: „არსებათა შინა არს შობა და ხრწნილება“ (დამასკელი 2000).

ამასთან, **ხრწნილება** ხშირად იჩენს თავს სინონიმური წყვილებით:

„სიკვდილი“, „არ(ს)-ყოფა“ და „ხრწნილება“: „ყოფისაგან არ-ყოფად მიმართი ითქუმის ხრწნილებად“ — ამონიოსი; „ხრწნილება... არს არსებისაგან არა-არსყოფად“ (დამასკელი 2000);

„დაღპოლვა“ და „განხრწნა“, „დარღვეულობა“ და „ხრწნილება“: „ხრწნილებად ითქუმის სრულიადი დაქსნა ნივთთა მიმართ“ (დამასკელი 2000) და სხვა.

სემანტიკის შემდგომი გაფართოების შედეგია **ხრწნის** უკვე ძველ ქართულშივე ჩენილი პოლისემანტიკა: „წახდენა, გაფუჭება, შეცდენა, წარყმედა, კლება, დასუსტება, დაუძლურება“ და სხვა.

ჯორც-ი, ჯორც-ა, ჯრწ-ნ-ა:

რამდენადაც სიკვდილი, ანუ სულის ხორცთაგან გასვლა, იწვევს ხორცის მრავლობით რღვევას, შლას, ხრწნას („მიწა ხარ და მიწადცა მიიქცე“ — შესაქმე 3, 19), — ქართულ ენაში საგანგებოდ გამოიძებნა **კვდომისა და კვლის** მორფოლოგიური ადეკვატი — **ჯორცა, (და)ჯორცვა** — სპეციფიკური სემანტიკით „მრავლის კვლა, კვდომა“.

ამ მხრივ უღრესად საგულისხმოა შესიტყვებანი: **ხორცი შეისხა**, ძვ. ქართ. **ჯორცნი შეისხნა**, შდრ.: „და უბიწოთა მათგან სისხლთა მარადის ქალწულისათა შეისხნა ჯორცნი სულიერნი“ (დამასკელი 2000, 151); „სულსა ჯორც და ძუალ არ ასხენ“ (ლუკა 24, 39), **ხორც(შე)სხმული, ხორცს დაყრის**, რომლებშიც რიცხვში მონაცვლე ზმნეები — **სხმა, (შე)სხმა, დაყრა** — ხრწნადი **ჯორცის** „მრავლობით არსებობის“ სემანტიკის დასტურად წარმოდგებიან.

ეს კი, თავის მხრივ, გვიმოწმებს, რომ **კვდომისა და კვლის** სემანტიკა აღმოცენდა არქისემიდან — „**ხორცის მრავლობით შლა-რღვევა, ხორცის ხრწნადობა**“.

ამას თვალსაჩინოდ გვიმოწმებს
ნაცემები ქართველური ენებიდან, შდრ.:

სათანადო მო-

ძვ. ქართ. **მოვოცა** „აღფხვრა“,
ქართ. აღხოცვა „აღმოფხვრა, მოსპობა“,
ძვ. ქართ. აღვოცა „ამოწყვეტა, მოსვრა“,
ძვ. ქართ. **ვოცა** „მოსრვა, დავოცა“,
ძვ. ქართ. **დავოცა** „მოკვლა, ამოწყვეტა, მოსრვა“,
ქართ. **ხოცვა** „ბევრის კვლა“,
ქართ. **დანოცვა** „ბევრის მოკვლა, გაწყვეტა, გაჟლეტა“,
ქართ. **ხოცვა-ჟლეტა** „ხოცვა, ჟლეტა“.

მეგრ. **ხორცქ-** „გლეჯა, მოწყვეტა“ (რ-ს განვითარებით და მეტათე-
ზით),

მეგრ.-ჭან. **ხოცქ-//ხროცქ-//ხროსქ-** „კედომა ცხოველისა“;
მეგრ. **ხორცქ-**, **ხარცქ-** „გაძლომა, გასკლომა“;
მეგრ. **ხორცქილ-**ი, **ხარცქილ-**ი „გახეული“;

ათინ. **ხოწ-**ი „ხორცი“ (ც→წ),
მეგრ. **ხოწ-**უა „თლა“,
მეგრ.-ჭან. **ქოს-** „ხვეტა“ (ვ→ქ)
მეგრ. **ხირიწკ-** „ფხრეწა“,
ქართ., ქართლ. **ხიწნა** „ძვლებიდან ხორცის მოცლა, წიწკნა“,
ძვ. ქართ. **ხუეწა** „თლა“,
ძვ. ქართ. **მოხუეწა** „მოთლა“,
ძვ. ქართ. **გამოხუეწა** „კანის გაცლა“,
ძვ. ქართ. **დახუეწა** „გადაკარგვა“,
ქართ. **გადახვეწა** „გადახვეწა“,
მოსხე. **დახვეწა** „გაფუჭება, გაცვეთა (კაბისა)“,
მოსხე. **ხორსლი** „სატირლად გამზადებული სახის დამანჭვა“,

სვან. **ჯაც-/ჯეც/ჯეც**, **ჯაც-ა** „ნგრევა“, ლი-**ჯც**-ე „დანგრევა; განადგურება“ (შდრ.: ძვ. ქართ, **ჯეც**, მ-**ჯეც**-ი „მხეცი; პირუტყვი“),

ამ მრავლისმეტყველ საანალიზო მასალასთან ერთად, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს წმიდა წერილში შემონახული უნიკალური მიმღეობური ფორმა – **გამოჯორცვილი**:

„ზედადგი სიავი და შთაასხ მას წყალი; და შთაადგენ მას დრონეულნი, ყოველი დრონეული კარგი მისდამი: წვევი და ძუალი **გამოჯორცვილი** ძუალთაგან“ (ეზეკიელი 24, 4). [„**დრონი**, **დრონეული** ჯორცი დიდრონი ნაკვეთი. ასოეული, გინა ძვალ-გამოღებული ასოთაგან ჯორცი მონაკვეთი; **ქესატი** დრონი ჯორცთა“ – სულხან-საბა 1991; „ასოეულად აქნილი ხორცი“ – აბულაძე 1973; „ხორცის ნაჭერი“ – სარჯველაძე 2001].

ძველი ქართული ზმნის – **გამოჯორცვა** „ძვლებისაგან ხორცის აქნა, ათლა ნაჭრებად“ – ვნებიითი გვარის მიმღეობა **გამოჯორცვილი** „ძვლებისაგან აქნილი, ათლილი, ნაჭრებად გამოცლილი ხორცი“ უაღრესად საგულისხმოდ გვითითებს **ჯოცა** ზმნის საგარაუდო წარმომავლობასა და მის სემანტიკურ განვითარებაზე:

ჯორც- „ხორცი (ხრწნადი, მრავლობით შლადი, რღვევადი, მოკვდავი)“ — > ***ჯორც**- „შლა, თლა, რღვევა, ფხვრა“ —> **ჯოც-ა**, **ხოცვა** (და)ხოცვა“ (< „მრავლის კვლა“, < „კვდომა, კვლა (ერთისა)“, < „ნგრევა, სპობა, განადგურება“, < „შლა, რღვევა“, < „ფხვრა, თლა“).

ამავე სემანტიკური რიგის ბუნებრივ გაგრძელებად გვესახება:

ჯორც-ი „ხრწნადი ხორცი (მრავლობით შლადი, რღვევადი, მოკვდავი)“ —> ***ჯორც**- „შლა, თლა, რღვევა, ფხვრა“ —> ***ჯრც**- —> ***ჯრც-ნა** —> **ჯრწნა** „ხრწნა“, სადაც **ო**-ხმოვნის სრული რედუქცია ომონიმიის (***ჯორცნა** „შლა, თლა, რღვევა, ფხვრა“ და ***ჯორცნა** „ხრწნა“) დაძლევის ფონეტიკურ საშუალებად განიხილება (შდრ.: **ჯს-ვა** „გაღება“ და **ჯშ-ვა** „დაკეტვა“), ხოლო **ც** > **წ** გამოწვეულია **რ** და **ნ** სონანტთა ორმხრივი მუზობლობით: **ჯრცნა** > **ჯრწნა** (შდრ.: **მართ-ოდენ** > **მართო**, (მ)ცოდნე > ცოტნე; მეგრ. **ოხორძა** > **ოხორწა** „ქალი, ცოლი, დიასახლისი“) (ლომთათიძე 1996, 7, 13, 15; ჩიქობავა 1938, 125;)

ხორცის, ხოცვის და ხრწნის წარმოდგენილი სავარაუდო ეტიმოლოგიური დაკავშირების თვალსაზრისით საინტერესო დამატებით მტკიცებულებას გვაწვდის შესაბამისი ექსტრალინგვისტური მასალა:

სანსკრ. **krūrā** „გატყავებული; უმი, სისხლიანი > ბერძნ. **kréas** „საჭმელი ხორცი; ადამიანი (გადატ.)“;

ზენდ. **Iwar's** „ჭრა, თლა“ > ძვ. ბერძნ. **sarx** „ხორცი“;

სემიტ. **zḥ** „მსხვერპლი“ > „მსხვერპლი; დაკლული, საჭმელი ხორცი“;

ლათ. **tellus** „მიწა“ და ლიტვ. **týras** „ჭაობი“;

ძვ. ინდ. **talām** „დაბლობი“ > სლავ. **тло** „ფსკერი, საფუძველი“

ძვ. სლავ. **тилетѣ**, სლავ. **тлеть**, ძვ. რუს. **тля** „ლობა, დაშლა“ და ძვ. სლავ. **тъло** „სხეული“; ბულგ. **тързам** „ვხევე, ვფლეთ“;

ძვ. ჩეხ. **трѣба** „მსხვერპლი“, რუს. **тереба** „მსხვერპლშეწირვა“ და რუს. **(ис)требить** „განადგურება“;

სლავ. **тереть** „შლა“ და ძვ. რუს. **(по)терати** „დაღუპვა, დაკარგვა“;

ლატვ. **trupēt** „ლობა, დანამცეცება“ და სლავ. ბულგ. **труп** „ტანი; ხის ღერო, გვამი“ (ფასმერი 1971);

ესპ. **tronco** „ხის ღერო; ტანი, ტორსი“, ესპ. **tro(n)zar** „მსხვერვეა, ნგრევა, დანაწილება“ და ესპ. **tronzarse** „განადგურება, სიკვდილამდე მისვლა“.

ქორწილი:

ქორწინება – ერთ-ერთი ქრისტიანული წმიდა საიდუმლოა შვიდთაგან. ქრისტიანული ქორწინების ესქატოლოგიური მნიშვნელობა გამოიხატება ქრისტეს დამოკიდებულებით ეკლესიისადმი, ვითარცა სიძისა – საპატარძლოსადმი:

„საიდუმლოა ესე დიდ არს; ხოლო მე ვიტყვ ქრისტესათჳს და ეკლესიისა“ (ეფესელთა მიმართ 5, 32).

ქორწინების წმიდა საიდუმლოს წარმოშობას, ასევე წმიდა მართლმადიდებელ ეკლესიაში მის დამკვიდრებას, უშუალოდ უკავშირდება ადამისა და ევას შესაქმისეული მისტერია (შესაქმე 2, 18-25). ეს საიდუმლო

ღმერთმა კაცთა მოდგმის შექმნისთანავე დაუდგინა ადამიანურ ბუნებას, აკურთხა და რჯულითაც დააფუძნა:

„დაუტეოს კაცმან მამამ თვისი და დეიამ თვისი და შეეყოს ცოლსა თვისსა და იყვნენ ორნივე ერთ ჯორც“ (შესაქმე 2, 24); „ვითარმედ არღარა არიან ორ, არამედ ერთ ჯორც“ (მათე 19, 6).

ადამისა და ევას სსენებულ შესაქმისეულ მისტერიაში შესიტყვება **ერთ ჯორც** თვალსაჩინოდ აფიქსირებს ქორწინების წმიდა საიდუმლოს საკრამენტულ მომენტს – ვითარცა ორთა შეერთებას, შეუღლებას, შეზიარებას, რომლის დროსაც ორნი „არღა არიან ორ“, არამედ არიან „ერთ ჯორც“.

წმიდა მამათა განმარტებით, ადამისა და ევას შექმნის ამბით „შესაქმე“ არ გვიამბობს ადამიანის, როგორც ზოოლოგიური ფენომენის ბედზე. ამ ამბავში წარმოჩენილია ადამიანის სულიერი ბუნება და მისი სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი დანიშნულება. ამიტომ **ერთ ჯორც**, მეუღლეთა ამქვეყნიური შეყრის გარდა, გულისხმობს როგორც ერთიანი მისწრაფებებით შემტკიცებულ სულიერ-ზნეობრივ შეკავშირებას, ისე ამ შეკავშირების „ერთსულობის მაღლსაც“ (ლოპუხინი 1904).

მამსადაძმე, ქრისტიანული ქორწინებით შეუღლებული წყვილი უკვე არის არა ამქვეყნად უბრალოდ შეერთებული ორი ხორციელი, არამედ ღვთის ნებითა და ეკლესიის კურთხევით ერთმანეთთან შეზიარებული ერთი პირი – **ერთ ჯორცი და ერთ სული**.

საფიქრებელია, რომ ადამიანური ყოფის უძველესი ქრისტიანული საეკლესიო ინსტიტუტის ქართულ სახელდებაში – **ქორწინება** – უცილობლად უნდა ყოფილიყო დაფიქსირებული ამ წმიდა საიდუმლოს ზემოხსენებული საკრამენტული მომენტი – **ერთ ჯორც**.

კომპოზიტ **ქორ-წილ**-ის მეორე კომპონენტს, „არქაული წარმოების **-ილ** სუფიქსიანი სახელურ“ (არაბული 2001, 209) **წილ**-ს, გამჭვირვალე სემანტიკა აქვს:

ძვ. ქართ. **წილ-ი** „ხვედრი; წილი“ (აბულაძე 1973; სარჯველაძე 2001), ქართ. **წილ-ი** „ნაწილი; ის, რაც ერგო“ (ქეგლ-ი 1964),

ძვ. ქართ. **წილ** „ნაცვლად, სამაგიეროდ“ (სულხან-საბა 1993; აბულაძე 1973; სარჯველაძე 2001),

ძვ. ქართ. **განწილვა, განწილება** „გაყოფა; ნაწილი, ხვედრი“ (აბულაძე 1973; სარჯველაძე 2001),

განწილებული „დაყოფილი; წილხვდომილი“ (სარჯველაძე 2001),

მოწილვა „მოკრეფა“ (სულხან-საბა 1991; აბულაძე 1973; სარჯველაძე 2001).

რაც შეეხება **ნ/ლ** სონორთა ალტერნაციას – **ქორწინება/ქორწილი, იქორწინა/იქორწილა** – დადგენილია, რომ: „სონორთა ალტერნაცია **ნ/ლ, ნ/რ** სახისა აშკარად იკვეთება, როგორც ზმნისა და სახელის ფუძეთა სა-დიფერენციაციო საშუალება. ეს კარგად ჩანს მარტივ ძირ-ფუძეთა ურ-თიერთმიმართების მეშვეობით“ (არაბული 2001, 126). აქვე, სქოლიოში, შენიშნულია, რომ **ქორწინ-ი/ქორწილ**-ის შემთხვევაში „ალტერნაციის ანალოგიური ფუნქცია აშკარაა, მაგრამ ფუძის ანალიზი ჭირს“ (იქვე).

თუმცა, ეს უკანასკნელი გარემოება არ დააბრკოლებს საკუთრივ **ქორ-წინების**, ვითარცა საეკლესიო ტერმინის, წარმომავლობის ვარაუდს. პირი-ქით – ზმნისა და სახელის „აშკარად გამოკვეთილი“ მადიფერენცირებული ფუნქცია **ნ/ლ** სონორთა ალტერნაციისა გვეკარნახობს, რომ ეკლესიის წმი-და საიდუმლოთა სახელდების ჟამს ქართველი ტერმინშემოქმედი ზედმი-წევნით ითვალისწინებდა წმიდა წერილს, კერძოდ – შესაქმისეულ უწყებას ღვთივკურთხეულ მეუღლეობაზე („**იყვნენ ორნივე ერთ ჯორც**“), რომელიც სსენებული საკრამენტულობის ორ მნიშვნელოვან მხარეს გულისხმობს:

ა) ორის ერთობა – **ერთჯორცობა**, რომლის გამოსატვის მიზნით, მან მიმართა „არქაული წარმოების სახელურ“ **წილ**-ს მნიშვნელობით „ხვედრი, ის, ვინც წილად ხვდა, წილად ერგო; წილხვდომილი“, შდრ. ზეციერი მამის კურთხევა: „დაუტეოს კაცმან მამაჲ თჳსი და დედაჲ თჳსი და **შეეყოს** ცოლსა თჳსსა და **იყვნენ ორნივე ერთ ჯორც**“ (შესაქმე 2, 24); (ძვ. ქართ. **შეყოფა** „შეერთება, შეზიარება, შეუღლება, შერწყმა, შერევა; შედედება, შემკვრივება; მოკიდება; დაკავშირება; გაყოფა“ და **შეყოფილი** „გაერთებული; შეერთებული, შეკავშირებული“ – სულხან-საბა 1993; აბულაძე 1973; სარჯველა-ძე 2001);

ბ) ორის ლვთივკურთხეული ერთობა **ხორციით**, ანუ ორის ლვთივკურთხეული ერთად ყოფნის წილხვდომილობა **ამქვეყნად**. კომპოზიტი **ქორწილი**-ი სწორედ ეს საკრამენტული მხარეა ზედმიწევნით დაფიქსირებული: ქართველმა ტერმინშემოქმედმა არჩევანი შეაჩერა წმიდა წერილში საგანგებოდ მონიშნულ ლექსიკურ ერთეულზე – **ვორც**:

***ვორც-წილ- > *ვორწილ-/ხორწილ- > ქორწილი-ი**

შდრ.: ძვ. ქართ. **ვორცდიდი** „მსხვილი; ტანით დიდი; მსუქანი“: „და ისიძვე ძეთა მიმართ ეგვპტისათა, მოზღვრეთა შენთა, **ვორცდიდა**“ (ეზექელი 16, 26); ასევე: **ვორცგანთუსულ-ყოფა** „ასო-ასოდ დაჭრა“, **ვორცდაგებული** „ხორციანი“ **ვორცთეთრი** „თეთრი“ (სარჯველაძე 2001) და სხვა.

რაც შეეხება ფონეტიკურ გადასვლას **ვ/ხ > ქ**, შდრ.:

მთის დიალ. **ქორწილი//ვორწილი**, **ქისიყი//ვისიყი**, **ხოყანა//ქოყანა**, **ქვიშქეთი//ქვიშეთი**, **ხუნძახი//ქუნძახი** (ლლონტი ალ. 1984; ჩიქობავა 1938, 334);

ასევე: ძვ. ქართ. **ჯვე** და ჭან. **ხრე//ქრე** „მოხუცი“ (ჩიქობავა 1938, 221-222; ქათარაძე 1964, 46-47); წარ-**ვოცა** და ჭან. **ო-ქოსუ**, მეგრ. **გო-ქოსუ** „წმენდა, დაგვა“ (ჩიქობავა 1938, 222).

წინანუნისმიერი **ც**-ს დაკარგვას აღარაფერი უდგას წინ მკვეთრ **წ**-ს მეზობლობაში.

ეკლესიის წმიდა საიდუმლოს სახელდებად, რალა თქმა უნდა, დამკვიდრდა **-ება** სუფიქსიანი აბსტრაქტული სახელი **ქორწილი** —> **ქორწინება**, შდრ. დანარჩენი ექვსი წმიდა საიდუმლოს სახელდება: **ნათლისღება**, **მირონცხება**, **ზიარება**, **სინანული**, **ზეთის კურთხევა**, **მღვდლობა**.

გამოყენებული ლიტერატურა:

აბულაძე 1973: ილია აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები), თბილისი, 1973.

ადიშის ოთხთავი 897 წლისა, ზურაბ სარჯველაძის საერთო რედაქციით, თბილისი, 2003.

არაბული 2001: ავთანდილ არაბული, ზმნური და სახელური ფუძეთქმნადობის პრობლემა ქართველურ ენებში, „ქართული ენა“, თბილისი 2001.

ახალი აღთქმამ უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი, საქართველოს საპატრიარქოს გამომცემლობა, თბილისი, 1995.

დამასკელი 2000: წმიდა იოანე დამასკელი, მართლმადიდებლური სარწმუნოების ზედმიწევნითი გადმოცემა, ორი ძველი ქართული თარგმანი (წმ. ეფრემ მცირისა და წმ. არსენ იყალთოელისა) გამოსაცემად მოამზადეს რომან მიმინოშვილმა და მაია რაფაევამ, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო მაია რაფაევამ. ძველი ბერძნულიდან თანამედროვე ქართულზე თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ედიშერ ჭელიძემ. თბილისის სასულიერო აკადემია, თბილისი, 2000.

ეზეკიელის წიგნის ძველი ქართული ვერსიები, თბილისი, 1976.

იმნაიშვილი 1986: ივანე იმნაიშვილი, ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი, თბილისი, 1986.

წმიდა იოანე ოქროპირი, თარგმანებად მათეს სახარებისაჲ, თარგმანი წმ. ექვთიმე მთაწმინდელისა, წიგნი I, 1996; წიგნი II, 1996; წიგნი III, 1998.

ლომთათიძე 1996 ქეთევან ლომთათიძე, სონანტთა მეზობლად ხშულთა გამკვეთრება (დაყრუება) ქართველურ ენებში, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1996.

ლოპუხინი 1904: Толковая Библия, А. П. Лопухина, 1, Петербург, 1904-1907.

მცხეთური ხელნაწერი, თბილისი, 1981, 1982, 1983.

სულხან-საბა 1991: სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I.

სულხან-საბა 1993: სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II, 1993.

სარჯველაძე 2001: ზურაბ სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის სიტყვის კონა, თბილისი, 2001.

ფასმერი 1971: Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка, т. III, Москва, 1971.

ფენრიხი-სარჯველაძე 2000: ჰაინც ფენრიხი, ზურაბ სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი, 2000.

ქართული ავიოგრაფიული ძეგლების სიმფონია-ლექსიკონი, თბილისი, ტ. I, 2005; ტ. II, 2007.

ქართული სამოციქულოს სიმფონია-ლექსიკონი, თბილისი, 2009.

ქეგლი, ტტ.: V-1958, VI-1960, VII-1962, VIII-1964.

ღლონტი ალ: ალექსანდრე ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1984.

ღლონტი-კობიაშვილი 2010: მედეა ღლონტი, მაია კობიაშვილი, შურის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდისათვის, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XXXVIII, 2010, გვ. 163-180.

ღლონტი 2009: მედეა ღლონტი, ცდ-ის სემანტიკური ბუდისათვის“, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XXXVII, 2009, გვ. 223-231.

ღლონტი 2010: მედეა ღლონტი, უფალ-ის და დმერთ-ის ლექსიკურ-სემანტიკური არჩევანი ქართულში“, „ეტიმოლოგიური ძიებანი – 2010“, გამომცემლობა დედაენა, 2010, გვ. 40-65.

ჩიქობავა 1942: არნოლდ ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942.

ჩიქობავა 1936: არნოლდ ჩიქობავა, ჭანური გრამატიკული ანალიზი, ტფილისი, 1936.

ჩიქობავა 1938: არნოლდ ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, ტფილისი, 1938.

ჩუბინაშვილი 1984: დავით ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი, 1984.

Medea Glonti

Towards the Lexical-semantic Cluster (Georg. *xorc-i* “flesh” *xocva* “kill”, *xrcna* “decay”, *korčil-i* “wedding”)

According to the saint letter soul and flesh are not mixed but the whole creature. In the old Georgian writings the old Georgian entry **qorc-i** as “body (alive)” and part of the God’s creature”, is mainly given with plural form **qorc*n*-i**, but **xorc-i** is given as “flesh, body, food”.

As death or leaving soul from the body causes disorganization, disintegrate, decay (“you were made from soil, and you will become soil again” - Genesis 3, 19) in the Georgian language has been found the morphological correspondence to this semantic **qoca**, (**da**)**xocva** “kill (kill or die lots of somebody/something). This semantic is affirmed with data of the Kartvelian languages and the proper typological materials.

The lexical-semantic analysis of the entries: **xorc-i** “flesh”, **xocva** “kill lots of somebody/something and **xrcna** “decay”, make us suppose that **qorc-** (n) “flesh (perishable, collapaible, mortal)” **qorc-** (v) “dismiss, carve, eradicate, exterminate”, →* **qoc-a**, **xocva** kill (lots of somebody/something).

To our mind, the natural continuation of this semantic line is **qorc-i** “perishable body (distrable, dismissable, mortal → ***qorc-** “dismiss, carve, disorganize, eradicate” → **qrc-** →***qrc-n-a** →**qrcn-a** “decay”.

In the article is also attempt to give name to the Christian saint mistery – **korčineba** “wedding” “a man leaves his father or mother and connects to his wife and they will be together like one body” (Generation, 2, 24).

In our oppinion, the church term **korčineba** “wedding” belongs to the lexical-semantic group of **xorc-i** “flesh”: ***qorc-čil** -> ***qorčil-||xorčil-** > **korčil-i**.

ლაზური სქეონ-ი (ქჩეონ-ი, ქჩონ-ი, ჩონ-ი)
(ეტიმოლოგიური ღაკვირვება)

ლაზურში დასტურდება ლექსემა **სჩეონ-ი** (Tine, Amse-de Jong, 2004) და მისი პარალელური ვარიანტები: **ქჩეონ-ი** (შენგელია, მასალეზი), // **ქჩონ-ი** (Bujakliši, Uzunhasanoğlu, 1959; Mapp, 1910), // **ჩონ-ი** (Mapp, 1910) „ეთორტანისამოსიანი“, „ეთორიანი“.

საანალიზო ერთეულები ნაწარმოები სიტყვებია: ***სჩეონ-ი//*ქჩეონ-ი//*ქჩონ-ი//*ჩონ-ი**, სადაც ***სჩე-//*ქჩე- //*ქჩ-//*ჩ-** „ეთორის“ აღმნიშვნელია, ხოლო ***-ონ** - მაწარმოებელი სუფიქსი, რომლის შესახებაც ნ. მარი წერს: „ონ-ი [>ონ-ი] იხმარება არსებით სახელთაგან ზედსართავ სახელთა საწარმოებლად, რომელნიც აღნიშნავენ რისამე ქონებას ანდა რისამე სიჭარბეს, მაგ.: ბულუტონი „ღრუბლიანი“, ილონი „ძვლიანი“, ჯუმონი (ჯუმე-ონი) „მარილიანი“, ოხონი (ოხონ-ონი) „სახელოვანი“ (Mapp, 1910, გვ. 73).

არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისით, ჭანური -ონ სუფიქსი ფუნქციურად ქართული **-იან**, **-ოვან**, **-ოსან**, **-იერ** აფიქსების ფარდია (ჩიქობავა, 2008, 548). საანალიზო ლექსიკური ერთეულები, მითითებული ლიტერატურის მიხედვით, აღნიშნავს: „ეთორტანისამოსიანი“; „ეთორიანი“. სემანტიკური კვლევის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია, რომ ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალებში **სჩეონ-ი//ქჩეონ-ი** ფორმებს უდასტურდებათ სხვა მნიშვნელობაც: „ეთორთმისანი, ჭალაროსანი“. ვფიქრობთ, მოცემული სიტყვების ამოსავალი სემანტიკა სწორედ ეს უნდა იყოს. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა ლაზ. (სოფ.) **სჩეონ-ა** „საქონელი – რომელშიც თეთრი ფერი დომინირებს“.

საანალიზო ერთეულები, როგორც ჩანს, ფონეტიკური ვარიანტებია, ამოსავალია **სჩეონ-ი** ფუძე, რომლისგანაც მიღებულია → **ქჩეონ-ი**. **სჩე-//ქჩე-**ძირზე **-ონ** სუფიქსის დართვამ გამოიწვია ფუძისეული ხმოვნის დაკარგვა, რის შედეგადაც მივიღეთ → **ქჩონ-ი** (მდრ. ჯუმეუ „მარილი“, ჯუმეონ-ი „მარილიანი“ ← ჯუმე-ონ-ი, კუმა „კვამლი“ - კუმეონ-ი „კვამლიანი“),

შემდეგ კი **ქრ-** კომპლექსის გამარტივებით მივიღეთ → **ჩ-ონ-**ი (შდრ. ლაზ. **სჩე-** → **ქჩე-** → **ჩე** (ჩიქობავა, 2008, 237-238)).

მიგვაჩნია, რომ საანალიზო ლაზური **სჩე-ონ-**ი → **ქჩე-ონ-**ი → **ქრ-ონ-**ი → **ჩ-ონ-**ი ლექსიკური ერთეულები ქართ. **მსცოვან-**//ძვ. ქართ. **მვცოვან-** „ჭალაროსანი“ - თეთრი თმის, წვერის მატარებელი“ (ქეგელ, 1958) ფუძის ფონეტიკურ-სემანტიკური შესატყვისია. ქართ. **მსცოვან-**ი//ძვ. ქართ. **მვცოვან-**ი, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, წარმოქმნილი სიტყვაა და ამგვარად დაიმლება: **მ-სც-ოვან-**//**მ-ვც-ოვან-**, სადაც **მ-სც-**//**მ-ვც-** ძირი „თეთრს აღნიშნავს“, **-ოვან** კი მაწარმოებელი სუფიქსია. ქართ. **მ-სც-ე-** ძვ. ქართ. **მ-ვც-ე-** „ჭალარა“: მეგრ. **რჩე/ჩე** „თეთრი“: ჭან. **სჩე/ქჩე/ჩე** „მოხუცი“, „თეთრი“: სვან. **მეჩ-** „მოხუცი“ ფუძეთა კანონზომიერი შესატყვისობა დადგენილია (თოფურია, 1979, 17, 266; ჟღენტე, 1953, 75, 79, 135, 185; არნ. ჩიქობავა, 1942, 90, 244; გამყრელიძე, მაჭავარიანი, 1965, 166; ნ. მარი, 1912, 47; კლიმოვი, 1964, 144, 267; ფენრიხი, სარჯველაძე 1990, 501, 502); საერთოქართველურ სუფიქსად აღდგება ***-ან**, (**-ოვან**, **-ოსან**, **-იან**), რომელმაც ლაზურში მოგვცა **-ონ**.

ამდენად, ლაზ. **სჩე-ონ-**ი → **ქჩე-ონ-**ი → **ქრ-ონ-**ი → **ჩ-ონ-**ი: ქართ. **მსცოვან-**ი//ძვ. ქართ. **მ-ვც-ოვან-**ი.

გამოყენებული ლიტერატურა

გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი.

თოფურია 1979: ვ. თოფურია, ბგერით მოვლენათა თანმიმდევრობა, შრომები, III, 1979, თბილისი.

თოფურია 1979: ვ. თოფურია, უკანაენისმიერ თანხმოვანტა ცვლის პროცესებისათვის ქართველურ ენებში, შრომები, III, 1979, თბილისი.

ჟღენტე 1953: ს. ჟღენტე, ჭანურ-მეგრული ფონეტიკა, თბილისი.

ფენრიხი, სარჯველაძე 1990: პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი.

ქეგლ 1958 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. V თბილისი.

ჩიქობავა 2008: არნ. ჩიქობავა, -ონ სუფიქსი მეგრულში, შრომები, III, თბილისი.

ჩიქობავა 1942: არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში. თბილისი.

ჩიქობავა 2008: არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, შრომები, IV, თბილისი.

შენგელა 2011: ე. შენგელა, მასალები, სარფი.

Климов 1964: Г. Климов, Этимологический словарь картвелских языков, Москва.

Март 1910: Н. Я. Март, Грамматика Чанского (Лазского) языка с хрестоматиею и словарем, С. – Петербург.

Март 1912: к вопросу о положении абхазского языка среди яфетических, С. – Петербург.

Avci Bucaklışi, Uzunhasanoğlu, 1999: I. Avci Bucaklışi, H. Uzunhasanoğlu, Lazuri-Turkuli nena funa/Lazca-Turçe sözlük,

Tine, Jong 2004: Dr. Tine, H. Amse-de Jong, Laz-Inglish Dictionary, Freuden Stadt.

Eter Shengelia

**Laz xčeon-i(kčeon-i, kčon-i//čon-i)
(Ethimological Observation)
Summay**

In the article is discussed Laz word **xčeon-i** “in a white dress”, “a person with white hear” and its paralel variants: **kčeon-i//kčon-i//Con-i**. They are the derivated words, those can can be devided as **xče-on-i//kče-on-i//kč-on-i//č-on-i**. and be separated the roots (**xče-//kče-//kč//če-** “white”) and the suffix **-on**, which derivates the word of property or plenty from noun or adjective. That is equivalent to the Georgian **-ian**, **-ovan**, **-osan**, **-ier** suffixes.

Laz **xče-on-i//kče-on-i// kč-on-i//č-on-i** are correspondence to Georgian **mxc-ov-an-i**//old Georgian **mqc-ov-an-i** “with white hear”. Can be restored common Georgian suffix ***-an** (**-i-an**, **-ov-an**, **-os-an**) to which correspondence is Laz **-on**.

ერთი უძველესი ქართული (სვანური) გვარის
ბულუზიანი || ბოლზანი || ბოლუზიანი...
ფონეტიკური ვარიანტების შესახებ

(„მატიანე სვანეთისა კრებისა“-ს მიხედვით)

სვანურისათვის, როგორც უმწერლობო ენისათვის, მეტად მნიშვნელოვანია სვანეთის საისტორიო ძეგლები, რომლებიც შედგენილია ქართულ ენაზე მდივან-მწიგნობართა მიერ (ევროპელი მოგზაურები სვანურის მასალების ჩასაწერად გერმანულ ანბანს იყენებდნენ). ამ წყაროებიდან თავისი მნიშვნელობით გამოირჩევა „მატიანე სვანეთისა კრებისა“; რომელიც, სვანეთის საისტორიო აქტებთან ერთად, აკად ს. ჯანაშიას რედაქტორობით, 1941 წელს გამოსცა პ. ინგოროყვამ. „სულთა მატიანეს“ (შემოკლებით ასე უწოდებენ „მატიანე სვანეთისა კრებისა“-ს) წამძღვარებული აქვს განმარტება: „დაიწერა წმიდაჲ ესე მატიანე სალოცველად ყოველთა სუანეთის კრებისა შემომწირველთა და შემოვედრებულთათვის“. იგი დათარიღებულია მე-13 საუკუნის მეორე ნახევრით, აღნიშნულია სოფლები, სადაც კრებები გამართულა და ჩამოთვლილია სახელები და გვარები „...ვინცა ამა კრებასა მიეგება და სული შეჰვედრა“.

ჩვენამდე მოღწეული სათემო, სამოქალაქო აქტები, სიგელები და სხვა დოკუმენტები, რომლებიც მე-13-მე-16 საუკუნეებით თარიღდება, „სულთა მატიანესთან“ ერთად, გვაწვდის ისეთ ონომასტიკურ მასალას, რომელიც „...საშუალებას იძლევა თვალი გავადევნოთ სვანური ანთროპონიმიკის — გვარ-სახელთა ცვლასა და განვითარებას სულ ცოტა 6-7 ასეული წლის მანძილზე“ (მარგიანი 1998, 9). საყურადღებოა აკად ე. თაყაიშვილის შენიშვნა, რომ „...ამ მატიანეთი ცხადდება, თუ რა და რა გვარებია გადმო-სული სვანეთიდან და დასახლებული საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში,

ნამეტნავად იმერეთში და სამეგრელოში“ (თაყაიშვილი 1910, 491-92).

გარდა ამისა, სვანური ფონეტიკის კვლევისას, ენათმეცნიერები სში-რად მიმართავენ სვანურ საისტორიო ძეგლებს, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ძეგლებში სვანური მასალები ქართული ანბანისა და ორთოგრაფიის საშუალებით არის გადმოცემული. პროფ. მ. ქალდანი აღნიშნავს, რომ ქართული ანბანი არ იყო საკმარისი სვანური ფონეტიკური სისტემის სათანადო სისრულით გადმოსაცემად და ამიტომ მდივან-მწიგნობარნი სშირად გარკვეული სიძნელების წინაშე აღმოჩნდებოდნენ ხოლმე.

პროფ. მ. ქალდანი, სვანური უძველესი ისტორიის კვლევისას, ზო-გიერთი საკითხის გასარკვევად ზემოაღნიშნული წყაროების ჩვენებას ეყ-რდნობა. მეცნიერის აზრით, სვანური საისტორიო წყაროების ჩვენება ადასტურებს, რომ ხმოვანთა უძველესი ამ ენისთვის დამახასიათებელი იყო ჩვენამდე მოღწეული უძველესი საისტორიო ძეგლების შექმნის ეპოქაშივე: „...უძველესი ხმოვანების ის ვარიანტები, რომლებიც, ინტენსივობით გა-მოირჩეოდნენ, წერაში მერყეობას განაპირობებდნენ“ (ქალდანი 1969, 139).

ფეიქრობთ, პროფ. მ. ქალდანის მიერ უკვე დადგენილი მიზეზით უნდა აიხსნას ფონეტიკურ ვარიანტთა შემდეგი სიმრავლე: **გულუბიანი, გოლბი-ანი, გჷელუბიანი, გულბანი, გოლუბიანი, გულუბიანი, გულობიანი...**

წერილობით ძეგლებში დასტურდება ამ გვარის ძირი, დღეს უკვე გამქრალი პატრონიმი „გულუბა“: „... სული შეჰვედრა ბერსა გულუბასა“ (მატ. გვ. 151).

პროფ. თ. გვანცელაძე თავის წიგნში „აფხაზური ენა“ დაწვრილებით განიხილავს **ბა** მარცვლის შემცველ ქართულ პირსახელთა და გვარსახელ-თა წარმომავლობას და ცალსახად აღნიშნავს, რომ გამოსაყოფია არა **-ბა** მაგვარსახელბედი სუფიქსი, არამედ ქართული სუფიქსები: **-ობ-ა, ებ-ა** და სხვ. სახელში **გულუბა** გამოიყოფა **უბ-ა**, რომელიც **ობ-ა** სუფიქსის ფონეტიკური ვარიანტია. ასეთი ვარიანტები ჩვეულებრივია ქართულში. **ახ-ობ-ა-ძე – ახ-უბ-ა-ძე, ქურდ-ობ-ა-ძე – ქურდ-უბ-ა-ძე** (გვანცელაძე, იქვე).

რაც შეეხება ძირისეულ **უ-ო** მონაცვლეობას (**გულუბა – გოლობა**), მ. ქალდანს დასაბუთებული აქვს, რომ **ო** და **უ** ხმოვანთა უძველესი შემთხვევაში მათი წერის ნიშანთა აღრევა ხდებოდა (ქალდანი 1969, 133).

ზოგადად, უმლაუტიანი ხმოვნების გადმოცემა ორთოგრაფიულად საკმაოდ რთული იყო. მეცნიერი **არონ** საკუთარი სახელისაგან ნაწარმოებად მიიჩნევს **არონ-ი-ან, არან-ი-ან, არნ-ი-ან** ოჯახის გვარის სახელებს და წერს, რომ „...ამ სახელის დამწერლობაში შენიშნული სიჭრელის მიზეზიც, ჩვენი აზრით, უმლაუტიანი ო-ს წარმოთქმაშია საძიებელი“ (იქვე, 133). ამავე მიზეზით ხსნის მეცნიერი **ჟელდიან, იულდიან, იოლდიან** ვარიანტების არსებობას.

ზემოაღნიშნული მიზეზით უნდა აიხსნას მატრიანეში დადასტურებული **გულუბა**-ს გარდა, გვარებში **გოლობ-ი-ანი, გოლუბ-ი-ანი** დაფიქსირებული ძირების **გოლობ, გოლუბ** არსებობა (**გულობ** → **გოლობ** → **გოლ-უბ**).

ზოგადად, **უ/ო** მონაცვლეობა დღევანდელი სვანურისათვის ნაკლებად არის დამახასიათებელი, თუმცა შეიძლება ასეთ პარალელურ ფორმებსაც წავაწყდეთ: **დორყუ** || **დურყუ** „მემოზღუდული ადგილი“, **დომეყ** || **დუმეყ** „ბერწი“, **დუხ** || **დუხუ** „ყოჩი, ერკემალი“ (ჩუხუა, 2000-2003, 94-95), გვაქვს აგრეთვე: **კულუნ** || **კოლონ** „კოლო“, **კალონ** || **კალუნ** „კანონი“.

ისტორიულ ძეგლებში უფრო ხშირია **უ/ო** მონაცვლეობა. მაგალითად სეტის ხევის კერძო აქტებში, რომელიც დათარიღებულია მე-14-მე-15 საუკუნეებით გვაქვს გვარი **ცხომიანი**, ხოლო მე-13 საუკუნის მატრიანეში **ცხუმ-ი-ანი**. ერთმანეთს პარალელურად დასტურდება **გულუმუნ-ი-ანი** და **გოლომონ-ი-ანი**, გვაქვს **გულომან-ი-ანიც**. ამ სახის მონაცვლეობაა შემდეგ გვარებშიც:

გორი-ი-ანი და **გური-ი-ანი**

ნიგორ-ი-ანი და **ნიგურ-ი-ანი**

გუმგოთელ-ი-ანი და **გომგოთელ-ი-ანი**

შემკობილ-ი-ანი და **შემკუბილ-ი-ანი** და სხვ.

პროფ. ქ. მარგიანმა სადისერტაციო ნაშრომში „სვანური ონომასტიკა“ სხვადასხვა ასპექტით შეუდარა ერთმანეთს წერილობითი ძეგლები და თანამედროვე სვანურის მონაცემები. მისი დასკვნით, სვანეთის წერილობით ძეგლებში წარმოდგენილ გვარ-სახელთა რაოდენობა სამ-ოთხეზის აღემატება დღევანდელობას. აქ უკვე გასათვალისწინებელია სტიქიური კატასტროფები და მძიმე საცხოვრებელი პირობები, რის გამოც ხშირად

ადგილი ჰქონდა მთიდან ბარში მიგრაციას. არაიშვიათად ოჯახები იძულებული იყვნენ, მთაში გაბატონებული სისხლის აღების ადათის წესს გამოჰქცეოდნენ და ამის გამო მიეტოვებინათ თავიანთი **ლანგა-ლარდა** „სამოსახლო-სამყოფელი“ და უსაფრთხო ადგილას გახიზნულიყვნენ. ასე, მაგალითად, **გოლუბიანთა** გვარის ერთ-ერთი უზუცესი მანდილოსანი უყვებოდა თავის შთამომავლებს, რომ სვანეთიდან გადმოსახლებისას, ცხენებზე გადაკიდებულ „ხალთებში“ (ნაჭრის ტომრები, რომელსაც დღესაც იყენებენ) ესხდნენ პატარა ბავშვები და ისე მოჰყავდათ. უნდა შევნიშნოთ, რომ გვარი **გოლუბიანი** თავისი გავრცელების არეალით გამოირჩევა. ოფიციალური მონაცემებით, ამ გვარის ხალხი ცხოვრობს ხარაგაულში, ხაშურში, თბილისში, რუსთავში, ოზურგეთში, ქუთაისში, ჩხოროწყუში, ზუგდიდში, სენაკში, ზესტაფონში, თერჯოლასა და საჩხერეში. მიუხედავად სხვადასხვა კუთხეში დასახლებისა, მათ იციან, რომ ისინი სვანეთიდან არიან. ასე მაგალითად, სოფელ ჭაჯქვინჯსა და ხიბულაში ჩასახლებულ **გოლუბიანებს**, შეიძლება კარგად არც ახსოვთ თავიანთი გვარის წარმომავლობა, მაგრამ, როგორც პროფ. მ. ჩუხუა ამბობს, იქაურმა მაცხოვრებლებმა კარგად იციან, რომ ისინი სვანები არიან. დღეს უკვე ძნელი დასადგენია, კერძოდ რა მიზეზით მოხდა მათი სვანეთიდან გადმოსახლება, მაგრამ ერთი კი ცხადია, რომ გაჭირვებაში მყოფ, საკუთარი საცხოვრისიდან ოტებულ სვანებს, დედასაქართველო გულში ჩაიკრავდა და ნავთსაყუდელს მიუჩენდა. გადმოცემის თანახმად, ხშირად იმერეთის მეფის ჯარში თავის გამოჩენისთვის მეფე მეომრებს სამოსახლოთი ასაჩუქრებდა. შეიძლება ერთ-ერთი მიზეზი ესეც იყო იმერეთში სვანური გვარების სიმრავლისა.

რაც შეეხება იდენტური ძირის მქონე გვართა ფონეტიკური ვარიანტების სიმრავლეს, მატრიანეში ეს გამოწვეული უნდა იყოს, ერთი მხრივ, ფონეტიკური პროცესებით (მატიანის შექმნისას უკვე მოქმედებდა უმლაუტი და რედუქცია) და მეორე მხრივ, სვანურის არმცოდნე მდივან-მწიგნობართა მიერ უმლაუტიან (და არა მხოლოდ უმლაუტიან) ხმოვანთა მექანიკური აღრევით, და, მაინც არ შეიძლება უდიდესი მადლიერების გრძნობით არ მოვიხსენიოთ ყველა ის ადამიანი, რა თქმა უნდა, იმ მდივან-მწიგნო-

ბართა ჩათვლით, რომელთა საშუალებითაც ჩვენამდე მოაღწია ჩვენმა ისტორიამ, გაცხადებულმა ამ გვარ-სახელებში. ვინაიდან ქართულ-სვანურ გვარ-სახელთა სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტები ხშირად ნებისთ თუ უნებლიეთ, გაუგებრობის მიზეზი ხდება, ვფიქრობთ, ამ მიმართულებით კვლევა-ძიების გაგრძელებას.

გამოყენებული ლიტერატურა

- თ. გვანცელაძე**, 2001: თ. გვანცელაძე, აფხაზური ენა, თბილისი.
- ე. თაყაიშვილი**, 1990: ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ სვანეთში 1910 წელს, თბილისი.
- ქ. მარგიანი**, 1998: ქ. მარგიანი, სვანური ონომასტიკა (საკანდიდატო დისერტაცია), თბილისი.
- სვანეთის საისტორიო ძეგლები**, 1941, თბილისი
- მ. ქალდანი**, 1969: მ. ქალდანი, სვანური ფონეტიკა, თბილისი.
- მ. ჩუხუა**, 2000-2003: მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი.

Roena Chkadua

**On the Subject of the Phonetic Variants of the
Georgian (Svan) Ancient
Surname: Gulubiani, Golbani, Golubiani...
Summary**

The Svan historical written records that are very important with various views were created in Georgian by scribes. It is true that the Georgian alphabet is not often enough to describe Svan phonetic systems that cause difficulties when indicating vowels with umlauts. Scientists often use the onomastic materials, come down to us by means of these records, when they study phonetic questions.

According to the above-mentioned historical sources the abundance of the phonetic variants of the surnames with the common root can be explained.

ფუძემთა და სიტყვაფორმათა საკიეველი

ქართული

- აბსოლუტი 25
აბსოლუტურად 25
ადამისეული სამოსელი 82
ათ-ი 50
ახ-ობ-ა-ძე 98
ახ-უბ-აძე 98
აღზოცვა 80, 84
აღვოცა 80, 84
- ბურთი 42
- გამოვორცვა 85
გამოვორცვილი 85
გამოხუეწა 80, 84
გამოხვეწა 80
განწილება 88
განწილებული 88
განწილება 88
გვამი 82
გველგესლა 57
გველნაცემი 61, 59, 68
გველნაკენი 59, 61-64
გველცემული 61
გრძ-ელ-ი 6
გუელ- 62
გუელ-ი 65
გუელისა ნაკენი 62
გუელისა ცემული 61
გუელისცემული 61
გუელის კენილი 61
- გუელის ნაცემ-ი 68
გუელის ნაცემი 57-58, 60-62, 64, 65
გუელისნაცემი 61
გუელის ნაკენი 60, 61
გუელკენილი 58
გუელნაცემი 58, 61, 62
გუელნაკენი 61
გუელნაკენის 58
გუელცემული 58, 61, 62
- დარბაისელ-ი 5
დასტურ 25
დასტური 25
დაყრა 83
დახრწევა 82
დავოცა 80, 84
დაჯრწნა 82
დიად 24
დიად II დია 24
დიახ 23, 24, 31
დრონეული 85
დრონი 85
- ერთი- 38
ერთ ვორც 87, 88
ესხატი 85
ექესი 46
ექუს 46

ზე 3, 26, 28, 29, 31-33, 36

ზრქ-ელ-ი 6

თუკი 32

იწი 15

კბენა 62, 65, 67

კაჩ-ა 15

კე 31, 36

კენ 26, 29, 31

კვინჭალი 15

კვინჭალობს 15

კი 23-24, 26-32, 34, 36, 73, 83,
94, 100

კივილი 19

კლვა 79

კუ 31, 32

კუე 31, 32, 33

ლასხიშვილი 13

ლოყნარი 14

მი 26

მოლაშხია 13

მოწილვა 88

მოხვეწა 80

მოხოცვა 80, 81

მოხუეწა 80, 84

მოვოცა 80, 84

მძრომთა 57

მწვე 26

მ-ხც- 94

მ-ხც-ე 94

მ-ვეცი 81, 85

მ-ვეც- 94

ნაკბენი 57, 59-64, 67

ნა-ცემ 67, 71

ნაცემი 57-58, 60-62, 64-66, 71

ნა-ცვალ-ი 14

ნა-ცემ-ი 68, 71

ორ-ი 41

ორლავი 45

რვა 47-49

რუა 48, 49

რუან 48

სა-აშხ-იან-ო 13

სადილ 9

საკუინჭალო 15

სამი 43, 50

სამკურნალო 57-59, 62, 69

საწუთრო 82

-სდილ- 9

სულის 77, 78, 82, 83

სხეულის 72, 78, 82

სხვა 39, 42, 53

სხმა 83

სხუა 38, 39

სხუა-ე 38, 39

ტაფობი 18

უბედო 45

ურთი-ურთი 38, 47

ტორი 44
ტოთხი 44
ტოცი 44

ქავი 5, 6
ქე 23-26, 28-31
ქვა 6, 15, 18
ქვე 24-26, 28-31
ქვევით 26
ქველ- 3, 4, 5
ქველი 3, 5
ქველის-მეტყველება 3
ქველის-მოქმედება 4
ქველის-მოქმედი 3
ქველის-საქმარი 4
ქველის-საქმე 3, 4
ქველნაბრდღუენი 4
ქველპირობა 4
ქველყოფილი 4
ქვეშ 26, 73
ქვეყანა 82
ქვიშქეთი//ქვიშხეთი 89
ქი 25, 30-32
ქისიყი//ჯისიყი 89
ქო 25, 26, 30, 32, 34
ქორწილ-ი 89
ქორწილი 76, 86, 88, 89
ქორწილი//კორწილი 89
ქორწინება 86-89
ქტე 25-26, 29-33
ქურდ-ობ-ა-ძე 98
ქურდ-უბ-ა-ძე 98
ქველ- 5
*ქავ-ელ-ი 5

ღებ-ი 14
ღმუილ 19

ყე 26, 30
ყელი 14
ყენ 26
ყველ- 5
ყველ-ი 6

შ- 31
შე 31, 83
(შე)სხმა 83
შეყოფა 88
შეყოფილი 88
შვიდ 47
შინ 31
-შურო 10

ჩონა 43

-ც 23
ცემ- „დარტყმა“ 65
ცემა 68
ციხე 5
ციხელ- 5
ციხელ-ა 5
ციხელ-ი 5
ცხომიანი 99
ცხრა 49
ცხუმ-ი-ანი 99

წარვოცა 81
წენ 26, 31-33
წილ 87-89

წილ-ი 87, 89
(წუთი)სოფელი 82

ჭეშმარიტად 25

ხეწა 80, 81
ხეწ-ი 80
ხიწნა 80-81, 84
ხოცვა 76, 80-81, 83-85
ხოცვა-უღელთა 80, 84
ხორსლი 81, 84
ხორციელის 82
ხორცი 76-86
ხორცქ- 80-81, 84
ხორცს დაყრის 83
ხორც(შე)სხმული 83
ხოყანა//ქოყანა 89
ხრწნა 76, 81, 82, 85
ხრწნილება 81, 82, 83
ხუეწა 80, 81, 84
ხუნძასი//ქუნძასი 89
ხუმლ 45

ქეც- 81, 85
ქეც 81, 85
ქოც-ა: 79
ქოცა 79, 80, 81, 83-85, 89
ქოც->ჯორც- 77
ქორც-ი: 77
ქორცგანთჳსულ-ყოფა 89
ქორცდაგებული 89
ქორცდიდი 89
ქორცთეთორი 89
ქორცნი 77-79, 83

ჯორწილი 89
ჯორწილ-/ხორწილ- 89
ჯორც-წილ- 89
ჯრწნ-ა 81-82, 85
ჯცე 89

ჯანსოთელი 13
ჯომარდ- 3
ჯომარდი 3
ჯომარდობა 3

პო 23, 31, 32

ზანური

(მეგრულ-ზანური)

ათოხუთაფა 73
ართს 38
არ-ჩქვა 38
აჩამუ 68

გა-მო-ჩამ-უ 65
გე-ჩამ-უ 65
გვერ-ი 65
გვერიში ნაჩამინა 63
გვერიშ ნა-ჩამ-ინ-ა 67, 69
გვერიშ ნაჩამინა 64, 65, 67
გვერიშ ნაჩამინაში შელორცა 63
გვერიშ ნო-ჩამ-ინ-ი 67
გო-ქოსუ 89
გუერიშ *ნოჩამი 68

ვით 41, 50
ვითი 50

მე-ჩამ-უ 65
მგვერ-ი 65

ნა-ჩამ-ინ-ა 67, 69
ნაჩამინა 63-67
ნა-ჩემ-ინ-ა 67
ნ-გვერ-ი 65
*ნოჩემი 68

ოთი 50
ო-თხ-ი 45
ო-თხლო 45
ო-თხლო- 45
ოთხლო 45
ო-თხლო-ნ-ეჩ-ი 45
ო-თხუ 45
ო-ნთხლო 45
ო-ქოსუ 89
ოში 50
ო-ჩამ-ინ-ალ-ი 67
ო-ჩამინ-უ 65
ო-ჩამ-უ 65
*ონ 93

ჟირ 41
ჟირი 41
ჟორ 41
ჟურ 41
ჟერი 41

რუო 48

სქვ 47

ქ 25
ქა 25, 29
ქინო-ჩამ-ინ-უ-ე 67
ქუ 25
ქუუ-ჩამ-ინ-უ 67
ქჩეონ-ი 93
ქჩონ-ი 93

შქვ 47
შქვა 38
შქით-ი 47

ჩამ- 65
ჩამ 65, 67-69
ჩამ-ინ-ი 65, 67
ჩამინი 68
ჩემ-ინ-ა 67
ჩონ-ი 93
ჩქვა 38, 39
ჩხოვრო 49
ჩხორი 49

ხარცქ- 81, 84
ხოცქ 81, 84
ხოწ-ი 81, 84
ხროსქ 81, 84
ხროცქ 81, 84
ხუმენს 81
ხჩე//ქჩე 89, 93-94
ხჩეონ-ი 93, 96

ჯურ 41

სვანური

აბზინდამ 42
ამენ 43
ამჟ 46
ამჟ 46
ანჟ 46
არა 47-49
ასაბინამ 43
არან-ი-ან 99
არნ-ი-ან 99
არონ 99
არონ-ი-ან 99
აჟ 28
აჟას 13
აჟას-იანი 13
აჟირ 49-51
აჟირ-დ 51
აჟირ-იანი 51
ა-ჟირ-გნ 51
აჟირ-კეც 51
აჟრ-ინ 51
აჟეს-იანი 13
აჟ-ულდ 10
-აჟს 13
აჟს-ან-აჟ 13
აჟსა-ჟურ 10
აჟსაჟურ 13
აჟს-იანი 13
აჟს-იანეზი 13
აჟსჟ 41
აჟსჟ-დ 41
აჟსჟ-მ-იჟ 41
აჟსჟ-შჟ 41

აჟსჟ-ემ 41
აჟ-ი 46
ასგლჟენ 14
ართვ 40
ართჟ 40, 41
ართჟდ ლირდე 40
აჟდ 50
*აჟს-ა<<ჟ>-ჟურ 13

ბანბამ 43
ბამბამ 43
ბაგაჟ რატიანის 10
ბეჩ 15
ბეჟენდ-აჟ 20
ბირთჟ 42
ბულო 42
ბულო 42
ბულო^რ 42
ბგლ-ემ 20

გა-სკად 17, 18
გიორგინანი 14, 15
გიორგობიანი 15
გორა 14
გორიბოლო 14
გორჟ-აჟ 20
გობიანი 98
გოლოზ 99
გოლოზა 98
გოლოზ-ი-ანი 99
გოლომონ-ი-ანი 99
გოლ-ჟებ 99
გოლჟებ 99, 100
გოლჟებ-ი-ანი 99, 100
გოლჟებანი 97, 98

გოლუბიანთა 100
გორიჩი-იანი 99
გომგუთელ-იანი 99
გულბანი 98
გულეზიანი 98
გულობ 99
გულობიანი 98
გულომანი-იანიც 99
გულუბა 98, 99
გულუბიანი 97, 98
გულუმენ-იანი 99
გურიჩი-იანი 99
გუმგოთელ-იანი 99
გუწლი 43
გუმიზრ 20
გუმიზრალ 20
გუმიზრ-ალ 20
გუელეზიანი 98

დამერ¹თ¹ 39
დამორდ 39
დამნა 43
დაბ-იშ 20
დადი-აშ 19, 20
დეტ-აშ 19
დიხსა 43
დომეყ 99
დორყუ 99
დოხტ 99
დრონეული 85
დრონი 85
დუმეყ 99
დურყუ 99
დუხ 99
დგრ 20

დგრ-აშ 20
ემსტ 46
ერბი 41, 42
ერთ-ურთი 38, 47
ერტი 41
ესკტა 46
ემდ 50
ემხო 38
ემსტი 38
ე-შხუ 38
ემსუ 38, 39, 41, 42, 47
ემსუ-ნაზარ 38
ემტ 50
ემსტ 47
ეტსქტ 46

ზა 42
ზასსტ 10
ზესხო 10
ზესხოს 10, 14
ზესხ-ურა 10
ზესხურა 10
ზესსტ 10
ზურია 12

ილდ 9
ირ 50, 51
იოლდიან 99
იულდიან 99
იმგტიდ 47
იმკტიდ 47
იწლაკაჩ 15

კალ 9
კალ-რდ-არ 9
კალრდარ 9
კალონ 99
კარდალან 43
კარკ-რე 20
კარ- 15
კარ-არ 15
კარმერდე 15
კოლონ 99
კუდუნ 99
კუც-რლ 10

-ლაძე- 14
ლანზგა-ლარდა 100
ლანზრამ 12
ლა-ზრ-ან 12
ლა-გურკა-ა 18
ლა-კა-დ 18
ლა-კაე-რლ-ალ 9
ლალცირილ 18
ლამანა-შურ 10
ლამფალ-ან 20
ლანქვერ 9
ლანქურ 9
ლა-დეშხუ 12
ლარე 10, 11
ლასდილ 9
ლა-სკად-არ 18
ლასკადარ 17
ლა-სკად-ურა 18
ლასკად-ურ-ა 17
ლასკად-ურა 17
ლასკადურა 17

ლა-სლაე 18
ლა-სკედ 17
ლა-ტფ-არ 18
ლა-ფურ 18
ლაფურ 12
ლაშხი 13
ლაშხირ 12
ლა-ლარტ-ამ 19
ლაყბელდ-ან 20
ლა-ღიე-არ 18
ლა-ღულ-დ-ამ 19
ლადულდ-ამ 19
ლაცლაე 12
ლა-ცტ-ამ 19
ლაცტ-ამ 20
ლა-ცუნლ-ამ 19
ლა-წლანდ-ან 20
ლა-წლანდ-ამ 20
ლა-სილ 18
ლახულ 9
ლახურ 12
ლა-ტყალ-იერ 19
ლა-ტყალ-იერი 18
ლან-სდილ 9
ლან-სტილ 9
ლანთლდ-ამ 20
ლან-რ-ამ 20
ლი-სკედ 17
ლარე 11
ლანშ 13
ლანშურ 12
ლანშურ 12, 13
ლეღანშა 13
ლეკესარიელ 17

ლერთან 39
ლერთნად 39
ლერთნა 39
ლერთონა 39
ლერთენ 39, 40
ლერსგუტენ 40
ლე-ცნრ-ი 18
ლევცნრი 18
ლევტუდარ-ემ 20
ლევტუდარემ 16
ლიგნე 51
ლი-კნლ-ი 19
ლილგრთენი 39
ლი-დ-შირ 51
ლიშიალ 10
ლი-შიაღ 11
ლი-შიაღ 11
ლი-შიაღ 11
ლი-ცნრ-ე 18
ლგ-არე 11
*ლაჭრე 11
*ლა-აშხ 13
*ლა-ზურია + დშ (<იშ) 12
*ლე-ლა-აშხ-ა 13

მარგუტ-იშ 20
მართინ 39
მაჩხაფ 12
მაჩხფ-არ 12
მახაშ 15
მახაში 15
მახე 9, 14
მე-აშირ-ე 51
მეთხ-შურ 10

მეწერი-აშ 19
მეწერი-აშ 19
მერმე 42
მილეთან 51, 52
მილიონ 51, 52
მილიონი 51
მილიენ 51, 52
მილიტენ 52
მოლნდარ 9
მილოტან 51, 52
მილტან 51, 52
მილტენ 51, 52
მუ-აშ 20
მურთუენ 39
მელგრთენ 39
მერთენ 39
*მა-ხე-აშ 14

ნაკლპშიაღ 11
ნალ-იშ 20
ნაქალაქ-ოლ 10
ნაშალვარ 11
ნაშალვარე ლარე 10
ნა-შალ-ტ-არ 11
ნაშალტარ 11
ნა-შიალ-ტ-არ 11
ნაცულ 14
ნავეფ 63, 64, 65
ნაჭა 43
ნიგორ-ი-ან-ი 99
ნიგურ-ი-ანი 99

დალონ 45
დერგ-აშ 20

აერუ 42
აერუ 17, 41-42
ა¹ე¹მ¹ს¹ტ¹/უ 12
ა¹ერუ 41, 44
აორ- 42
ა¹ორი 41
აორი 41-42, 50
ა¹ორუ 41
აორუ 41, 42
აერბი 41
აემდ 50
აეშმა 45
აეშმა 45
აექიმ 45
აემტ 50
აექტ 45

ორლობ 15
ოყალ 18
ო-შობო 45

უი 26, 27-29
უახუნდერი 19, 20
უაჯტ 19
უაჯუნდერ 19, 20

როყალ 14

სადანდ შენან 14
საკუნჭულა 15
სა-ლ-შირ 51
სას-ანუ 20
სა-ყიფიანო 14
სა-ცილო 14

სამი 43
სგა 29, 31
სგიმ 10
სგიმ-რა-შურ/ლ 10
სგტ 47
სკად 17, 18
სკგდ 17, 18
სკგდგრალ 18
სემი 41-43, 50
სემი 43
სნრმა 43
სტარუნ-ნემ 20

ტანტან 40
ტტიბლანკესარ 17
ტფ- 18

უკულ-ემ 20
ულდ 9, 10, 19
ულ-იშ 20
ულიშ 15, 16
ულიშობ 15
ულმა თარიგზელ 16
ულმა თარიგზელ 15
უნგირ 16
უსგტა 46
უსკტა 46
უშგტა-ა 47
უშხუ 47
უშხუდ 47
უ-შსტ-არ/არ 38
უ-შსტ-არ 39
უშსტან 47
*უქსტ 46, 47

*უქმუ- 47
უარუა 49
უილი 15, 16
უიწ 15
უიჯი 63-65
უიჯი ნაკეფ 63, 65
უობელ 45
უობოლ 45
უორაგულ 45
უორდატიან 45
უოსერ 45
უოსრასუ 45
უოსრასუ 45
უოსტიმდ 45, 46
უოსტიმტ 45, 46
უოსტუშდ 45, 46
უოსუშდ 45
უოსუშდ 44, 46
უოშისტ 44, 45
უოშისტ 44
უო-შისტ 45
უოშისტ 42, 44, 45
ურუა 49
უუბადუ 45
უულუფ 45
უურემ 45
უუსგუა 44, 46
უუსემ 45
უყალ 18, 19

ფნრა 43
ფერბან 43
ფხაჭ-ამ 20

ქალანდ-ამ 20
ქალაკოდან 43
ქვასაკუნჭელან ბეჩ 15
ქვეერ 9
ქვიშირი 8
ქუნ-იმ 20
ქუნერ 9
ქუნ-იმ 20

ღარ^რუ 19
ღეი/ღეა 18
ღობ-ი 14
ღობ-შურ 10
ღულ 19

ყანსავ ყიფანს 10
ყარ-იმ 20
ყელიდ 14
ყვედრ-ემ 20
ყორილდამ 9
ყორილდამ 9
ყორულდ 9
ყორულდამ 9
ყორულდამის 14
ყორულდამ 9

შგუ 47
შდ 44-45, 50
შემკობილ-ი-ანი 99
შემკუბილ-ი-ანი 99
ში 29
შქუით-ი 47
შტ 50
-შურ 10, 13

ჩხარა 49
ჩხარა 49
ჩხარა 49
ჩერი 43
ჩხარაგის 13
ჩხარ-ემ 20
ჩხარემ 13
ჩოლღერთენესტი 39
ჩოლღერთენ 39
ჩუ ლღერთენე 39
ჩუ ლღერთენი 39
ჩუ 25, 27-29
ჩუენი 43
*ჩხარაძე-არ-ემ 14

ცანა 10
ცენ 10
ცენ-შურ 10
ცენშურ 12
ცილაუ 12
ცირ 18
ცლაუ 12
ცხენ-შურ 10
ცხომიანი 99
ცხუმ-იანი 99

ძატულ 40

წატარ 40
წლანდ 20
წგრნ-ამ 19
წგრნი 19

ჭიორამი 14
ჭველ-ამ 19
ჭური-ამ 20

ხანა-შურ 10
ხ-ა-სკდ-ა 17
ხიდურას 11
ხუმდ 45
ხტი-თ 46
ხტიღერთენი 39

ჯაც- 81, 85
ჯაც-ა 81, 85
ჯაჩ-ემ 20
ჯელღურის 17
ჯელედ 17
ჯელედ-ურა 17
ჯელედურა 17
ჯვედრ-ამ 20
ჯიდრულა 12
ჯიდრულაჲ 11, 12, 19
ჯიდურ 11, 12
ჯიდურის 14
ჯუდ-იმ 20
ჯც- 81, 85, 94

ჯგერაგ-ილ 16

ჰინგირ/ჰენგირ 16
ჰულიმ 15
ჰელიმ 16
ჰელმა საფტინ 16

ქართველური

- *ან 94
- *არტა 48, 49
- *ას-ირ 50
- *რუნ 48
- *ქტე 25, 31
- *ძაცხტე 10

აფსაზური

- აფსხეურა 72
- ა-ხააახოვ 73
- ა-ხააახო-რა 73
- ა-ხააახო-თ-რა 73
- ა-ხაე 72
- ა-ხითა 72
- ა-ხითა 72
- ა-ხითა-რა 73

ჩერქეზული

- ჩეო 6

ბერძნული

- sarx 86
- soma 78

ესპანური

- tronco 86
- tro(n)zar 86
- tronzarse 86

ზინდური

- lwar²s 86

ინდური

- talam 86

ლათინური

- tellus 86

ლათვური

- talam 86

ლიტვური

- trupét 86

რუსული

- (ис)требить 86
- (по)терати 86
- тереба 86
- тля 86

სანსკრიტი

- krūrā 86

სემიტური

- zbh 86

სლავური

- тереть 86
- тло 86
- труп 86
- тъло 86
- тилети 86
- тлеть 86

ჩეხური

- трéба 86

სარჩევი – CONTENTS

ავთანდილ არაბული – ქველ-ი სიტყვის წარმომავლობისათვის	3
Avtandil Arabuli – Towards the Origin of the Word kveli “kind”	7
ელისაბედ გაზდელიანი – ქვემოსვანეთის ზოგი ტოპონიმის წარმომავლობისათვის	8
Elisabed Gazdeliani – On the Subjects of the Origin of Some Toponyms in Lower Svaneti	22
ზურაბ ვახანია – მტკიცებით-გამაძლიერებელი ნაწილაკები ქართველურ ენებში და მათი წარმომავლობა	23
Zurab Vakhania – Affirmative-Amplifying Particles in Kartvelian Languages and their Origin	36
მედია საღლიანი – მარტივ რიცხვით სახელთა ფონეტიკური ვარიანტები სვანურ დიალექტებში და მათი ურთიერთმიმართება	37
Medea Sagliani – On the Subject of the Structural-semantic and Etymological Analysis of Numerals in Svan	56
მურმან სუხიშვილი – ქართ. გუელის ნაცემი: მეგრ. გვერიშ ნაჩამინა	57
Murman Sukhishvili – Georgian <i>gwelis nacemi</i> : Megrelian <i>gweriš načamina</i>	71
ნათია ფონიავა – ერთი აფხაზური ნასესხობისათვის მეგრულში.	72
Natia Poniava – Towards One of the Abkhazian Loan in Megrelian	75
მედია დლონტი – ხორც-ის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდისათვის	76
Medea Glonti – Towards the Lexical-semantic Cluster	92
ეთერ შენგელია – ლაზური ხჩეონ-ი (ქჩეონ-ი, ქჩონ-ი, ჩონ-ი).	93
Eter Shengelia – Laz <i>xčeon-i</i> (<i>kčeon-i</i> , <i>kčon-i</i> // <i>čon-i</i>)	96
როენა ჭკადუა, ელისაბედ გაზდელიანი – ერთი უძველესი ქართული (სვანური) გვარის გულუბიანი II გოლბანი II გოლუბიანი... ფონეტიკური ვარიანტების შესახებ	97
Roena Tchkadua, Elisabed Gazdeliani – On the Subject of the Phonetic Variants of the Georgian (Svan) Ancient Surname: Gulubiani, Golbani, Golubiani...	102